

Anton Fjeldstad

Å SETTE PRIS PÅ BØKER

Om prissystema for bøker i ein del europeiske land

©Norsk kulturråd 2001

Norsk kulturråd – utgreiing
Rapport nr 24
ISBN 82-708107-5
ISSN 8006-5802

Norsk kulturråd
Grev Wedels plass 1
0151 OSLO
Telefon 22 47 83 30
Telefaks 22 33 40 42
e-post: kultur@kulturrad.dep.no
www.kulturrad.no

Opplag: 800
Design: Månelyst
Sats og trykk: Print House as

Norsk kulturråds rapportserie omfattar skrift som kan ha forskings- og utgreiingsmessig interesse for Norsk kulturråd, for delar av norsk kultur- og samfunnsliv, og for forskarar og utgreiarar på kulturfeltet. Kulturrådet utgir i tillegg ein notatserie med meir førebels og begrensa siktemål.

Rapportserien blir redigert av utgreiingseininga i Norsk kulturråd. Dei vurderingar og konklusjonar som kjem til uttrykk i rapportane, står for den einskilde forfattaren si eiga rekning og avspeglar ikkje nødvendigvis oppfatningane til Kulturrådet.

INNHALD

FORORD	5
FAST PRIS OG FRI PRIS	7
Eple og pærer	7
Fast eller fri bokpris – ein kort historisk bakgrunn	8
Fast bokpris som plikt eller rett	12
For og imot	13
SVERIGE – FRI PRIS OG STATLEG STØTTE	17
Staten støttar	20
Bokhandelens rolle	25
Bokhandelnettet i Sverige og Norge	29
Støtte til bokhandelen	32
Bokprisar i Sverige og Norge	33
Prissystem og strukturutvikling	36
Frå fag til marknad	39
FINLAND – FRI PRIS OG KOMMISSJON	43
Finsk bokutgiving – nest best i Europa?	44
Prøvelagret	47
THE NET BOOK AGREEMENT – OG ETTERPÅ	50
Det engelske fastprissystemet	50
Opprør mot NBA	53
Forskarar om systemendringa	54
Bøker med og utan rabatt	55
Bekomsetning og -prisar	57
Bokhandlane	58
Forlag og utgiving	60
Positive og negative verknader	61
DANMARK 2001 – HALVFASTE ELLER HALVFRIE PRISAR?	63
«Bogbranchens Fællesråd ctr. Konkurrencerådet»	64
Frå plikt til rett	69
«Mest mulig fast pris»	70
Ei ny tid?	72

TYSKLAND – FASTPRISSYSTEMETS OPPHAVSLAND	76
ØSTERRIKE – TYSKE BØKER OVER GRENSENE	82
TYSKLAND II, etterskrift i juni 2001	86
FRANKRIKE – DEN FØRSTE BOKPRISLOVA	90
I FRANKRIKES SPOR	98
Spania	98
Portugal	100
Hellas	101
Italia	102
Fleire får bokprislov?	105
BOKPOLITIKK I EUs organ	108
Kultur og bøker på EUs dagsorden	108
Frihandelsideologi og bokpolitikk	109
PÅ VEG TIL ROMA	115
Verd prisen?	119
Nordisk meister, eller?	121
TILLEGG	128
Fri bokpris eller regulert bokpris	129
Fast pris som plikt eller rett	130
Lengda på prisreguleringa	130
Regulert eller fri pris på importerte bøker	131
Prisane på skolebøker og bøker til bibliotek	131
Rabatt til vanlege bokkundar	132
Bokklubbar i land med prisregulering	132
Reguleringar i ein del fastprisland	133
Lovtekstar	133
Om forfattaren	134
Utredninger fra Norsk kulturråd	135

FORORD

Rapporten *Å sette pris på bøker* inngår i Norsk kulturråds utgreiing av strukturendringar i bokbransjen. Desse endringane har dei seinaste femten åra gripe så djupt inn i den norske bransjens grunn- drag at det er usikkert om det skriftstykket som framfor alt ut- trykker denne eigenarten – bransjeavtala for bokomsetning – vil overleve så mykje lenger, trass i at eit stort fleirtal av både bransje- folk og kulturpolitikarar ønskjer å bevare den i ei eller anna form. Om bransjeavtala skulle ryke, ser det ut til at ein stor del av bok- folket vil halde fast på mest mogleg av det norske bokbransjesy- stemet ved å innføre ei lov som særleg skal sikre den faste bokpri- sen. Målet er å trygge det økonomiske grunnlaget for at forlaga skal kunne gi ut gode bøker i stor breidd, og for at eit vidt forgrei- na nett av gode bokhandlar skal finnast for å selje dei til flest muleg lesarar til ein rimeleg pris. Å lage ei slik lov synest ikkje heilt lett, men om bransjeavtalen skulle ryke, handlar det nok til sjuande og sist om framtida for skriftkulturen og det litterære livet.

Det overordna spørsmålet er om bøker skal ha fast pris eller ikkje. Dei to foreiningane for skjønnlitterære forfattarar – Norske Bar- ne- og Ungdomsbokforfattere og Den norske Forfatterforening –

har vendt seg til Kulturdepartementet for å få utgreidd ei lov om fast bokpris, og departementet har sendt oppmodinga vidare til Norsk kulturråd. *Å sette pris på bøker* kan lesast som eit første steg mot ei slik utgreiing. Denne rapporten er ei beskrivande jamføring av bokprissystema i ein del vesteuropeiske land, både i land som har fast pris og i land med fri pris. Her er avsnitt om fleire land med bokprislov og om andre land som har fri bokpris og klarar seg utan både lov og avtale. Dei nordiske nabolanda har fått mest plass og framstillinga er her mest jamførande. Eit eige avsnitt handlar om bokpolitikken i Den europeiske unionen.

Då arbeidet tok til, var ikkje målet å vinne så mykje ny kunnskap, men å basere framstillinga på sekundærkilder og andre sin viten. Vi såg føre oss eit større, fagleg basert administrativt notat. Men det blei etter kvart klart at det ikkje tidlegare er gjort ei så vidt omfattande jamføring av dette slaget, og at kunnskapane om feltet iblant stoppar ved landegrensene. Slik kom denne rapporten til å få meir preg av forskning og nybrott, og mange av dei slutningane det har vore muleg å trekke, må vere nye og overraskande også for dei som på førehand har visst mest. Framstillinga skal vere oppdatert til juni 2001.

Eg har brydd fagfeller og bransjefolk frå mange land med å skaffe lover og avtaler og opplysningar, nokre av dei har kommentert rapporten på ulike stadium og atter andre har gjort framstillinga betre ved å hjelpe meg med enkeltspørsmål: John-Erik Forslund, Cathrine Holst, Nils Kåre Jacobsen, Dag Larsen, Thomas Rönström, Doris Stockmann og Lena Westerberg. For eventuelle feil og urimelege konklusjonar som enno måtte finnast, har eg sjølv eineansvaret. Ein takk også til ambassadane til Belgia, Hellas, Portugal, Spania og Østerrike, og dessutan til Börsenverein des deutschen Buchhandels og Confederation du Commerce Luxembourgois for at dei skaffa meg bokprislovene og -avtalene deira. Den norske Bokhandlerforening har vore med på å betale dei omsetjingane som har vore nødvendige.

Og ikkje minst vil eg takke Kari Hervold for å ha vaska språket i rapporten med sterk lut.

FAST PRIS OG FRI PRIS

Eple og pærer

Eit hovudføremål med denne rapporten er å jamføre dei ordningane som ein har i ein del land i Vest- og Sør-Europa for å fastsette prisane på bøker, for å sjå om skilnader og likskapar også kunne kaste nytt lys over *vår* ordning eller gi idéar for å utvikle denne. Desse jamføringane er ikkje konsekvent gjennomført land for land, på punkt for punkt. Røyndomen er ganske enkelt for innfløkt til at beskrivingar ut frå enkle motsetningar og likskapar vil vere dekkande, og ein ville ofte måtte jamføre eple med pærer. På det prinsipielle planet har vi rettnok to ulike system som er greie å halde frå kvarandre – fast pris og fri pris – men i kvart enkelt land har prinsippa blitt tilpassa nasjonale forhold, og resultatet har overalt blitt hybrid-ordningar med større eller mindre innslag frå det motsette prinsippet.

For å forklare kvifor lover og avtaler har blitt som dei er meir i detalj, ville det vore nødvendig med mykje djupare kunnskap om bokbransjen i dei ulike landa. Særleg er det vanskeleg å finne opp-

lysningar om dei som ligg lengst vekk, og her er jamføringane avgrensa til å beskrive hovuddrag i lover og avtaler og til å peike på likskapar og skilnader der. Tabellane har i det heile tatt ofte ulike tal for same sak, utan at det er lett å sjå kvifor, så her kan ein verkeleg gå seg grundig vill.

Den prinsipielle skilnaden mellom fast pris og fri pris er viktig, og ei jamføring kan sjølvsagt ikkje sjå bort frå denne. Men når ein lar prissystemet vere hovudfokus i ei jamføring, kan ein også komme til å la skilnaden bli skarpare enn den i røynda er, og bruke den til å forklare *for* mykje både av den historiske utviklinga og av aktuelle tilhøve. Ulikskapen mellom fast pris og fri pris bygger framfor alt på *motsetningar*. Ei adekvat jamføring må også gå vegen om *likskapane*. Eit eksempel: Kvifor er bransjeforholda på mange vis ulike i Norge og Sverige, og kvifor er dei blitt mykje likare dei siste åra?

I det praktiske bok-livet er avstanden kort mellom beskriving av systema for fast og fri pris til ei jamføring av kva som *er best* av dei to. Mange gonger spelar sjølvsagt reine næringsinteresser hos aktørane i det litterære systemet ei rolle. Tilhengarar og motstandarar vel side i diskusjonen ut frå kva dei trur er faktiske forhold, og frå dei økonomiske interessene dei har og dei ideelle verdiane dei vil fremje. Her har det ofte lett for å bli enten-eller-standpunkt. Ei god jamføring av to mulegheiter må likevel også halde opent at svaret kan bli både-og.

Fast eller fri bokpris – ein kort historisk bakgrunn

Dei siste åra har debatten skote fart her i landet om bøker framleis skal ha fast pris, eller om priskonkurranse skal innførast i bokbransjen på linje med alle andre handelsgreiner. Og vi er ikkje aleine om å diskutere dette. Det finst knapt eit kulturpolitisk spørsmål som blir drøfta i same breidd over heile Vest- og Sør-Europa som bokprissystema. I løpet av 2000–2001 har dei vore oppe til debatt og behandling på høgaste allmennparlamentariske og kulturpolitiske nivå i ei rad europeiske land (Danmark, Tyskland,

Østerrike, Frankrike, Italia, Spania, Belgia) og dessutan i alle topporgana i EU, og spørsmålet vekker stor merksemd og engasjement i det offentlege kulturelle ordsiftet. På det europeiske nivået har Frankrike vore ein pådrivar for å lovfeste eit felles system med fastare pris også over landegrensene. Då landet hadde formannskapet i EU det siste halvåret i 2000, stod franskmennene for ein stor konferanse om dette i Strasbourg hausten 2000, der "alle" – kulturpolitikarar, bransjefolk og organisasjonsbyråkratar på høgaste nivå – var til stades. Den herskande meininga lenger sør i Europa er at den faste bokprisen må forsvarast og konsolidert. Det kontroversielle med eit slikt standpunkt ligg i at det strir med det liberalistiske grunnsynet som herskar elles når det gjeld produksjon og handel, og som har ført til avreguleringar og liberalisering av økonomien på dei aller fleste næringsområde elles.

Kva inneber det at bøker har fast pris, og kvifor er det nokre som meiner at dette er best? Kvifor skal ikkje også handelen med bøker gå føre seg fritt og uhindra? Kva inneber det at bøker har fri pris, og korleis blir det grunngitt der dei har det? Den følgjande gjennomgangen av dei løysingane som er valde i nokre vest- og sør-europeiske land, forsøker å svare bl.a. på slike spørsmål.

Å ha fast bokpris inneber at *forlaget* og ikkje forhandlaren avgjør kva ei bok skal koste, og at prisen er den same ei viss tid kor du enn kjøper den. Dette systemet, som er ei *vertikal* prisbinding, har opphav i bokhandelen før midten av 1800-talet, då det oppstod i Tyskland og spreidde seg til resten av Europa. At bøker enno har fast pris, er på mange vis ein anakronisme, for ordninga stammar altså eigentleg frå tida før frihandelen, og dei økonomiske tilhøva som opphavleg låg til grunn for fastprissystemet, er for lenge sidan historie. På 1800-talet var det vanleg at bøker blei forhandla i kommisjon, dvs. at det var utgivarane som eigde bøkene heilt til kundane kjøpte dei, og bokhandlane selde dei på vegner av forlaga mot å få ein del av salssummen som vederlag. Så lenge det var forlaga som eigde bøkene i bokhandelhyllene, var det også både rimeleg og logisk at dei skulle bestemme utsalsprisen. Slik kommisjonshandel var vanleg inntil for ein dryg genera-

sjon sidan, og i Norge blei den først oppheva ved eit systemskifte i bokbransjen i 1962. Bokhandlane hadde tidlegare gradvis tatt til å kjøpe bøkene frå forlaga i fast rekning. Bransjen stod fast på systemet med fast bokpris også på desse bøkene, og dei heldt også fast ved at alle bokhandlane stort sett skulle ha den same bruttofortenesta på salet ("rabatt") og like handelsvilkår. Når bøker skulle koste det same overalt, var det også naturleg at forlaga betalte frakta. Heile bransjen var til langt opp mot vår tid prega av eit likskaps- og rettferdsideal som tilsa at alle – små og store – skulle behandlast likt, noko som må henge saman med det økonomiske systemet. I ein slik bransje var samhaldet sterkt og konkurransen veik. Ord som "marknadsmakt" og "forhandlingsmakt" var ikkje kjende.

Det vanlege ved all annan handel i dag er at siste leddet, dvs. *forhandlarane*, bestemmer utsalsprisen og dermed også bruttoavansen. Prisane varierer frå butikk til butikk, og vi blir heile tida lokka med kunderabattar. Slik er det altså ikkje for bøker, med bokklubbane som unntak. Prisen er gjerne noko av det viktigaste for forbrukaren når ein bestemmer kva ein skal kjøpe, men systemet med fast bokpris tillet ikkje priskonkurranse mellom forhandlarane. Då ein gradvis gikk bort frå kommisjonssystemet og over til innkjøp i fast rekning, ville det vore naturleg at bokhandlane kunne få bestemme bokprisen sjølve. Men det ville ført til ulike prissystem for kommisjonsbøkene og dei andre, og ein heldt på at forlaga skulle bestemme prisen på *alle* bøker. Denne forma for handel blei gjennomregulert av ein kollektiv avtale – "Bransjeavtalen for bokomsetning" – med reglar for samhandelen mellom partane i bokbransjen. Der var den faste bokprisen, einerett (monopol) for bokhandelen til å føre bøker, og retten til å sende uselde bøker tilbake til forlaget, det viktigaste. Den første omfattande bransjeavtala fikk vi i Norge ved eit systemskifte i 1962, men prinsippa der fanst tidlegare i skrivne reglar for samhandelen.

Overalt i Vest-Europa fikk ein i etterkrigstida lover mot den forma for kartell-liknande prissamarbeid som tillet at vareprodusenten får pålegge forhandlarane ein fast salspris til forbrukaren, slik

at konkurransen blir redusert. Reglane for handelen med bøker – fast pris og nesten monopol – var i strid med dei nye konkurranselovene, og etter kvart blei avtalene i bokbransjen prøvd mot dei. Stort sett fikk ein dispensasjon, fordi forlaga og bokhandlarane i dei fleste landa greidde å overtyde styresmaktene om at eit handelssystem med fri priskonkurranse vil skade den viktige kulturelle oppgåva til bransjen, og at *berre ein fast bokpris kan gi ei brei utgiving med kvalitet, eit breitt sortiment i handelen og eit godt nett av bokhandlar over heile landet*. Argumenta for fastprisen var og er dei same over heile Vest- og Sør-Europa anten landet og språkområdet er stort eller lite. Pris- og konkurransestyresmaktene gav unntak frå prislovene for eksempel i Norge, Danmark, Tyskland og England, mens ein i Sverige (1970) og Finland (1971) ikkje lenger fikk unntak, og derfor måtte innføre frie bokprisar og fritt boksal også utanfor fagbokhandlane. I dei landa som valde å følgje tradisjonen med faste prisar, fikk partane sjølve regulere bransjen gjennom privatrettslege avtaler.

I Norge blei bransjeavtala eingong oppfatta som ei slags bokbransjens grunnlov, noko som seier litt om kva status og stilling den hadde, trass i at det er snakk om ei privatrettsleg avtale og ikkje ei offentlig forskrift eller lov. Frå først i 80-åra blei konkurransestyresmaktene hos oss stadig meir nærgående i si interesse for dei hinder for konkurransen som avtala innebar, og prisdirektøren sjølv engasjerte seg for å få den erklært ugyldig, men utan å lykkast. I 80-åra kom også ei viss usemje til syne i bransjen om fast bokpris framleis er det rette. Sjølv om tilhengarane av fast pris gjennom bransjeavtale enno er klart i fleirtal, er det dei som meiner at det er tid for eit systemskifte. Avtala er revidert fleire gonger i løpet av 80- og 90-åra, og den har fått stå ved lag i liberalisert og mindre detaljregulerande form etter at regjeringa heile tida har sett til sides innvendingar frå konkurransestyresmaktene, fordi dei ikkje tar nok kulturelle omsyn. Det er likevel blitt stadig vanskelegare for bokbransjen å få dispensasjon, den siste blei gitt i 1998 og gjeld frå 1999 fram til 2004. I denne situasjonen har tanken om å lovfeste den faste bokprisen fått tilhengarar. Dei vil helst ha ei frivillig, privatrettsleg bransjeavtale, men om ei slik ikkje kan gi

den faste bokprisen eit tilstrekkeleg og langsiktig vern, vil dei ha fast pris slått fast i den offentlege retten. Tilhengarane av lov-linja viser gjerne til tilsvarande lover i mange europeiske land, med Frankrike som forbilde.

Fast bokpris som *plikt* eller *rett*

Prinsippet om fast bokpris inneber altså at forlaget bestemmer prisen, og at den skal vere den same for alle salskanalar over heile landet. I nokre land, som Norge og Danmark, var dette ei *plikt* som var slått fast i ein frivillig bransjeavtale. I andre land, som England og Tyskland, gav bransjeavtala forlaga ein *rett* til å bestemme bokprisen. Den prinsipielle skilnaden er viktig, fordi "fast pris som plikt" inneber ei fastare regulering, mens "fast pris som rett" opnar for at ein i visse høve kan setje *fri* (gjerne rettleiande) pris, slik at systemet kan bli halvfritt/ halvfast. "Fast pris som plikt" gir altså prinsippet sterkare vern enn "fast pris som rett". Dei praktiske følgjene av dette ser vi av korleis det har gått i England og Tyskland. I Tyskland er alt framleis ved det gamle, mens rett-alternativet i England blei nytta av nokre forlag til å kvitte seg med både bransjeavtala og prisprinsippet. Den faste bokprisen står i Tyskland sterkare enn i noko anna land (med "fast pris som rett"), Norge inkludert, sjølv om det ikkje har vore heilt forbode der å setje fri pris. Men eit system som berre gir forlaga rett til å sette fast pris, kan under press frå ein økonomisk tenke- og handlemåte med større spelerom for marknad og konkurranse lett føre til at stadig fleire bøker blir unntatt frå prisbindinga, slik at det endar med heilt fri pris. Det var dette som skjedde i England, der bransjeavtala – The Net Book Agreement (NBA) – braut saman i 1995. På den andre sida er tradisjonane for fast pris så sterke i Tyskland at sjølve prinsippet nok vil bli ståande sjølv om store forlag skulle bryte med det felles regelverket og fastprisen.

I andre land har prinsippet om fast bokpris blitt slått fast gjennom *offentleg lov*, som naturleg nok innfører ei plikt til å halde ein viss (regulert) pris. Den franske lova var den første (vedtatt 1981) og er mest kjent, men fleire andre land har komme etter. Målet

har vore å gi den faste bokprisen eit betre og fastare vern enn ei plikt eller ein rett på privatrettsleg grunnlag kan, eller ein ville gjeninnføre fastare pris etter nokre års dårlege erfaringar med fri. Ser vi Vest- og Sør-Europa under eitt, er det eit tydeleg utviklingsdrag dei seinare åra at *stadig fleire land regulerer bokprisen gjennom lov*. Spania (1990), Portugal (1996), Hellas (1997), Østerrike (2000) og Italia (2001) har gjort som Frankrike, og Belgia, Luxemburg og Tyskland førebur også lover. Irland (1992) og England (1995) har på den andre sida gått over til fri pris. Bransjeavtala blei for Irlands del underkjend av EU fordi den gjaldt over grensa mellom Irland og England, og for Englands eigen del fall avtala saman under trykk frå bokbransjen sjølv. I Irland er det ein viss opinion for å få innført fastare bokpris igjen, og det er også i England ei viss misnøye med den nye tilstanden. I nokre land som framleis har fast pris gjennom bransjeavtale (Danmark, Nederland, Norge og den tyskspråklege delen av Sveits), har konkurransestyresmaktene dei siste åra vore aktive for å få kjent avtalene ugyldige, men dette har enno ikkje skjedd. I Tyskland står fastpris-prinsippet i avtaleform fjellstøtt både i opinionen og blant kulturpolitikarane, og berre nokre initiativ frå EU-organa har ført til ei viss uro for at ein lang tradisjon må ta slutt. Både nasjonal lovgiving og andre løysingar for system med fast bokpris er hittil blitt godkjent i EU, som elles ikkje vik tilbake for å gripe inn for å liberalisere og harmonisere. *Konkurransestyresmaktene* i EU har likevel tatt initiativ for å liberalisere bokhandelen, og visse ordningar for fast pris på tvers av landegrenser innafor område med same språk (for eksempel Belgia – Nederland, Frankrike – Belgia) er oppheva.

For og imot

Når bokbransjen over det meste av Vest- og Sør-Europa får dispensasjon frå konkurranselovene, eller til og med får egne lover som sikrar fastare bokpris, er det altså av kulturpolitiske årsaker og ikkje av næringspolitiske. Dei viktigaste og tyngste argumenta for fastprisordningar er dessutan dei same over alt, og argumenta for fast pris er oftast også argument *mot* fri. Der kulturpolitikk og

næringspolitikk har komme i konflikt, har kulturpolitiske mål kunne. Ein tar omsyn til at bøker ikkje er heilt som andre varer, men at dei også har ei kulturell oppgåve å fylle som prislappen ikkje kan uttrykke. Dei fleste landa har valt ein fast/regulert bokpris som det beste midlet til å nå desse måla. I Øst-Europa skal det etter sovjet-kommunismens samanbrott visstnok vere fri bokpris i alle land. (Polen kan vere eit unntak.) Når dei har sluppe marknadskreftene til, har dei gjort det med konsekvens.

Kort, og på det heilt allmenne planet, handlar dei kulturpolitiske argumenta for den faste bokprisen om at bøker er så viktig for mangfaldet i kultur og meiningar, for kunnskap og danning, for sivilisasjon og demokrati at ein ikkje berre kan rekne på kva som lønar seg i triviell økonomisk meining. Derfor må folk flest, også dei som ikkje har god råd eller bur i byane, få høve til å lese flest muleg bøker, som bør vere mest muleg tilgjengelege for kjøp eller lån. Det finst ikkje eit land i Vest- og Sør-Europa der ikkje dette er eit kulturpolitisk mål som alle politiske retningar og parti stiller seg attom. I nokre land, og ikkje berre i dei små, handlar det også om å halde språket i hevd og om å bygge og verne om ein nasjonal identitet. I Norge har det siste argumentet ei viss tyngd, noko som ikkje er urimeleg om ein tenker på bokbransjens del i nasjonsbyggingsprosjektet (jf. slagordet frå tidleg på 1900-talet: "Norske bøker på norske forlag" og "heimkjøpet" av Gyldendal med "dei fire store" i 1925).

I heile Vest-Europa og Sør-Europa gjeld fastprislover og unntak nesten alltid for alle salskanalar og dei er stort sett konkurranse- nøytrale. Men det er ingen tvil om at den faste bokprisen først og fremst er til for at det skal finnast eit breitt og mangfaldig utval bøker til alle behov å få kjøpt i fagbokhandelen. Den faste bokprisen skal sikre bokhandelen ein såvidt stor og sikker avanse at den har råd til å ha på lager også titlar som nesten ingen spør etter, og at den har så god service at kundane får nettopp dei bøkene dei har bruk for. Slike bokhandlar bør det finnast eit nett av over heile landet slik at bøkene skal vere lette å få tak i. Distrikts-argumentet blir nytta i alle land, også der folk bur tett, men det er nok

særleg flittig brukt hos oss, for eksempel av bokhandlarane når dei talar dei små si sak.

Med fast bokpris risikerer ikkje bokhandlarane at boklagret skal gå ned i verdi fordi dei må drive priskrig med storseljarane. Den faste bokprisen gir stabile og forutseielege rammevilkår både for forlaga og for bokhandelen, mens den for andre og meir aggressive salskanalar er ei grense for kva dei kan nytte av vanlege konkurransemiddel. At ein har fast bokpris, betyr likevel ikkje at all konkurranse er eliminert. Det utelukkar berre konkurranse i bokhandelen med pris, men ikkje med bokbreidd, kvalitet og service.

Svært mange av dei bøkene som blir selde i bokhandelen, skal vere gåver. Gåvebøker kan byttast i kvar einaste bokhandel, og ein føresetnad for dette er at bøkene har kosta like mykje overalt. Ei meir prinsipiell grunngeving for fastprisen er dette ikkje, men det er like fullt ei praktisk ordning.

Erfaringane seier at jo fleire gode bokhandlar som finst med rimeleg tett avstand til kvarandre, jo større samla boksals. Og jo større sortiment og sal i bokhandlane, jo meir mangfaldig utgiving kan forlaga våge seg på. *Mangfold og breidd i utgiving, sortiment og sal – det som bokbransjen av tradisjon har rekna som kulturforpliktingane – er overalt bransjens viktigaste argument for fast bokpris.* Og omvendt svekker det legitimiteten til fastprisen om bokhandelen berre har inne eit lite utval av bøker som er lette å selje, og om forlaga ikkje også tar på seg ansvaret også for den rare diktsamlinga og den utfordrande fagboka. Sveikka kulturforpliktingar (for eksempel nedskjering eller avskaffing av lagerplikt) gjør det vanskelegare å gå inn for fastpris-ordninga, og ei logisk følge av ei sterk kommersialisering er å sleppe prisane fri. Eit fastprissystem utan at aktørane er villige til å ta på seg å gjøre ei brei bokutgiving tilgjengeleg for flest muleg, tenderer mot å bli næringsstøtte, og det må basere seg på heilt andre legitimeringar og argument enn dei kulturpolitiske.

For dei som vil ha fri bokpris, er bøker mest som andre varer.

Fastprisen er dermed å sjå på som ei økonomisk urasjonell, historisk overlevning, nærmast ein raritet i ein dominerande temmeleg fri og lite regulert marknadsøkonomi. Standardargumentet deira er at eit frislepp av prisane vil tvinge fram ein konkurranse som vil kutte kostnader og redusere avansar, noko som vil komme bokkjøparane til gode gjennom billegare bøker. I neste runde vil lågare prisar føre til større utgiving og sal. Erfaringane frå andre område seier også at der det ikkje er priskonkurranse, vil ein sløse med ressursane, og i ein konkurranseutsett marknad vil det tvinge seg fram ei meir effektiv utnytting. For å greie dette må ein tenke nytt og oppfinnsamt og ville gjøre endringar, noko fripristilhengarane meiner at fastprisen ikkje oppmuntrar til. Frie prisar er derfor å foretrekke både bedriftsøkonomisk og samfunnsøkonomisk, hevdar dei. Om den reine marknadsøkonomien fører til kulturpolitiske verknader som er uønska, er det betre å støtte for eksempel bokhandelen selektivt med skattepengar enn å basere seg på grunnleggande feil økonomisk tenking når det gjeld prisfastsettinga i ein heil bransje. Slik argumenterer for eksempel det norske Konkurransetilsynet og dei nordiske kollegene.

SVERIGE – FRI PRIS OG STATLEG STØTTE

Fram til 1970 hadde Sverige ein typisk vesteuropeisk handel med bøker: bokhandlane var kommisjonærar med høg grad av einerett og bokprisane var faste. Systemet kvilte, som i andre land, på eit unntak (1953) frå dei allmenne konkurranseloverne. Fordi prisane på bøker steig mykje først i 60-åra, avslo Näringsfrihetsrådet i 1965 å fornye dispensasjonen, og gav bransjen fem år for å omstille seg til full næringsfridom og konkurranse med frie bokprisar. Dette systemskiftet var alle partar i bokbransjen først imot, men det blei likevel gjennomført, og etter kvart har så å seie alle utanom forfattarane støtta systemet.

Etter 1970 kan kven som helst opprette og drive ein større og velassortert fagbokhandel ("fackbokhandel"), ein mindre bokhandel med begrensa sortiment ("servicebokhandel") eller ein spesialbokhandel. Bøker av alle slag og i alle prisklassar kan også seljast i varehus, i supermarknader, i kioskar, på bensinstasjonar osv. Og det er fritt fram for forlaga til å selje direkte gjennom bokklubbar (som fritt bestemmer kunderabattane), med hjelp av "direct mail" og telefon. Og i dag via nettet, sjølvsagt. Sverige var

det første landet som fikk fri pris som rådande prinsipp, og har nok totalt sett den friaste bokmarknaden i Vest- og Sør-Europa..

I Sverige kan kven som helst også selje skolebøker, og friprissystemet gjelder i prinsipp også her, men likevel blir det meste av skolebøkene blir direkte til skolane til den f-prisen (forlagsnettoprisen) forlaga har bestemt. (Elevane får låne alle bøkene av skolen.) Prissettinga er altså i praksis ganske fast. Grunnprisen er den same for alle skolane, og dei variasjonane som finst, heng saman med frakt og andre kostnader, som kjøparen må betale. Skolebokforhandlarane får ikkje si bruttoforteneste frå kjøparane, men av dei rabattar på f-prisen som dei kan oppnå hos forlaga. (Om ein vanleg privatkunde kjøper ei lærebok over disk i ein bokhandel, bestemmer derimot bokhandlaren prisen på vanleg vis med fullt tillegg av bruttoforteneste, dvs. minst ei dobling av f-prisen.) Fram til 1993 fanst det ein bransjeavtale for skolebøker, som bl.a. inneheldt ein felles skala for rabattane frå forlaga til forhandlarane, men ei ny konkurranselov gjorde denne ulovleg. I Sverige reknar ein ikkje med bøker til skole og studium når ein diskuterer bokbransjesystemet, og inntil det siste tiåret brydde dei store allmennforlaga seg ikkje særleg om læremiddel. Bøker til undervisning er dermed heller ikkje med i bransjestatistikken til Svenska Förläggareföreningen og i utrekningane av marknadsdelar og prisutvikling, trass i at dei utgjør nesten 1/4 av heile bokomsetjinga. (Lærebokforlaga har si eiga foreining, Föreningen Svenska Läromedelsproducenter, og ein eigen bransjestatistikk.) Mange tilhøve i ei jamføring av bokbransjane i Norge og Sverige ville vore heilt annleis om vi hadde tatt ut lærebøkene frå ei beskriving av bransjen i Norge, eller om bokhandelen hos oss berre hadde hatt ein mindre del av læreboksalet, slik det altså er i Sverige, der berre ca. 80 av dei 330 allmennbokhandlane fører skolebøker, fordi det er vanskeleg å tene pengar på denne verksemda.

Då Sverige i 1970 fikk frie bokprisar, var ein redd for at "bestäljarism" i forlaga skulle gå ut over kvalitetslitteraturen, og at det kunne bli vanskelegare å få smalare bøker i bokhandelen. Mange spådde også at bokhandelen ville tape i konkurransen med dei

nye salsstadene og salsformene, og frykta omfattande nedleggingar. Etter få år såg svenskane at dei frie prisane og den skjerpa konkurransen kunne ha visse negative sider som måtte møtast med ein aktiv statleg litteraturpolitikk. Etter grundige utgreiingar blei det i 1975 innført eit system for å støtte utgiving og spreining av bøker – "litteraturstödet" – som enno står ved lag stort sett etter dei prinsippa som låg til grunn frå starten. Mens Norge har satsa på innkjøpsordningar, har ein i Sverige mest brukt offentlege midlar til produksjonsstøtte.

Siktemålet for den offentlege litteraturstøtta er å fremje kvalitet og mangfald i utgivinga, og at kvalitetslitteraturen skal nå ut til alle. Som vi ser, er dette ein variant av dei kulturpolitiske grunngevingane som også tilhengarane av fastpris har for *sitt* system. Måla er dei same, midla ulike. Følgja av dei offentlege tiltaka har blitt at Sverige har ei utgiving som i kvalitet og breidd er fullt på høgd med dei andre nordiske landa, og landet står seg godt i andre internasjonale jamføringar, trass i at både utgiving og sal nok har gått ein del lenger i kommersialisering. Den svenske bokbransjen er ei blanding av kommersiell fridom og direkte statlege inngrep, og det blir utilstrekkeleg å sjå den svenske bokmarknaden berre som eit produkt av friprissystemet. Utan støtta frå staten hadde nok mykje sett annleis ut, trass i at den tilsvarar mindre enn 2% av omsetninga av allmennlitteratur. (Noko av det same kan vi seie om støtteordningane til Norsk kulturråd.)

Statens kulturråd deler ut "litteraturstödet" med hjelp av sakkyn-dige uval, og i 2001 utgjør støtta i alt ca. 50 millionar svenske kroner. I tillegg kjem ein nesten like stor sum til ymse andre støttetiltak for bøker, slik at den offentlege innsatsen no er på nærmar 100 millionar. Staten er opptatt av å nå dei måla som er sette opp for litteraturpolitikken, og seinast i 1997 blei det gjennomført ei stor utgreiing (den tredje på 25 år) som blei gitt ut med tittelen *Boken i tiden*. Der tok utgreiaren, den tidlegare statsråden Anna-Greta Leijon, til orde for å endre konkurranselova slik at det blir tillatt med prissamarbeid i bokbransjen. Ei slik endring ville rydde av vegen eit hovudhinder for å innføre fast bokpris på

nytt i Sverige.

Den store bokbransjepolitiske saka for svenske forleggarar og bokhandlarar er likevel ikkje å styrke ymse støtteordningar, men å få sett ned eller avskaffa momsen på bøker. Elles i Europa er det vanleg at bøker har lågaste momssats, mens svenske bøker ligg på europatoppen med full moms, dvs. 25%. Bransjen har i nokre år hatt ein kampanje for at momsen skal bli høgst 6%, men ikkje alle dei politiske partia lit heilt på forsikringar om at lågare moms fullt ut vil komme bakkundane til gode, og det er dessutan ikkje lagt fram tal som alle kan vere einige om viser kva eit momsavslag vil koste staten i skattebortfall. Dei skjønnlitterære forfattarane kan i og for seg støtte eit kutt i bokmomsen, men vil ha det saman med ei gjeninnføring av den faste bokprisen, som dei ser på som viktigare enn lågare skatt. Den svenske Riksdagen sa i slutten av mars 2001 på nytt nei til å redusere bokmomsen. [Etterskrift 3. sept. 2001: I samband med eit forlik om det svenske statsbudsjettet for 2002 foreslår regjeringa å senke bokmomsen frå 25% til 6% frå 1. januar 2002. Bransjen har lovt at dette skal gjøre bøker 15% billigare.]

Staten støttar

Det svenske "litteraturstödet" skal gi forlag og bokhandel betre økonomiske mulegheiter til å gi ut og spreie bøker som elles har vanskeleg for å klare seg på ein så vidt begrensa og kommersiell bokmarknad som den svenske. Staten betaler på eit vis for at marknaden ikkje kan oppfylle kulturpolitiske ønskemål. Støtta skal stimulere kvaliteten og omfattar dei fleste bokkategoriar innafor allmennlitteraturen, men ikkje dei mest kommersielle sjangrane (hobbybøker, reisehandbøker, kokebøker etc.). Den omfattar heller ikkje undervisingsbøker og spesialisert faglitteratur. Det finst støtteordningar både for forlag og bokhandel, for produksjon, sortiment og distribusjon, men støtta er knytt til utvalde, gode einskildtitlar og er ikkje generell eller nærmast automatisk for heile bokgrupper, slik det er hos oss. I Norge kan forlaga på førehand rekne med at nesten alle skjønnlitterære bøker blir støtte-kjøpt, mens ein i

Sverige blir tildelt produksjonsstøtte ved søknad *etter* at bøkene er komne ut, og støtta omfattar dessutan sakprosajangrar utan særleg salspotensiale. Både den norske automatikken og den svenske produksjonsstøtta er utforma slik at den skal gjøre risikoen mindre for utilbørleg offentleg styring av utgivinga, for at initiativet til utgiving framleis skal ligge i hendene på forlaga, og at det ikkje skal bli heilt utan økonomisk risiko å utgi bøker. I Sverige blir berre om lag halvparten av søknadene innvilga, mens ca. _ ikkje finn nåde for vurderingsutvala og ankenemnda i Norsk kulturråd. Det er interessant for oss i Norge å jamføre dei svenske og norske ordningane fordi dei er ganske forskjellige, og dei svenske kan godt diskuterast som alternativ til dagens norske på ein del punkt.

I år 2000 blei det i Sverige delt ut pengar frå desse støtteordningane, i millionar svenske kroner:

Ny svensk skjønnlitteratur for vaksne	11,020	240 titlar
Omsett skjønnlitteratur for vaksne	4,940	90 titlar
Faglitteratur for vaksne	8,990	140 titlar
Barne- og ungdomslitteratur	7,250	165 titlar
Biletverk for vaksne	3,540	40 titlar
Klassisk litteratur, utgiving og lagerstøtte	3,445	40 titlar
Teikneseriar for barn og ungdom	1,370	35 titlar
Litteratur på innvandar- og minoritetsspråk	2,930	
Elektronisk publisert litteratur		
Distribusjonsstøtte	Ca.	750 titlar

Frå 1997 blir det også kjøpt inn barne- og ungdomsbøker til folkebiblioteka for 25 millionar frå staten. Dette blir ikkje rekna til "litteraturstödet", men er likevel som støttekjøp på linje med dei norske innkjøpsordningane. (Nærmare omtale seinare.) I tillegg kjem 10 millionar i året i ymse former for støtte til etablering og drift av mindre bokhandlar. I alt nærmar dei ulike formene for direkte støttekjøp og anna statsstøtte til litteraturen seg 100 millionar kroner, som kan jamførast med Norsk kulturråds samla satsing på vel 70 millionar. Bibliotekvederlag, stipend og liknande er då halde utanfor i begge land, for det må vi rekne som kunstnar-

politisk støtte og ikkje beinveges litteraturstøtte.

Det aller meste av det statlege "litteraturstödet" er *produksjonsstøtte* til forlaga.. Som vi ser ovafor, støttar ein i Sverige fleire titlar skjønnlitteratur både for vaksne og barn enn i Norge, men støtta pr. tittel er atskillig lågare. Det går også meir pengar til omsett skjønnlitteratur og klassikarar enn hos oss, og nærmare dobbelt så mange titlar blir støtta. Til faglitteratur og bileterverk går det ingenting i Norge, og heller ikkje til litteratur på innvandrar- og minoritetsspråk og til elektronisk publisert litteratur. All produksjonsstøtte i Sverige er forlagsstøtte, og også ei distribusjonsstøtte kjem mest forlag og bibliotek til gode. (Sjå seinare.) Eitt element i dei norske innkjøpsordningane – honorartillegget til forfattarane – manglar heilt i Sverige, men produksjonsstøtta utløyser indirekte også meir i royalti. Svenske forfattarar har til gjengjeld høgare bibliotekvederlag, så ein prøver å nå same kunstnarpolitiske mål med ulike middel.

Frå 1999 finst det i Sverige ei *distribusjonsstøtte*, som ein av ordbruken kunne tru var støtte til bokfrakt. Det er den ikkje, men derimot ei slags innkjøpsordning som inneber at Statens kulturråd etter søknad frå forlaga kjøper knapt 400 eksemplar av alle dei titlane som får litteraturstøtte, som så blir sendt gratis til folkebiblioteket i kvar av dei 289 kommunane og til nærmare 100 bokhandlar. Bokhandelen kan nytte bøkene til marknadsføring, for å fremje lesing, eller på anna vis. Med dette forsøker ein å rå bot på det problemet ein har hatt med at mange av dei kvalitetstitlane som fikk støtte, ikkje kom ut verken til biblioteka eller i bokhandlane. Dette gjaldt særleg bøker frå små og fattige forlag, som ikkje kunne konkurrere med dei store om å tilby gunstige abonnements- og handelsvilkår eller marknadsføringsstøtte. I Norge har vi støtteformer for både forfattarar og forlag, men ikkje for bokhandlane. Fordelen ved fast pris og momsfritak har saman med skolebokmonopolet hittil gjort det muleg å drive bokhandel også på mindre stader hos oss, og det har derfor ikkje vore aktuelt med støtte til dei som sel bøkene.

Sidan 1997 har dei i Sverige også eit statleg tilskott på 25 millio-
nar om året til kommunane for å kjøpe inn fleire barne- og ung-
domsbøker til biblioteka. Dette tilskottet er mange kommunar
interessert i, men for å få det må bokbudsjettet for folkebibliote-
ket vere minst like stort som året før, og den delen av bokutgifte-
ne som går til barn og ungdom må heller ikkje ha minska. Kom-
munane må også gjøre greie for korleis dei har tenkt å stimulere
barn og unge til å lese meir. Slik føresetnadene er for å få støtte,
kan kommunane ikkje nytte pengane frå staten til å la vere å kjø-
pe bøker for eigne pengar, eller nytte midlane til å legge ny asfalt
på plassen framfor rådhuset. Støtta er ikkje ei innkjøpsordning
retta mot særlege boksjangrar, men mot biblioteka, som sjølve får
velje kva dei innafor ramma vil kjøpe av bøker som passar for
barn og unge. Men som ein kunne vente, har den også fått som
sideverknad at forlaga har gitt ut fleire titlar for barn og unge enn
tidlegare, og indirekte har både forlag og forfattarar hatt glede av
den også gjennom høgare sal og meir royalti.

Den statlege svenske litteraturstøtta grip også inn ganske direkte i
prissettinga av dei bøkene som får støtte, gjennom noko dei kallar
eit "prispress". For å få produksjonsstøtte må forlaga godta at pri-
sen frå forlag til bokhandel blir fastsett etter arkprisar som Statens
kulturråd og forlaga er blitt samde om. Dette må seiast å vere eit
klart inngrep i eit system med frie prisar. Reguleringa gjeld rett-
nok berre maksimumsprisen til bokhandelen og ikkje sjølve ut-
salsprisen til bokkundane, men det er likevel Kulturrådet sitt mål
at prispresset også skal halde prisane i bokhandelen nede. (Om
det *faktisk* er slik, er usikkert. Ei nyare undersøking tyder på at
prispresset nok ikkje har verka etter målsettinga.) Det hender at
forlaga ikkje vil gi ut ei bok på slike vilkår, og avstår frå å søke
støtte. Nokre forlag er derfor motstandarar av prispresset, særleg
dei store.

Dei svenske støtteordningane er først og fremst til fordel for ei
kvalitetsutgiving i mindre skala, og har framfor alt vore ein stimu-
lans for små og middelstore kvalitetsforlag. Eit reindyrka fripris-
system er til fordel for dei store i forlag og bokhandel, og slik kan

dei litteraturpolitiske støtteordningane seiast å vere ei motvekt mot nedlegging og oppkjøp og konsentrasjon i konsern med stadig større marknadssdelar. Mange nye forlag er blitt oppretta etter at støtteordningane kom til, ikkje minst i dei seinare åra. Det er eit paradoks at det i friprislandet Sverige finst langt fleire profesjonelle småforlag som gir ut allmennlitteratur enn i fastprislandet Norge, for etter "teorien" bak fastprisen skulle det nok vore motsett. Dette tilhøvet viser vel at det går an å nå kulturpolitiske mål med ganske små støttemidlar. Dei svenske småforlaga spelar framfor alt ei viktig rolle når det gjeld omsett skjønnlitteratur og smalare sakprosa. Når det gjeld svensk skjønnlitteratur, dominerer framleis dei gamle storforlaga Bonniers og Norstedts, men mange små er med på å halde oppe ei brei utgiving med kvalitet. Bonniers og Norstedts har fått mykje mindre av litteraturstøtta enn marknadssdelane skulle tilseie. Dei små har fått tilsvarande meir, og over hundre ulike forlag får kvart år støtte. Statens kulturråd vurderer litteraturstøtta slik når det gjeld verknaden for forlagsstrukturen:

Förekomsten av små och mellanstora förlag på den svenska bokmarknaden är enligt rådets bedömning av största vikt för bredden och kvaliteten i utgivningen. Flera förlag innebär att flera olika värderingar och intressen blir styrande i bokutgivningen. Genom litteraturstödet ges de mindre förlagen möjlighet att ha en ambitiös utgivning. Kvalitet blir i realiteten deras främsta konkurrensmedel. Utan ett litteraturstöd skulle denna typ av förlag mer eller mindre försvinna, eftersom det är mycket svårt att bedriva en helt kommersiell förlagsverksamhet på den storleksnivån.

(Sitatet er frå først i 90-åra. Dei seinare åra er det blitt langt færre mellomstore forlag i Sverige. Mange er oppkjøpte av dei store forlagskonserna til Bonniers og Kooperativa Förbundet.)

Mens dei norske støtteordningane har full oppslutning i bokbransjen, er det bransjefolk i Sverige som helst ser at alle støtteordningar blir avvikla. I dei større forlaga, som vil klare seg godt utan, meiner dei at utgivingsstøtta har gitt små forlag høve til å gi ut for mange likegyldige bøker. Der er altså Statens kulturråd usamd. Ei nedlegging av støtta ville nok dei store tene på, mens dei små ville få det enda vanskelegare og breidda av kvalitetsbøker ville bli mindre.

Bokhandelens rolle

Her i Norge har det i mange år vore stor skepsis til tilstandane på den svenske bokmarknaden, framfor alt når det gjeld utviklinga av bokhandelnettet. "Gjør ikkje som svenskane", har vore parolen. Vi har utan tvil og på mange måtar ein betre bokhandel enn i Sverige, og den faste bokprisen har fått æra for dette. Det viktigaste argumentet for den faste bokprisen har hos oss truleg vore at den er best både for dei enkelte distriktsbokhandlane og det desentraliserte bokhandelnettet som heilskap. Og så viser ein gjerne til tilhøva i Sverige, der ein meiner å vite at minst 100 (distrikts)bokhandlar blei nedlagde etter at dei frie prisane blei innførde. Underforstått: slik kan det gå hos oss også. Men kva hende eigentleg i bokhandelen i Sverige etter 1970? Eg vil bruke plass til å sjå nærmare og meir detaljert på dette spørsmålet fordi svaret har mykje å seie for kva ein kan tru vil hende om det skulle bli eit systemskifte også i Norge.

Den mest umiddelbare verknaden av liberaliseringa av bokhandelen var at det blei starta fleire nye bokklubbar, og at desse raskt fikk mange medlemmar. Framfor alt Bonnier hadde nytta fastprisens nådetid til å legge ein strategi for å nytte denne spreilingsforma også for originalutgåver og ikkje berre for backlist. I tillegg kom det mange varehusavdelingar for bøker. Desse to kanalane konkurrerte først og fremst prismessig med bokhandelen på ein viktig del av bokhandelsortimentet, bestseljarane. *Breidda* i sortimentet måtte fagbokhandelen ta seg av aleine, og det var ikkje særleg lønsamt. Til ein viss grad måtte bokhandlane ta opp konkurransen med klubbane med å sette ned prisen på dei same bøkene, mens ein på det øvrige sortimentet stort sett hadde dei same prisane overalt. Bokhandlane konkurrerte berre i begrensa grad på pris mot kvarandre, og det første tiåret etter frisleppet hadde bokhandelen i praksis eit system med rettleiande prisar, som stort sett blei haldne. Først fram mot 1980 kunne ein snakke om ein meir omfattande priskonkurranse også bokhandlane imellom. Med skjerpa konkurranse og større merksemd mot storseljarane, fikk kvalitetslitteraturen problem med å nå fram til bokkjøparane. Det

gjaldt også bøker som hadde fått litteraturstøtte av Statens kulturråd.

Når liberaliseringa i praksis ikkje straks slo ut i eit heilt fritt pris-system i bokhandlane, hadde dette fleire grunnar. Til å begynne med trykte forlaga ein ca.-pris (retteleiane pris) på omslaget, og bokhandlane heldt den stort sett, slik at prisane blei "halvfaste", unntatt på dei populære titlane som bokhandlane ville konkurrere med bokklubbane med. Eit anna prisstabiliserande element var at den organiserte bransjens felles publikumskatalogar hadde ca.-prisar sett av forlaga. Og ein kanskje enda viktigare stabiliserande faktor var ein sentrallager-katalog og prisomrekningstabellar frå distributøren Seelig, som blir gitt ut for at det skal bli lettare for bokhandlane fort å finne ut kva for pris ei bok bør ha. Denne oppgitte prisen blei oppfatta som ein normalpris. Det var i det heile tatt ei rekkje med stabiliserande ordningar med opphav i bransjen sjølv som bremsa på priskonkurransen.

Det leiande svenske forlagshuset Bonniers forsto allereie før fri-prissystemet blei innført at det ville vere pengar å tjene på å selje meir bøker utanom bokhandelen, og dei skaffa seg raskt eit forsprang når det gjaldt bokklubbar. (Den dag i dag har Bonniers 2/3 av bokklubbmarknaden.) Den store ekspansjonen til bokklubbane var den viktigaste strukturendringa som følgde med den liberaliserte handelen. I 1970 fans det i alt 5 klubbar med 375 000 medlemskap, og etter ti års tid hadde dei blitt ca. 35 i talet og med ca. 1,65 millionar medlemskap. Av boksalet frå medlemmane i forleggarforeininga stod bokklubbane allereie rundt 1980 for nesten 1/3. I 1999 var det ca. 50 klubbar med 2,2 millionar medlemskap med ein marknadsdel av salet av allmennlitteratur frå dei organiserte forlaga på i underkant av 25%. Ein stor forskjell jamført med Norge er at dei svenske klubbane stort sett distribuerer bøker for eigarforlaga, mens dei norske sel bøker frå alle forlag, og dermed ikkje like tydeleg er ein rein salskanal integrert i konserna. (Ein annan interessant skilnad er at dei store norske bokklubbane jamt over held ein høgare kvalitet enn dei store svenske, som har mykje rein underhaldningslitteratur på listene.) Gjennom

bokklubbane blei Bonnier-gruppa ein direkte konkurrent til dei bokhandlane som elles forhandla bøkene til forlaga. (Slik også Gyldendal og Aschehoug blei hos oss gjennom å eige De norske Bokklubbene.)

Den andre nye, viktige salskanalen er varehusa. Dei kom i løpet av 80-åra opp i nesten 10% av salet frå dei organiserte, og ein enda større andel av totalsalet. (Dei få varehusa som har fagbokhandel, er ikkje rekna med. I 1999 var marknadsdelen for varehusa 13%.) Det meste av boksalet i varehusa er billegbøker (både kiosk-bøker og populær kvalitetspocket) og spesialtilbod med store avslag på bestseljarar blant vanlege bokhandel-titlar, mest underhaldningsromanar. Dessutan har dei ein del hobby- og handbøker, mindre leksika m.m. I varehusa er det bok-rea året rundt. Av den meir krevjande skjønnlitteraturen finst det lite der ut over storseljarane, f.eks. svært få av dei titlane som Statens kulturråd har gitt produksjonsstøtte til. I alt har nærmare 300 varehus bokavdelingar. I strøk med dårleg bokhandeldekkning er varehusa den viktigaste salskanalen for bøker i tillegg til bokklubbane. Storleiken på bokavdelingane varierer mykje, frå 100 til 2 000 titlar. (Nokre få varehus har heilt regulære bokhandlar, dvs. som dei større norske senterbokhandlane.) Bokutvalet blir dessutan standardisert ved at varehuskjedene ofte kjøper inn store opplag av same tittel, som blir hardt marknadsført gjennom store prisavslag og kampanjar. I varehusa er handelen med bøker aller mest kommersiell.

Då fripris-systemet blei innført, blei Svenska Bokhandlare-föreningen og Svenska Förläggareföreningen i 1972 einige om ein bransjeavtale – ”Fackbokhandelsavtalet” – som skulle regulere samhandelen i ei overgangstid. Den blei ståande i heile tjue år, slik at Sverige i lang tid hadde både fri pris og ei viss intern bransjeregulering med felles kjørereglar. Avtala fastsette forretningsvilkåra, og aller viktigast: den føreskreiv også ei viss sortimentsbreidd for å få desse vilkåra av forlaga. (Også ei statleg bokhandelstøtte var knytt til avtala.) Avtala delte dei svenske bokhandlane inn i to kategoriar – ein ”fackbokhandel” med eit stort boksortiment og ein ”ser-

vicebokhandel” med eit mindre. Etter 1972 skulle nesten 300 fagbokhandlar ha omtrent den same tittelbreidda som før, og få bøker tilsendt i abonnement. Nesten 100 blei servicebokhandlar med eit mindre standardabonnement av nye titlar. I tillegg blei det etter kvart oppretta om lag 50 bokhandlar med spesialsortiment (“övrig bokhandel”), slik at det totale bokhandeltalet var bortimot 450, altså ein viss talmessig nedgang frå før, men neppe nokon større nedgang i standard.

I løpet av 70-åra minska talet på fackbokhandlar med ca. 50, dvs. med 1/6. (Ein del av dei blei ikkje nedlagde, men gikk over til å bli servicebokhandlar eller “övrig bokhandel”.) Også nokre av servicebokhandlane forsvann. Etter 1980 har imidlertid talet på bokhandlar vore relativt stabilt. Tilbakegangen i bokhandelen kom i dei åra dei nye salskanalane etablerte seg og tok tredjeparten av salet, mens bokhandlane ikkje har gått særleg tilbake i seinare tid. Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI) vurderer det slik at “bokhandelsbeståndets förändring mellan 1982 och 1992 har varit mycket marginell”. Nettonedgangen av fagbokhandlar mellom 1982 og 1992 var 15, mens talet på servicebokhandlar var som før. Det var dessutan først og fremst storbyane og ikkje distrikta det gikk ut over. Nettominskinga (-12) var størst i Stockholm, Göteborg og Malmö, der ein hadde ca. 1/5 av fagbokhandlane. Liknande kan ein oppleve også i Norge frå år til anna. Verre var det at også nokre byar med under 10 000 innbyggjarar mista sin eine bokhandel (-9).

Omkring 330 butikkar er i dag vanlege allmennbokhandlar, og av desse har ca. 200 tidlegare fagbokhandelstandard. (Dette kan jamførast med ca. 110 fullassorterte bokhandlar i Norge, altså “uavgjort” når vi tar omsyn til folketalet.) Ca. 190 andre er spesialbokhandlar, antikvariat, bokkaféar o.l. I tillegg kjem nærmare 300 varehus med bokavdelingar, og ytterlegare 190 utsalsstader har kvalitetspocket. Samla sett er det fleire salsstader for kvalitetslitteratur enn før, i alt over 1 000, men dei gode bokhandlane er altså blitt færre. Statens kulturråd konkluderte i ein rapport frå 1989 likevel med at “minskningen i bokhandelsbeståndet sedan fripris-

systemets införande framstår inte som särskilt dramatisk”. Dette er ikkje heilt i tråd med kva vi i Norge meiner å vite om denne utviklinga, men det er nok svenskane som har rett. Å vise til utviklinga i Sverige har vore eitt av dei kraftigaste argumenta i den norske debatten om faste eller frie prisar, og for at dette argumentet skal vere godt, må skildringa av dei svenske tilstandane også stemme. Det samla talet bokhandlar seier likevel ikkje noko om korleis dei fordeler seg på store og små stader utover landet, og der har vi nok større grunn til å vere tilfredse enn svenskane.

Bokhandelnettet i Sverige og Norge

I Norge finst det i dag ca. 420 bokhandelfirmaer, med omkring 580 butikkar om ein reknar med filialane, dvs. eitt utsal pr. 7500 innbyggjarar. 40% av dei norske bokhandlane ligg på stader med under 5 000 innbyggjarar, og det finst mindre norske byar med både to og tre bokhandlar. Tilhøva i Sverige er ganske annleis. Dei 330 allmennbokhandlane der gir ein pr. ca. 26 000 innbyggjarar. (Likevel har 90% av innbyggjarane bokhandel i kommunen sin.) Dette forholdet i norsk favør er imidlertid ikkje oppstått etter at fripris-systemet blei innført i Sverige, men var om lag det same før 1970. Vel 30% av kommunane i Sverige er heilt utan bokhandel, og desse kommunane har i gjennomsnitt meir enn 10 000 innbyggjarar kvar. I Norge har ca. 250 av 435 kommunar bokhandel, dvs. at nesten 40% av dei manglar. Årsaka er til at tala her går i svensk favør er demografisk. Svenske kommunar er jamt over mykje meir folkerike enn dei norske, som ofte manglar ein eigentleg tettstad som grunnlag for å drive bokhandel.

Den store skilnaden mellom norsk og svensk bokhandel er altså at dekkinga i utkantane og i småbyane er mykje betre i Norge enn i Sverige. I Sverige er det særleg få bokhandlar i Norrland, der avstandane er størst. I ein norsk småby kor som helst i landet kan ein vere nesten sikker på å finne ein bokhandel, og alle norske byer med over 8 000 innbyggjarar *har* bokhandel. Alle er ikkje gode, men dei finst der, og på mange stader er bokhandelen ein viktig kulturfaktor. Bokbransjens Finansieringsinstitut reknar det

for å vere svært vanskeleg å starte ein ny fagbokhandel i Sverige på ein plass med under 10 000 innbyggjarar, og servicebokhandel med under 5000. I større svenske byar og kommunar er det også færre bokhandlar enn det kan vere på langt mindre stader i Norge. At det i Sverige er så vanskeleg å drive bokhandlar på landet og i småbyar, har å gjøre med konkurransen frå varehus og bokklubbar, og framfor alt med at dei ikkje har skoleboksaket som ei sikker inntektskjelde. Av desse to faktorane – fri pris og ikkje einerett til skolebøkene – er nok den siste den viktigaste, sjølv om skolebøkene altså har nesten fast pris. Med full priskonkurranse og lite skoleboksak hadde nok også mange norske distriktsbokhandlar vore tvungne til å stenge. Der skolebøkene hos oss utgjør halvparten av boksaket, er nok desse bøkene viktigare enn faste prisar på heile sortimentet. Det er rett lære i den norske bokbransjen at fast bokpris er særleg viktig for dei små ute i distrikta, men kanskje er sanninga likevel at fastprisen er aller viktigast for bokbreidda i *bybokhandlane*, bl.a. fordi priskonkurranse ville vore sterk i byane, mens det kan vere milevis mellom bokhandlane i distrikta og priskonkurranse frå kollegaer tilsvarende liten.

Men bildet av bokhandelen har fleire nyansar. Om ein skal jamføre standarden i Norge og Sverige, må ein også ta omsyn til storleiken og tittelbreidda. Her kjem nok Sverige best ut, utan skolebøker i hyllene. I sortiment kan dei svenske fagbokhandlane best jamførast med det som tidlegare heitte F-bokhandlar hos oss. (Ordet "fackbokhandel" er framleis i bruk om dei større bokhandlane, men ordet er ikkje lenger garanti for eit breitt sortiment etter at fagbokhandelsavtala blei avskaffa.) Det fans før 1992 nesten tre gonger fleire fagbokhandlar i Sverige enn F-bokhandlar i Norge, 239 mot 88. For fagbokhandlane var innkjøps- og lagerplikta rundt 1990 minst like omfattande som i kommisjonssystemets tid. Etter fagbokhandelsavtala skulle dei ha i abonnement alle nye originaltitlar skjønnlitteratur og generell litteratur frå dei medlemmane i forleggarforeininga som var tilslutta avtala. Avtala påla dei eit lager på minimum 4 000 titlar, og gjennomsnittet var 10 000 titlar. Det ser imidlertid ut til at det dei siste åra er blitt færre bokhandlar av tidlegare fagbokhandelstandard og at nedgangen

først og fremst har komme i distrikta. (Frå 1996 til 1999 mista ni kommunar bokhandelen sin.) Å dømme etter kor mange norske bokhandlar som i 2001 har teikna abonnement for alle kategoriar allmennlitteratur, er berre ca. 110 av dei norske bokhandlane fullsorterte, og over 300 butikkar har ikkje abonnement av noko slag. Jmført med tilhøva i Sverige er derfor ein større andel av bokhandlane i Norge små. Nokre av dei store varehusavdelingane i Sverige har dessutan eit tittelstal og ei breidd av skjønnlitteratur og generell litteratur som ikkje ligg tilbake for norske småbokhandlar, utan at dei i Sverige blir rekna med blant bokhandlane i det heile.

Blei bokhandlane lagt ned i 70-åra på grunn av omlegginga til friprissystem? Svenska Förläggareföreningen avviser at nedleggingane hadde med dette å gjøre, men det synet er det ikkje mange utanfor forleggar-kretsane som er einige i. Det må på den andre sida vere feil å rekne friprissystemet som *einaste* årsak til økonomisk krise og nedleggingar. Ein del av bokhandeldøden var f.eks. sikkert eit utslag av strukturelle endringar i varehandelen i det store og heile, for eksempel at nye kjøpesenter flytta mykje av handelen ut av tidlegare travle bysentrum der bokhandlane låg. I slike høve hadde ikkje eingong faste bokprisar vore til hjelp. (Dei mange nedleggingane i storbyane kan vere eit resultat av denne utviklinga.) Men også det aukande salet av dei mest lønsame titlane gjennom bokklubbar og varehus har nok hatt mykje å seie. Boksalet auka sterkt på heile 70-talet, og noko av auken hang saman med at bokklubbane og varehusa til ein viss grad utvida bokmarknaden. Mens bokklubbane hadde mindre enn 5% av boksalet først i 70-åra, hadde marknadsdelen auka til 20-25% eit tiår seinare. Dei nye salskanalane overtok svært mange av bokhandelens gamle kundar, slik at bokhandelens marknadsdelar har gått jamt nedover mot eit nivå – like under 40% av allmennlitteraturen – som er lågt i europeisk samanheng. (Også i Sverige hadde bokhandelen over 50% av allmennlitteraturen før prisane blei frie og eineretten til boksalet blei oppheva. I Danmark har bokhandlane dei seinare åra hatt heile 90% av bokomsetninga.) Med liberaliseringa blei det, som nemnt, også muleg for kommuane å kjøpe skolebøker beinveges frå forlaga eller av andre forhandlarar,

og bokhandlane mista etter kvart store delar av skoleboksålet. Dette førte ganske sikkert sikkert også til standardnedgang og avviklingar. Sikker er det iallfall at den høge marknadsdelen til bokklubbane og varehusa, saman med låg andel og lågt utbytte av skoleboksålet, i dag er med på å gjøre det vanskeleg å etablere nye bokhandlar sjølv om den lokale marknaden er dobbelt så stor som det ein norsk bokhandlar kan greie seg på. Men vi kan jo undre på kva det *norske* bokhandelnettet hadde vore utan eineretten til skolebøker. Hadde det stått særleg annleis til i Norge med fast bokpris enn i Sverige med fri? Om svaret er "nei", må vel skolebokmonopolet vere viktigare for dei enn fastprisen?

I Norge reknar vi med at bokhandlane har ca. 60% av heile bokomsetninga, og heile 95% av skolebøkene. Men tar vi vekk skolebøkene, slik at vi reknar marknadsdelar på same vis som i Sverige, dvs. berre med skjønnlitteratur, generell litteratur og verk, er vi nede i 40% for bokhandelen også i Norge. For skjønnlitteraturen sin del er andelen enda mykje lågare, og også langt lågare enn i Sverige. Hos oss er bokklubbane ein enda hardare konkurrent for bokhandlane på allmennmarknaden enn i Sverige.

Støtte til bokhandelen

Den store litteraturutgreiinga først i 70-åra fann ut at det var ein risiko for at det skulle bli færre bokhandlar, og dette førte til at staten også oppretta støtteordningar for bokhandelen. (Her i Norge har bokhandelen fått klare seg med fastpris og skolebokmonopol.) Denne støtta til etablering og drift var i 2000 var på nesten 10 millionar, og blir sidan 1977 delt ut gjennom eit Bokbransjens Finansieringsinstitut (BFI). Målet med den statlege bokhandelstøtta er å behalde, og aller helst forsterke, eit så forgreina bokhandelnett som muleg, og å gjøre kvalitetslitteraturen meir tilgjengeleg der. Pengane går til små bokhandler på mindre og middelstore stader der bokhandelen er aleine, mao. det vi kallar distriktbokhandelen, og den viktigaste større er ei *sortimentsstøtte* – i 2001 på 4,2 millionar kroner til eit 80-tal mottakarar – for å kjøpe inn opptil 1 000 nye titlar i året. Sjølv om ein høgst kan få

vel 50 000 kroner, blir denne støtta rekna som heilt avgjørande for at dei små bokhandlane kan halde seg med eit breitt sortiment. Dei små kan også få støtte for å ta i bruk IT, og dessutan kredittstøtte, for å styrke bokhandelens stilling og konkurransevne. Støtta til kvar bokhandel er ikkje særleg stor, men kan vere avgjørande for at ein kan satse på ei viss bokbreidd. Støtteordningane blei etablerte etter at dei fleste nedleggingane var eit faktum på 70-talet, og var altså med på å hindre ein ytterlegare nedgang i 80-åra. Korleis det ville gått med dei svenske distriktsbokhandlane utan denne støtta, veit vi ikkje, men i ei vurdering av støtteordningane skreiv BFI at “det framgår klart att detta haft avgörande betydelse för bokhandelsbeståndet i landet.” Dette er ein konklusjon som Statens kulturråd deler.

Bokprisar i Sverige og Norge

33

For konkurransestyresmaktene står omsynet til bokprisane over alle andre forhold i diskusjonen om fast eller fri pris. Hypotesen er klar nok: fri pris vil allment gi billigare bøker enn fast. Men bøker er ikkje alltid som andre varer, og det vil vere overilt å tru at røyndomen alltid er som hypotesane. Det ser likevel ut til at bøker er billigare, både absolutt og relativt, i friprislandet Sverige *med* moms enn i fastprislandet Norge *utan*. Men det er uklart om den absolutte prisforskjellen er større enn kva folketalet (“marknaden”) kan motivere. Jo større opplag, jo lågare kan jo prisen bli, men dette kan ikkje aleine forklare svært store skilnader for enkeltbokgrupper, for eksempel for lærebøker. (Vi har dessutan eit krav om lærebøker på begge målformer, som kostar mykje.) Jamføring av bokprisar mellom land er elles eit svært usikkert føretak. Prisjamføringar er sikrast når ein tar for seg utviklinga frå eit tidspunkt til eit anna *innafør* eit land.

Korleis gikk det med bokprisane i Sverige etter liberaliseringa? Statistiska Centralbyrån bereknar utviklinga av prisen på allmennlitteratur som ein del av arbeidet med forbrukar-prisindeksen. SCB understrekar at berekningane er grove, men dei er nok godtakbare som uttrykk for utviklinga av det allmenne prisnivået på bøker

over eit lengre tidsrom. Frå 1980 til 2000 ser bøker ut til å ha gått opp i pris med 45% meir enn gjennomsnitt for andre varer. Dette blir underbygd av statistikk som viser at omsetninga av allmennlitteratur har gått opp 35-40% i fast pengeverdi dei siste 25 åra, mens talet på selde eksemplar har vore ganske konstant ca. 30 millionar. Det vil igjen seie at i dei åra friprissystemet for alvor har ført til priskonkurranse, særleg på eit mindre antal lettseljelege titlar, har det allmenne prisnivået på bøker auka sterkt. (Dvs. same utviklinga ein fikk i England like etter at The Net Book Agreement fall. Sjå seinare.) Dette er eit uttrykk for at priskonkurransen ikkje har verka over heile breidda av boksortimentet, og at den nok har gjort situasjonen for dei tungtseljelege bøkene vanskelegare. Når fortienesta på bestseljarane blir svært liten, må både forlag og bokhandel ta det att på resten. Avansane på bøker med lite sal må settast høgt for å kunne gi rabattar som monnar på dei mest populære. Dette er det omvendte av det som kan skje i bokbransjen under eit fastprissystem, der fortienesta på bestseljarane kan halde prisen nede på dei andre bøkene ("kryss-subsidiering"). Den økonomiske teorien seier elles at avansen blir lågare av priskonkurranse, og ikkje at konkurransen kan drive den opp. Men faktum er at svenske bokhandlar har *høgare* bruttofortieneste enn både norske og danske, noko som viser at bedriftsøkonomisk teori ikkje er det same som praksis i butikken. Ein avanse i Sverige på over 100% (omrekna til fastprissystemets "rabatt", vel 50%) er etter Seeligs pristabellar det normale på allmennlitteraturen. I Norge kjem bokhandelen opp mot 50% i rabatt om ein også tar med fordelene av fri frakt, som ein ikkje har i Sverige. Av ein roman til 300 kroner sitt bokhandlaren i Norge att med 125 kroner, og då har forlaget betalt frakta. Av ei svensk bok til same pris (moms ikkje innrekna) har bokhandlaren vanlegvis att 165 kroner, men då må han rettnok betale frakt sjølv. I løpet av 1980-åra måtte dei svenske bokhandlane auke avansen sin med ein femdel for å greie seg økonomisk med eit breitt sortiment, slik dei etter fagbokhandelsavtala hadde plikt til.

I Norge har bransjestatistikken opplysningar om prisutviklinga for dei ulike bokgruppene. Av den går det fram at det var ein auke

på ca. 20% (i fast pengeverdi) frå 1980 til 1992 på ny skjønnlitteratur for vaksne og for norsk barne- og ungdomslitteratur. For nokre andre bokgrupper var det reelt ein prisnedgang, slik at prisauken etter 1980 for allmennlitteraturens del totalt sett må ha vore ein del mindre enn i Sverige. Den gjennomsnittlege norske skole- og læreboka ser derimot til å koste 70-80% meir i 1992 enn tolv år før. I 1990-åra heldt bokprisane fram å stige både i Norge og Sverige, men dei har flata noko ut. Den nominelle oppgangen har vore omtrent den same i dei to landa (23-24%), mens forbrukarprisane elles har stige noko mindre (minst i Sverige), så bøker går framleis meir opp i pris enn andre varer. Påstanden frå bedriftsøkonomar og konkurransestyresmakter om at fri bokpris gir billigare bøker, finn ikkje utan vidare støtte ved å jamføre forholda i Sverige og Norge. Ein kan ikkje berre jamføre prisane på jamførbare bøker, men også ta omsyn til at den svenske marknaden potensielt er dobbel så stor som den norske. Slike prisjamføringar viser snarare at bøker stig meir i pris enn dei fleste andre varer både i friprisland og land med regulert bokpris, og at stigninga ikkje er mindre i friprisland enn i fastprisland. Hovudgrunnen ser ut til å vere at utgiftene til reklame, marknadsføring og sal heile tida blir større, slik at prisane blir stadig høgare sjølv om kostnadene for den tekniske produksjonen er blitt stadig lågare. Bokprisane blir ikkje lenger sett ut frå kva det kostar å trykke bøkene, men først og fremst ut frå kva forlaga meiner er rett marknadspris. Ein sterk nedgang i produksjonskostnadene det siste tiåret har ikkje komme kundane til gode i form av lågare bokprisar i noko land.

Kor vanleg er det så å gi rabatt i Sverige? Vanlegare enn i friprislandet England, ser det ut til, og det finst bokhandlar som sel nesten heile sortimentet billigare. Med bokhandelkjedene er det også bli svært så vanleg med store salskampanjar og rabatt-prisar som det store lokkemidlet for å kapre kundar. Rabattkonkurransen er ei sterk drivkraft i den kommersialiseringa som er enda tydelegare i svenske bokhandel enn i norsk.

Prissystem og strukturutvikling

Ei av dei tydelegaste følgjene av fri bokpris var den raske utviklinga av bokklubbane i 70-åra. Her skaffa Bonniers seg eit stort – ja, uinntakeleg – forsprang på hovudkonkurrenten Norstedts. Den store framgangen for bokklubbane var sikkert også ein av grunnane til at svenske bokhandlar fikk det vanskelegare. Dette har hos oss ført til ein viss skepsis mot å gi bokklubbane for stort spele-rom. Ein marknadsdel av allmennlitteratur på nærmare 25% er på grensen av kva også svenske bransjefolk synest er bra, mens vi i Norge meiner vi å halde oss på rett side med ein bokklubbandel på ca. 20%. Men ei slik jamføring tar ikkje omsyn til at svenskane *utelet* skole- og lærebøkene – ca. 1/4-del av totalomsetninga – når dei reknar fram marknadsdelen til bokklubbane. Vi tar dei derimot med. Og tar vi med skolebøker i det svenske reknestykket, blir det talet som skal jamførast med våre 20-21% ikkje 23%, men 17%. Svenskane har altså enno ein god del å gå på før dei kjem opp til norsk nivå i bokklubbverksemda. Ser vi på talet på medlemskap i dei to landa, og tar omsyn til folketalet (”marknaden”), ligg også våre 1,3 millionar ein del over dei 2,2 dei har i Sverige. Vi har dessutan omtrent like mange klubbar som i Sverige, dvs. 50. Ein annan konklusjon er ikkje muleg enn at bokklubbekspansjonen i fastprislandet Norge har vore ein god del kraftigare enn i nabolandet med fri pris. Bokklubbane har nok fått mange nordmenn til å lese meir også av kvalitetslitteraturen, men vi les kanskje i enda høgare grad enn i Sverige dei same bøkene. Konsentrasjonen av merksemda på storseljarane er kanskje litt mindre i *bokhandlane* i Norge enn i Sverige, og regulær priskrig med dei kan vi ikkje få, men elles er fokuseringa på storseljarane neppe særleg mindre hos oss enn over Kjølen.

Kan ein sette den aukande konsentrasjonen i bransjen – både i Sverige og Norge – i samanheng med prissystemet? Dei som argumenterer for fast pris, held gjerne fram at den faste prisen gir stabile vilkår som er til særleg fordel for små einingar, både forlag og bokhandlar. Den konkurransen som blir utløyst og stimulert av fri pris, meiner dei gjør det vanskelegare for dei mindre, som ofte

ikkje har anna val enn å slå seg saman med eller gå opp i større einingar. Dette fryktar ein kan gi seg negative utslag for mangfaldet i heile det boklege livet. Eit uttrykk for konsentrasjonen i utgivinga er for eksempel at alle svenske forlag med minst 100 titlar i 1998 høyrde til anten Bonnier-sfæren eller til KF-Media.

Konsentrasjonen har vore sterk i den svenske bokbransjen dei siste ti-femten åra, mykje gjennom oppkjøp og fusjonar. Den siste svenske bokutgreiaren, Anna-Greta Leijon, skreiv for eksempel i *Boken i tiden* at situasjonen på forlagssida "närmast liknar ett oligopol", eit økonomisk system med få, men store og sterke aktørar. Mellomstore forlag med ei omsetjing på under 75 millionar har hatt vanskar med å klare seg på eiga hand, og er no så å seie alle integrerte i større konsern. Nisjeforlag med ein tydeleg utgivingsprofil har derimot greidd seg ganske bra. I dag dominerer to eigarar – Bonnierförlagen og KF-Media – kvart sitt bokimperium. (KF= Kooperativa Förbundet. Nokre av KF-forlaga oppstod eingong nær arbeidarrørsla.) Bonnier-sfæren er fremdeles den største, men KF-Media er blitt eigarar til stadig fleire sentrale verksemder i bransjen, og eig i dag Bonniers gamle hovudkonkurrent Norstedts i tillegg til Prisma, Kunskapsförlaget, Tiden, Rabén & Sjögren, Klassikerförlaget og Tivoli. KF har i tillegg eigardelar i fleire andre forlag og bokklubbar. Dei siste åra har KF-Media også overtatt den aller største bokhandelkjeda – Akademibokhandeln – som har nesten 50 store butikkar og står sterkt særleg i mange universitets- og høgskolebyar. Mens Bonnier brukte 70- og 80-åra til å bygge sitt bokklubbimperium, har KF-Media (som no eig Bonniers tapande konkurrent i bokklubbkrigen for eit par tiår sidan) i slutten av 90-åra kjøpt seg bokhandlar. Bonnier har lenge hatt eigen bokhandeldistribusjon, og har no fått KF som konkurrent også her. KF er deleigar i Bibliotekstjänst, og har dergjennom også ein post i bokgrossisten og distributøren Seeligs. Saman med Bertelsmann (Bertelsmann Online International, BOL) eig KF internettbokhandelen *bol.com* (tidlegare Bokus). BOL har også hatt internetthandel med bøker i Norge og Danmark (Bol Nordic), men dette gikk så dårleg at Bertelsmann og KF våren 2001 la ned verksemda her, og dessutan har dei skore ned både i Sverige

og Finland. Det er neppe tilfeldig at Bertelsmann legg ned nett-opp i dei to fastprislanda, mens dei går vidare og trur på betre tider der det er fri pris.

Det teiknar seg i det heile tatt eit bilde av den svenske bokbransjen der dei to store gjennom eigarskap får stadig meir omfattande økonomisk kontroll og makt i alle ledd av verdikjeda, det vi kallar "vertikal integrasjon", som for ti år sidan var framandord i bransjen. Også horisontalt har det vore sterk konsentrasjon både i Norge og Sverige. Stadig fleire bokhandlar har for eksempel gått saman i kjeder. I Norge har vi færre enn i Sverige, men dei er større både i medlemstal og omsetjing. Og mens kvar femte bokhandel i Sverige er sjølvstendig, er berre kvar tiande det i Norge. Dessutan har store bokhandeleigarar hos oss kjøpt opp konkurrentar i eit omfang som er heilt ukjent i Sverige. Det er vel ikkje heilt i samsvar med argumenta for fast bokpris at slike strukturendingar har fått gå atskilleg lenger i Norge enn i friprislandet Sverige.

Konsentrasjonen og den vertikale integrasjonen har altså vore sterk også i Norge. Det ser til og med ut til at strategiane for å utvikle Gyldendal, Aschehoug og Cappelen har gjort den norske bokbransjen enda meir konsentrert enn den svenske. Hos oss eig Gyldendal, Aschehoug og Cappelen meir av den totale verksemda i bransjen, og dei står for ein enda større andel av utgivinga enn dei dominerande svenske forlaga. Ikkje eingong Bonniers har ei slik stilling som Gyldendal og Aschehoug har i Norge. Bonniers manglar for eksempel bokhandlar, og har langt mindre andel av distribusjonen til bokhandlane enn dei norske storforlaga. Utviklinga mot konsentrasjon, (vertikal) integrasjon og oligopolliknande forhold ser knapt ut til å vere påverka av kva for prissystem som rår i bransjen nasjonalt, men er snarast europeisk og internasjonal. Og djupt sett er utviklinga ei følge av den liberaliseringa, avreguleringa og globaliseringa vi ser gripe om seg på stadig nye og større marknader. Det er iallfall ikkje logisk å seie at fastprisen har bremsa denne utviklinga i Norge, mens friprisen har sett fart på den i Sverige. Det er ikkje urimeleg å sjå strukturutviklinga i saman-

heng med tendensane til kommersialisering av heile bransjen. Men dei som vil ta vare på bransjens kulturpreg, kan altså ikkje lite på at systemet med fast bokpris skal stanse kommersialiseringa, men må rette merksemda mot andre drivkrefter bak strukturutviklinga.

Frå fag til marknad

Den svenske fagbokhandelsavtala frå 1972 kom til å stå ved lag i tjuve år. Den fikk eigentleg banesår i 1991, då tolv forlag med Bonnier-gruppa i spissen og nesten 1/3 av boksalet til fagbokhandelen, kunngjorde at dei heller ville handle på eigne vilkår. Bokhandlarforeininga sa deretter opp avtala fordi dei ikkje fann grunnlag for ein ny. Det blei då bestemt at avtala skulle avviklas heilt 1. april 1992, og med det forsvann også kravet om sortimentsbreidd i bokhandelen. Etter den tid finst det altså i Sverige ikkje noko kollektivt regelverk som regulerer dei grunnleggande vilkåra i handelen mellom forlag og bokhandel, og diskusjonane om bokbransjen handlar meir om næringspolitikk enn kulturpolitikk. Det viktigaste dokumentet som den svenske bokbransjen må stille seg til, er konkurranselover. Det som er lov der, er tillatt i bransjen, og berre lover set grenser for kva ein kan tillate seg. I staden for felles ordningar og kjørerreglar har ein fått meir individuelle avtaler mellom forlagsgrupper eller einskildforlag og bokhandlar. Dette er på ein måte ein logisk, om enn forseinka, konsekvens av liberaliseringa i 1970. Først i 90-åra kan ein seie at systemendringa som blei pålagt bokbransjen i 1965, fullt ut blir gjennomført. Dei individuelle avtalene har også ført til eit mangfald av vilkår som særleg bokhandlarane oppfattar som tungvinne, kaotiske og kostbare, og som har gjort det vanskelegare å handle med bøker. (Den norske bransjeavtala frå 1998 har medført liknande tilstandar hos oss, så prissystema ligg ikkje attom her heller.) Avtalene til Bonniers og KF-Media/P.A. Norstedts styrer det meste av boksalet i bokhandlen. Blant mindre forlag og blant bokhandlarar utanfor kjedene finst det ønske om fastare reglar, men så lenge dei store forlagsgruppene og bokhandelkjedene går i spissen for utviklinga, kan ein ikkje vente meir einsarta tilhøve.

Etter 1992 er det i stor grad handelsvilkåra som bestemmer kva for sortiment bokhandlane skal ha, for å gi gode vilkår er ein måte å kjøpe seg plass og merksemd i bokhandelen. Leveringsvilkåra fører til at bokhandelen mest konsentrerer seg om å selje bøker frå dei store forlaga I 70-80-åra gjaldt det å opprette bokklubbar, i slutten av 90-åra gjeld det å innlemme bokhandlar og bokhandelkjeder i konsernet. (Kjenner vi utviklinga igjen?) Det er berre dei store som har vilkår som bokhandlarane synest er gode nok, og Norstedts har gjennom å hamne i same konsern som den største kjeda, Akademibokhandeln, inntatt den stillinga i bokhandelen som Bonniers heile tida har hatt i bokklubbsystemet. Elles er utviklinga den samme som i Norge og øvrige europeiske land: bokhandlarane sluttar seg saman i kjeder, bl.a. for å få større marknadsmusklar til å nytte i samhandelen med forlag og i konkurransen med andre kjeder. 80% av bokhandlane i Sverige er i dag med i ei av kjedene – Akademibokhandeln (nesten 50 butikkar) og Bokia (nesten 100) er dei største – og den første av dei har med 15% av alle bokhandlane 30% av salet i bokhandelen. Både i Sverige og Norge er det helst dei små bokhandlane som ikkje er knytta til kjeder. Det er likevel ein større andel friståande allmennbokhandlar i Sverige enn i Norge. Som vi ser, er grunndraga i utviklinga her dei same i begge landa, same om prisane er frie eller faste, men utviklinga har på fleire område komme *lenger* i fastprislandet Norge enn i Sverige.

Dei små forlaga kan berre tilby dårlegare vilkår for bokhandelen, og nokre forlag er utan tilbod i det heile. Bokhandlarane er misnøgde med dette, og kjedene har rådd til å avgrense handelen med dei små forlaga, som også er for små til å starte egne bokklubbar, eller drive vanleg post-distribusjon via katalogar og "direct mail". "Det fins uppenbara risker för att de små och medelstora förlagens kvalitetstitlar i den avtalslösa situationen inte ens når ut i bokhandeln", konkluderte Statens kulturråd i ein analyse av tilhøva i bokdistribusjonen først i 90-åra, og tilhøva er neppe blitt annleis og betre seinare.

Eit drag ved utviklinga av den svenske bokbransjen etter at dei

individuelle avtalene avløyste fellesavtala, er at den tidlegare bransjefellesskapen er blitt mindre på grunn av den sterkt aukande konkurransen og den stadig sterkare stillinga til dei store forlaga. I tidlegare tider snakka ein om "faget", seinare om "bransjen", og i dag er det språket frå "marknaden" som tilbyr oss ei forståingsform. Ordrekka er eit ganske så presist uttrykk for dei mentalitetssendingane som har skjedd i løpet av den siste generasjonen. Enda tydelegare enn før er det dei store som styrer. Fagbokhandelsavtala var eit kitt som heldt bransjen saman, men dei tradisjonelle banda mellom partane i bokbransjen er blitt klippede av eitt for eitt, og dei er ikkje erstatta med noko anna enn reine handelsavtaler. Det er ting som tyder på at den skjerpa konkurransen og konsentrasjonen har gått ut over mangfaldet og har ført med seg enda klårare kommersielle vurderingar enn før. Dei store forlagsgruppene rår og kjører sine eige løp, der dei særleg vender seg til bokhandelkjedene og dei store bokhandlane.

Det bildet ein i Norge i meir enn tjue år har hatt av "svenske tilstandar", er eigentleg blitt meir dekkande i løpet av 90-åra enn før. Men i dette tidsrommet er også forholda i Norge blitt meir like dei svenske. Det er blitt enda tydelegare i begge land kven som styrer, både på forlagssida og bokhandelssida. Det er desse som i høg grad også bestemmer føresetnadene for dei andre aktørane, og "dessa förutsättningar kan te sig destruktiva för branschen som helhet", som redaktøren i bransjetidsskriftet *Svensk Bokhandel* skreiv i ein kritisk leiarartikkel. Snakkar ein med svenske bokbransjefolk – både forlagsfolk og bokhandlarar, og særleg dei som kjem frå store forlag og bokhandelkjeder – er dei likevel stort sett samde om at fri bokpris er å foretrekke framfor regulert. I Sverige har priskonkurransen ført til ein meir vital bokmarknad, seier dei. Svenska Förläggareföreningen står for ein slags friprisfundamentalisme, og der ser ein berre fordelar med friprisen og ingen ulemper. På den nemnde konferansen i Strasbourg hausten 2000 var leiaren for den svenske forleggarforeininga den einaste som tok til orde mot prisbinding på bøker. I Svenska Bokhandlareföreningen er dei meir pragmatiske tilhengjarar av systemet, men vil heller ha dette enn ein blandingsøkonomi. Skal det vere konkurranse, skal

den vere total og med like vilkår for alle. Dei som har innvendingar mot situasjonen, er først og fremst dei skjønnlitterære forfatarane, som ikkje har noko imot å gå tilbake til faste prisar, og som heller vil ha dette enn lågare moms, og slik er politikken til Sveriges Författarförbund. Ein motstand mot friprisen kan ein også finne blant mindre forlag og bokhandlar, men nokon eigentleg opinion mot friprissystemet kan ein likevel ikkje snakke om. Dei som har vore klarast negative til dei svenske tilstandane, er nok *norske* bransjefolk.

Andreassen, Trond: *Bok-Norge*, Oslo 2000

[Anna-Greta Leijon] *Boken i tiden Betänkande från utredningen om boken och kulturtidskriften*, SOU 1997:141, Sthlm. 1997

Fjeldstad, Anton: "Svenske tilstandar", i ds. *Bakke-kontakt med bokbransjen i Sverige, Danmark og EU*, Oslo 1994

Forslund, John-Erik: "Kulturpolitiska effekter av eventuell sänkning av bokmomsen – en rapport", PM frå Kulturdepartementet, Sthlm. 2000

Svensk Bokhandel, div. nummer

FINLAND – FRI PRIS OG KOMMISSJON

43

Når ein skal finne argument for korleis det kan gå om ein går over frå fast til fri bokpris, peikar ein overalt i Europa på negative sider ved utviklinga i Sverige og England. Det er derimot ingen som hentar eksempel frå Finland, bl.a. fordi språket gjør det så vanskelig å halde seg orientert. Etter å ha hatt faste bokprisar etter 1908, fekk dei frie allereie i 1971, utan at det har ikkje gått særleg gale i Finland, sjølv om dei har sine problem også der. (For eksempel har dei merka godt at det har vore ein nedgang på ca. 1/3 i innkjøpa til dei offentlege biblioteka i 90-åra.) Finnane sjølve ser så lyst på situasjonen at eit regjeringsoppnemnt utgreiingsutval i ein elles faktaprega rapport om *The Book Trade in Finland* (2000), skriv at "Nevertheless, the future of the printed book in Finland seems bright." Denne rapporten skildrar ein litt annan fripris-røyndom enn den vi kjenner frå England og Sverige, sjølv om det blitt eit typisk trekk ved bokbransjen også i Finland at nye bestseljarar er å få til nedsett pris heile året. Landet er likevel eit eksempel på at det går an å kombinere fri bokpris og fri konkurranse med samarbeid om ei avtale som skal tene same føremål som den faste prisen: breidd og mangfald i utgiving og sal. Med dette som måle-

stokk, ser det ut til at konstruksjonen er vellykka.

I det første tiåret med fri bokpris i Finland heldt det meste fram som før, kanskje fordi ordninga blei gjennomført etter pålegg frå konkurransestyresmaktene og ikkje etter initiativ frå bransjen sjølv. Slik er også Finland eit eksempel på at tradisjonens makt har vore stor. Forlaga offentleggjorde rettleiande prisar, og bokhandlane heldt dei som om dei var faste. I 80-åra tok tilhøva til å endre seg. Konkurransen auka både bokhandlane imellom og med andre. Visse forhandlarar spesialiserte seg og overtok mykje av salet til skolar og bibliotek, og små finske bokhandlar har mista det meste av salet av grunnskulebøker fordi fortienesta er så lita. Det er meir å tene på bøker til gymnas og yrkesskolar, og dette salet betyr framleis mykje, særleg for dei små bokhandlane. Supermarknader og varehus tok til å selje bestseljarar, og bokhandlane slutta seg saman i kjeder for å møte priskonkurransen innanfrå og frå nye salsstader. Utviklinga i Finland har på mange måtar, om vi ser bort frå bokklubbane, nesten vore som den svenske.

Å jamføre bokbransjane i ulike land kan gi urimelege konklusjonar, iallfall om ein direkte held tal opp mot tal. Skal ein jamføre for å sjå kva for land som er "best" på eitt eller anna punkt, bør dei ha vesentlege tilhøve felles, for eksempel omtrent like mykje folk, ein offentleg kultur- og litteraturpolitikk av nokolunde same slag, eit ganske likt utdanningsnivå, og landa bør vere kulturelt ganske like. Mot denne bakgrunnen ikkje det ikkje urimeleg å jamføre visse tilhøve i bokbransjane i Finland med fri pris og Norge med regulerte prisar.

Finsk bokutgiving – nest best i Europa?

I Finland er 3 500 utgivarar registrert med ISBN-nummer, men det er kanskje berre 500 av forlaga som er profesjonelle, og dei fleste andre gir nok ut berre ei einaste bok. På eitt år kjem det ut 12000-13000 bøker, og av desse er 7000 i allment sal. Trond Andreassen har i *Bok-Norge* stipulert den tilsvarande norske utgivninga til totalt ca. 7 500 titlar, dvs. ca. 60% av den finske. I dag kjem

90% av omsetninga og ca. 7 500 titlar frå dei vel 80 forlaga som er med i den finske forleggarforeininga. I Norge (med ca. 350 forlag) står dei ca. 50 medlemmane av forleggarforeininga for ca. 5 000 titlar i året og 60% av omsetninga. Dei organiserte forlaga i Finland sende i 1998 ut 6 876 titlar, ein auke med nesten 1 200 frå 1990. (Ein god del av auken skriv seg frå at fleire forlag er blitt medlem i forleggarforeininga. I Norge var auken i det same tidsrommet ca. 650 titler, frå 4 376 til 5 032.) Etter folketalet er det berre Island (5,8 titlar pr. tusen innb.) i Europa som gir ut fleire bøker enn Finland (2,5), mens Norge (1,7) kjem på sjetteplass (med Danmark, Storbritannia og Luxemburg imellom, og Sverige rett bak.) Den norske bokbransjen har hatt stor vekst dei siste tredve åra, men auken har vore enno mykje større i Finland. Frå 1973 til 1999 steig titteltalet (nye titlar og opptrykk) for vaksen skjønnlitteratur frå 772 til 1 136 (dvs. med 40%), for barne- og ungdomsbøker frå 310 til 1 243 (400%), og for generell litteratur frå 829 til 2 382 (280%). Breidda i den store utgivinga i Finland er sikkert heller ikkje mindre enn hos oss. Bokalet er omtrent like stort: I Finland utgjer det ca. 30 millionar eksemplar i året, mens tilsvarende tal truleg er 25-26 millionar hos oss, ein skilnad som omtrent motsvarar skilnaden i folketalet. Bokprisar er det aller vanskelegaste å jamføre, og det nærmaste ein kan komme er å seie noko om prisnivå og utvikling. Det ser ut til at det er omtrent uavgjort. Gjennomsnittsprisen for bøkene i det spesielle finske kommisjonssystemet var 106 finske mark i 1989, mens den ti år seinare var 130 mark, altså ein nominell auke på 22%. (130 mark er ca. 180 norske kroner.) I Norge steig Statistisk Sentralbyrås bokprisindeks med nominelt 29% frå 1990 til og med 1999, altså litt meir enn i Finland. (Slike indeksar er ikkje fullt å lite på, for grunnlaget er oftast lite.)

Då Finland slutta seg til EU, diskuterte ein å gå tilbake til eit fastprissystem for å komme på linje med dei fleste andre EU-landa. Men finnane fann ut at det ikkje var realistisk i skru klokka tilbake 25 år, og berre dei skjønnlitterære forfattarane ville tilbake til den gamle ordninga. Det er altså ikkje aktuell politikk verken for forleggarforeininga eller bokhandlarforeininga å gå aktivt inn

for faste prisar, men dei følgjer med i diskusjonen i EU om dette.

Med den faste bokprisen vil ein gjerne fremje eit breitt tilbod av skjønnlitteratur og generell litteratur. Her viser det seg at Finland ikkje ligg etter oss, trass i at dei ikkje har særleg tung statleg økonomisk støtte direkte til forlag og bokhandlar, bortsett frå den subsidieringa som ligg i at bøker i dag har lågaste momssats på 8%, etter å ha hatt 25% fram til 1994. Finland har kanskje dei beste folkebiblioteka i verda, og staten løyver store summar til bokinnkjøp. Verknaden av dette blir om lag som innkjøpsordningane i Norge, med den skilnaden at innkjøpet i Finland kjem heile bok-breidda i alle sjangrar til gode og ikkje berre skjønnlitteraturen. I 2000 kom det frå medlemmane i den finske forleggarforeininga ut:

<i>Finland, nye titlar (2000)</i>	<i>Jf. Norge, nye titlar (1996)</i>
365 titlar finsk skjønnlitteratur for vaksne	275 titlar norsk skjønnlitteratur for vaksne
356 omsett skjønnlitteratur	244 omsett skjønnlitteratur
1 061 barne- og ungdomsbøker, inkl. omsett	399 barne- og ungdomsbøker, inkl. omsett
1 176 generell litteratur	634 generell litteratur

Melemmane i forleggarforeiningane har omtrent like mange titlar skolebøker (i F: 2 200, i N: 2 300) og omsette bøker i alt (Fi: 1 900, N: 2 100), men her haltar jamføringa fordi uorganiserte forlag gir ut mykje av desse bokslaga.

<i>I alt, nye titlar og opptrykk Finland (2000)</i>	<i>Norge (1996)</i>
1 226 titlar skjønnlitteratur for vaksne	1 555 titlar (inkl. billegbøker, 1083 ekskl.)
1 425 barne- og ungdomsbøker, inkl. omsett	541 barne- og ungdomsbøker, inkl. omsett
2 588 generell litteratur	850 generell litteratur

Finland har i dag vel 350 bokhandlar, mot godt over 700 då fastprisen blei avskaffa. Nedgangen kom særleg i 80- og 90-åra, då

skoleboksallet forsvann og biblioteksallet blei mindre. Dei bokhandlane som er igjen, har ein marknadsdel på under 40%, altså mykje mindre enn i Norge, men nokre fastprisland i Europa har ein like låg andel. Talet på fagbokhandlar er altså meir enn halvert på 30 år, ein nedgang som finnane synest er alarmerande, fordi den har gjort bøker mindre tilgjengelege. Men likevel synest finnane framleis at dei har eitt av dei tettaste bokhandlarnetta i verda, om ein tar omsyn til folketalet (jf. *The Book Trade in Finland*). I tillegg har det komme til mange utradisjonelle salsstader, bl.a. ca. 175 bokavdelingar i supermarknader og kjøpesenter, og forlaga har eit stort direktesal (nesten 20%). I Norge har vi altså langt fleire bokhandlar enn i Finland, men om vi skal finne ut om vi er "best", må vi ta omsyn til at bokhandlane våre har einerett på å selje skolebøker, mens mange finske bokhandlar ikkje har skolebøker i det heile. (Som nokre kanskje huskar, har den norske bokhandlarforeininga for ein del år sidan "verdsett" einerett og fast pris på skolebøker aleine til 150 distriktbokhandlar.)

Ein reknar gjerne med at mange bokklubbar med stor marknadsdel er ei følgje av avreguleringa av bokmarknaden, og Sverige blir brukt som eksempel. Men mens vi i Norge har femti bokklubbar, som står for vel 20% av boksallet, har finnane berre seksten klubbar, som i alt har ein marknadsdel på ca. 10%. Forlagskonsentrasjonen har blitt høg i Finland også, men ein må slå saman omsetninga for dei ti største forlagshusa i Finland for å komme opp i same marknadsdel som dei fire største til saman har i Norge.

Prøvelagret

Dei aller fleste bokhandlane og ein god del bokavdelingar i supermarknader og varehus, nesten 300 i alt, er med i ei kommisjonsordning kalla "provlager". Dette har eksistert heilt frå like etter andre verdskrigen, men er altså no kombinert med fri pris. Ordninga påverkar ikkje prissettinga, men den har den same målsettinga som fastpris-ordninga: eit breitt utval bøker i handelen. Prøvelager-ordninga skal sørge for at dei store bokhandlane alltid kan ha mist 4 600 aktuelle titlar på lager, dei mellomstore 3 600 og

dei små 2 600. Minst 80% av desse skal til eikvar tid vere i hylle-
ne. Prøvelagret består av eitt kommisjonseksempplar av kvar tittel,
som meir enn hundre forlag sender ut gratis til bokhandlane. (Sko-
lebøker er ikkje med i ordninga.) I alt inneheld prøvelagersyste-
met nærmare ein million bøker til ein verdi av 175 millionar mark
(i forbrukarpris). Men den økonomiske risikoen forlaga tar, blir
balansert av at bokhandelen heile tida må ta inn minst eit nytt
eksempplar og betale i fast rekning når førsteeksemplandet er selt.
Og det kostar ein heil del også for bokhandlane å vere tilslutta
ordninga, for dei må stille bankgaranti (2-3% av lagerverdien) for
at dei etter vel eitt år (i gjennomsnitt) skal sende tilbake kommi-
sjonseksemplandet eller betale det på vanleg vis. Med dette syste-
met kan dei halde sjølv mindre bokhandlar med eit godt sorti-
ment, og forlaga er sikra ei god spreiding av bøkene sine over heile
landet, med andre ord ein av hovudgrunnane til at fastpristilhen-
garane vil ha *si* ordning.

Systemet med prøvelager i kommisjon er ein slags bransjeavtale, i
og med at ordninga så å seie er bransjeomfattande. Foreleggar-
foreininga og bokhandlarforeininga forhandlar fram sjølve prøve-
lageravtalen, og foreleggarforeininga gjennomfører avtalen med
bokhandlane kvar for seg på vegner av forlaga.

Tala frå Finland gir ikkje støtte til ein heilt allmenn påstand om at
det blir gitt ut færre bøker under eit friprissystem enn med fast
pris. Breidda i utgivinga ser ut til å kunne vere vel så stor som i
Norge. Sjølv når det gjeld skjønnlitteratur er Finland på høg-
d, trass i at dei ikkje har ein stimulans som forlaga i Norge har med
innkjøpsordningane. (Den finlandssvenske litteraturen tar imot
ganske stor støtte.) Prøvelagersystemet sikrar breidda på bokhan-
delsortiment. Tala støttar heller ikkje ein påstand om at bøker
reint allment vil vere billegare med fast pris enn med fri. Bestselja-
rane får finnane mykje billegare, og elles ser prisnivået i dei to
landa ut til å vere omtrent likt, men den allmenne prisauken på
bøker ser ut til å ha vore litt større i Norge enn i Finland det siste
tiåret. I Finland er talet på bokhandlar meir enn halvert etter fri-
sleppet, men mange utradisjonelle salsstader har komme til, slik

at finnane sjølve er ganske nøgde med tilgangen til bøker (jf. *The Book Trade in Finland*). Vi må likevel seie at Norge med nesten 600 bokhandlar og filialar ligg eit godt hakk føre Finland når det gjeld salsstader. Ein viktig grunn til at Finland held seg vel framme i slike internasjonale samanlikningar, ikkje berre med Norge, er nok at kommisjonsordninga – prøvelagersystemet – gir omtrent dei same resultata som eit fastprissystem når det gjeld breidd i utgivinga og salet.

Stockmann/Bengtsson/Repo: *The Book Trade in Finland*,
[Helsinki 2000]

Andreassen, Trond: *Bok-Norge*, Oslo 2000

THE NET BOOK AGREEMENT – OG ETTERPÅ

Den britiske ordninga for fast bokpris gikk tilbake til 1. januar 1900, og blei knapt hundre år før den i løpet av få år blei avskaffa, reelt i 1995 og formelt i 1997. Etterpå har Storbritannia hatt frie bokprisar, og trass i at mange (særleg uavhengige bokhandlarar) framleis tar til orde for å gjeninnføre dei faste prisane, ser det ut til at historia ikkje kan settast i revers. Det er heller ikkje sjølvsagt at det som hende i Storbritannia kjem til å hende hos oss, om dei norske bransjereguleringane skulle bli heilt avskaffa. Til det er den norske bokbransjen for ulik den britiske. Men kunnskap om det som hende i bokbransjen der utover i 1990, kan med fordel vere ein del av bakgrunnen for diskusjonen om fast eller fri bokpris er best her i Norge.

Det engelske fastprissystemet – Retail Price Maintenance

The Net Book Agreement blei den engelske avtala om fast bokpris kalla. Den var inga eigentleg bransjeavtale mellom ei bokhandlarforeining og ei forleggarforeining, og kollektivt bindande for alle

medlemmane, slik den norske og danske bransjeavtala er det. NBA var ikkje eingong ei eigentleg avtale, men ei einsidig ordning etablert av forlaga, der enkeltforlag skreiv under på at dei ville pålegge alle salskanalar å halde ein minimumspris (*net price*) ved sal av bøker frå forlaget. Fram til 1990-åra slutta så å seie alle britiske forlag opp om denne ordninga. Ein trong ikkje eingong vere medlem av forleggarforeininga for å skrive under, og ordninga kom til å bli minst like bransjeomfattande som fastprissystema i andre land. Denne minimumsprisen var i praksis ein fast bokpris – Retail Price Maintenance (RPM) – som var alfa og omega i The Net Book Agreement, som også omfatta reglar for å hindre indirekte rabattar. Ut over fastprisen inneheldt vilkåra i ordninga berre nokre ganske få, avtalte unntak som gav faste rabattar til offentlege bibliotek, skolebibliotek og kyrkjer, og i dessutan i samband med ”mammut-sal”. Unntaka frå fastprisen var altså i seg sjølve regulerte, slik dei også har vore i Norge. For bokklubbar fanst det eigne vilkår som eit tillegg til NBA, der ein var opptatt av at forholdet mellom klubbane og bokhandlane måtte vere ”fair”. NBA var i det heile tatt mindre detaljregulerande enn den norske bransjeavtala har vore, og inneheldt for eksempel ikkje noko om forhandlarrabattar og andre handelsvilkår.

Rolla til forleggarforeininga – The Publishers Association – var å gjennomføre ei individuelt fundert ordning kollektivt i heile bransjen. Bokhandlar som ikkje følgde reglane, kunne bli nekta bøker; ja, t.o.m. bli stemna inn for det offentlege rettsvesenet og straffa. NBA hadde på ein måte lovs kraft for dei som var berørt av den, brota var få og oppslutninga svært stor både frå forleggarane og bokhandlarane.

Fastprissystemet omfatta likevel ikkje, til forskjell frå i Norge, alle grupper bøker. I praksis gjaldt det berre ”consumer books”, dvs. den allmennlitteraturen som privatfolk kjøper i bokhandelen (skjønnlitteratur og generell litteratur). Skolebøker, akademisk litteratur og andre reine fagbøker var ikkje med i NBA, men blei gitt ut og selt non-net, med fri pris. (Bokhandelen selde elles berre knapt tredjeparten av skolebøkene, og det var ikkje vanleg å gå

under listeprisen verken på skolebøker eller faglitteratur.) På slutten av NBAs tid blei det i Storbritannia gitt ut meir enn 100 000 nye titlar i året, og av desse var mindre enn halvparten, ca. 45 000, "consumer books". Ikkje absolutt alle desse fall under NBA, heller. Ordninga gav forlaga ein rett til å setje ein minimumspris (= ein fast pris), men påla dei ikkje å gjøre dette som ei plikt. Heller ikkje medlemmane i forleggarforeininga var tvungne til å gi ut bøkene *net*, men i praksis blei likevel dei aller fleste "consumer books" frå dei aller fleste forlaga gitt ut på fastpris-vilkår. (Denne ordninga var i prinsippet som den fastprisordninga ein har i Tyskland i dag. Danmark har fått ei liknande ordning frå 2001, men der kan nok retten til å setje fri pris bli nytta relativt sett mykje oftare enn under NBA.)

Under NBA bestemde forlaga kva for bøker som skulle givast ut med fast pris, kva denne prisen skulle vere, og også kor lenge bøkene skulle ha fast pris. Fastpris-perioden var altså ikkje bestemd i avtala og lik for alle titlar i same bokgruppa, slik det er i Norge. Fastprisen gjaldt til forlaget endra den, men ordninga gav også høve til at ein bokhandlar kunne selje ei bok til nedsett pris om han hadde hatt den på lager i minst eitt år, og om forlaget hadde sagt nei til å ta den i retur til lågaste pris. (Å sette ei bok fri frå fastprisen er ein rett som norske bokhandlar aldri har hatt.) I Storbritannia var altså fastpris-tida ubestemd, og i praksis minst eitt år.

Storbritannia fikk nye konkurranselover i 1956, og styresmaktene måtte prøve om The Net Book Agreement var i samsvar med desse. Storbritannia er elles kanskje det landet i Europa som overlèt kulturlivet mest til marknaden vilkår, men konklusjonen frå konkurransedomstolen første gongen (1962) var at ordninga hadde fordelar for publikum som ikkje blei overgått av ulempene. For eksempel sa retten at "the NBA works in public interest by making books more widely available to the public." Konkurransedomstolen uttalte i 1962 at frie bokprisar ville føre til færre bokhandlar, at sortimentet ville bli mindre omfattande og variert, at prisen på dei fleste titlar ville bli høgare, og at det ville bli gitt ut færre

bøker av litterær og lærd verdi. Dette er argument som seinare dukkar opp i einkvar diskusjon om faste og frie bokprisar. I 1968 godkjente prisdomstolen igjen den faste bokprisen, og i 1989 slo konkurransedirektøren fast at det ikkje hadde komme til omstendene som tilsa at ein måtte ta opp NBA på nytt. Styresmaktene i Storbritannia var altså ikkje ute etter fastprisordninga eller å innføre meir konkurranse på anna vis i bokbransjen. Ikkje eingong i Thatcher-epoken, då den økonomiske liberalismen stod særleg sterkt, blei det tatt initiativ frå det offentlege for å oppheve den prisregulerande ordninga. Då den seinare fall saman, var det etter press frå sterke kommersielle krefter i bokbransjen sjølv, som rekna med å tene meir pengar utan NBA og fastprisen, og ikkje frå styresmaktene.

Opprør mot NBA

Dei som gikk i spissen for opprøret mot NBA, var store og økonomisk sterke forlag og bokhandelkjeder. Ei av kjedene, Dillons, tok allereie på slutten av 80-talet til å selje net-bøker med rabatt. Først i 90-åra gav nokre forlag ut non-net-bøker som normalt ville hatt fast pris, og også her var Dillons med. Kjeda gav i 1991 t.o.m. rabatt på seks bøker som var innstilte til den prestisjetunge Booker-prisen, og var gitt ut med fast pris. Før jul 1991 blei Dillons felt av retten for dette brotet, utan at dette stoppa verken denne kjeda eller andre store kjeder som syntest dei måtte ta opp priskrigen. Dei hendingane som fikk NBA å bryte saman, inntreffe i 1994-95. Bl.a. bestemte konkurransedirektøren at avgjerda frå 1962 om fritak frå konkurranselovera skulle gjennomgåast på nytt. Det første draget i bransjen var at forlagsgruppa Hoddler-Headline "gikk" non-net og spleisa med kjedebokhandlar og supermarknader om å gi rabattar på viktige skjønnlitterære bøker. Og i september 1995 fikk NBA nådestøtet av forlaga HarperCollins og Random House, som kunngjorde at dei ikkje lenger ville vere med på ordninga, men i staden samarbeide med den store kjeda WH Smith. Andre forlag og kjeder syntest dei måtte følgje etter, og ordninga fall som dominobrikkar. Fastprisen var ikkje forbudt og NBA var formelt ikkje oppheva, men den var i praksis broten

saman. Sjølve ordninga verka i røynda ikkje lenger fordi bøker som tidlegare heilt sjølvsagt ville blitt gitt ut "net", ikkje lenger blei det. Det betyr ikkje at det var rabattsal over ein låg sko, for berre eit lite mindretal av bøkene fekk raude prislappar. Det er mange bokhandlar som ikkje har gitt rabatt på ei einaste ny bok, men har følgd pristilrådinga frå forlaga som om den framleis er ein fast pris. I 1997 blei NBA prøvd på nytt av konkurransestyresmaktene, og denne gongen blei utfallet tvert motsett: ordninga var ikkje i publikums interesse, og blei erklært ugyldig. Bøker skulle ikkje lenger vere "exempt goods", dvs. ei vare unntatt frå pris- og konkurranseloverne. NBA blei dermed avskaffa også juridisk og systemet for fast bokpris var historie. Ved dette høvet var det ingen som stilte opp i retten for å forsvare NBA, ikkje eingong forleggarforeininga og bokhandlarforeininga, som erklærte seg nøytrale. Grunnen var nok at dei rekna med at den kampen var tapt på førehand. Avgjerda om å ikkje å gi NBA unntak, sette likevel ikkje forbod mot at forlaga oppgir listeprisar, dvs. rettleiande prisar. Det store fleirtalet bøker blir framleis selt til listepris overalt, altså den prisen forlaga har bestemt, så det er ei sanning med visse modifikasjonar at bøker har fri pris i Storbritannia. Sjølve systemet er fritt nok, men britiske bokhandlar er ikkje nettopp blitt basarar av den grunn.

Forskarar om systemendringa

Etter at NBA hadde falle, gikk ei rad viktige organisasjonar og institusjonar saman om eit forskingsprosjekt for å finne ut kva for verknader opphevinga hadde. Dei som stod bak, var The Arts Council of England, British Library, The European Federation of Book Publishers, The Society of Authors og Association of Authors' Agents, og forskarane var Dr Francis Fishwick og Sharon Fitzsimons, som arbeidde med undersøkingane i to år. Rapporten – *Report into the Effects of the Abandonment of the Net Book Agreement* (1997) – blei gitt ut av British Library. Fishwick er ein framstående bokøkonom som har gitt ut fleire bøker og rapportar tidlegare, bl.a. etter oppdrag frå EU-kommisjonen. (Norske bokfolk kjenner godt til Fishwick, som har halde fleire foredrag ved bran-

sjesamankomstar her i landet.) Rapporten om NBA har derfor fagleg tyngd, legitimitet og autoritet. Forfattarane av rapporten er nøye med å understreke at to år er for kort tid til å seie noko sikkert om verknadene av at NBA blei avskaffa, og dei tar mange stader reservasjonar mot bastante tolkingar. Interesse for å svare på spørreskjema-undersøkingar har vore heller laber frå forlaga si side, og på nokre punkt så dårleg at forskarane ikkje kunne nytte tala til statistikk. Det ser ut til at bokhandlarane har vore meir engasjerte, og det var då også dei som mest fikk merke følgjene av at NBA blei avskaffa. Forskarane oppfattar den labre interessa hos forlaga som eit uttrykk for at dei stiller seg "nøytrale" til verknadene av NBAs fall. Dei var verken klart for eller imot. Det er ei påfallande holdningsendring frå nokre få år tidlegare, då The Publishers Association gav ut ein presentasjon av NBA som også var eit engasjert forsvarsskrift. Dei som framleis vil ha tilbake NBA, og som skriv innlegg om dette i bransjebladet *The Bookseller*, er gjerne uavhengige bokhandlarar, som har fått merke omlegginga mest.

Då fastprissystemet braut saman, var det mange som trudde at dei negative verknadene skulle bli store, og at dei først og fremst ville komme til å ramme dei mindre forlaga, dei uavhengige bokhandlane og dei forfattarane som ikkje hadde noko "namn". Kjensla av at heile bokbransjen var blitt meir truga og usikker enn før, var utbreidd. Forsvararane av NBA frykta at det ville bli færre bokhandlar, særleg blant dei uavhengige, og at dei ville få dårlegare bokutval og lagerhald. Ein annan prognose var at bøker ikkje ville bli billegare, slik den økonomiske teorien reknar med, men heller dyrare. Og ein tredje utbreidd spådom var at det ville bli vanskelegare å få gitt ut bøker. Desse problema tok forskarane for seg, og dei følgjande sidene bygger stort sett på dei funna Fishwick og Fitzsimons gjorde. Svara er både ja og nei.

Bøker med og utan rabatt

Det viste seg at berre ein liten del av allmennlitteraturen kom til å bli seld med rabatt, og det var grovt sagt roman-bestselsjarane. Det

første året utan NBA blei 870 titlar selde under listepriis i ei eller fleire av dei landsdekkande bokhandelkjedene. 75% av bøkene på topp-15-listene fikk prislapp med rabatt. På nokre av dei mest populære titlane blei prisane halverte. Dette kan sjå ut som høge tal for oss, men rabatt-titlane utgjorde eigentleg berre ca. 2% av alle dei 45 000 titlane i gruppa "consumer books". (Fordi sjølv større bokhandlar berre har ein del av dette utvalet i hyllene, utgjør rabatt-titlane likevel ein langt større andel av det som er i butikken, og om det er som hos oss, har bestseljarane dessutan den mest iaugefallande plasseringa i vinduet og på golvet.) Også i supermarknader og på bensinstasjonar kunne ein no finne eit lite utval av bestseljarar til sterkt nedsett pris. Om det forskarane kallar ein "utradisjonell salsstad" tok inn bøker, var det nesten alltid for å selje dei med rabatt. Eit vanleg supermarknad-utval utgjorde mindre enn 30 titlar, som stort sett til eikvar tid var plasserte blant dei 15 første på bestseljarlistene, eller andre storseljarar som dei prøvde å lokke folk til å kjøpe på impuls. Som i kjede-bokhandlane var det aller mest skjønnlitteratur ("fiction") som fikk raude rabattlappar. I England har ein altså fått følgjande tilstand: I ein mindre, uavhengig bokhandel vil ein normalt ikkje finne mange bøker til nedsett pris, ikkje eingong dei store bestseljarane. I kjedebokhandlane er ein vesentleg del av storseljarane å få med rabatt, og i supermarknadene er det nesten berre bestseljarar å få, og du får dei billeg som sterkt profilerte lokkevarer. Rabattane førte til at det blei selt fleire populære bøker, men færre av dei øvrige. Totalmarknaden blei ikkje større, og dei frie prisane resulterte ikkje i at det blei selt fleire bøker i alt, men dei omfordelte salet ytterlegare i favør av bestseljarane. (Jf. nedgangen i omsetning trass i at prisnivået auka.)

Fordi innbundne bøker kunne bli ein god del billegare, tok desse ein del av salet frå billegbøkene, sjølv om også desse var nedsette. Dei bokhandlane som gav prisavslag, syntest dette var ein effektiv måte å drive marknadsføring på, men berre 7% av kundane oppgav at dei jamførte prisar før dei handla bøker, og at dei let rabatten avgjøre kva dei kjøpte. (Prisen er ikkje einaste konkurransemiddel når det gjeld bøker, og kanskje ikke det viktigste, heller.)

Den første tida utan NBA auka dei landsdekkande kjedene og supermarknadene marknadsdelane sine. På den andre sida var det mange små, uavhengige bokhandlar som ikkje gav rabatt i det heile, fordi dei ikkje hadde råd til å konkurrere med prisen. Det første året hadde femteparten av bokhandlane ikkje selt nokre bøker med rabatt, og dette talet auka til tredjeparten andre året. Dei små sortimentsbokhandlane heldt likevel marknadsdelen sin fordi dei i staden kunne by kundane betre service, kort skaffetid og eit godt bokmiljø. Dei som tapte på priskonkurransen, var dei som blanda bøker med papir eller andre tilleggsvare, og ikkje var med i ei kjede.

Bokomsetning og -prisar

I åra mellom 1985 og 1993 auka bokomsetninga i Storbritannia med heile 50% i realverdi. NBA førte iallfall ikkje til stagnasjon. Då NBA blei avskaffa, blei denne oppgangen broten og ein nedgang tok til. Det var ikkje nettopp kva bokliberalistane hadde tenkt seg. Dei første tolv månadene utan NBA gikk bokomsetninga tilbake med over 8%, men det kom ein auke på nesten sju prosent året etter, som retta opp att det meste av nedgangen. Eigentleg var snakk om ein mindre nedgang i salet av "consumer books" også etter to år, bl.a. fordi prisnivået på bøker blei allment høgare etter at NBA blei avskaffa og priskonkurranse innført. Den vanlege læra blant økonomar hos oss er elles at priskonkurranse fører til meir effektiv utnytting av kapital og andre ressursar, og at dette i siste hand også kjem kundane til gode i form av lågare prisar, som igjen fører til auka etterspurnad og produksjon. Erfaringane frå England tyder på at det ikkje er så enkelt når det gjeld bøker.

I 1995 – 1997 opplevde engelskmennene ein auke i listeprisane for skjønnlitteratur ("fiction"), på 18%, og prishoppet kom straks etter at NBA blei avskaffa. (Dette var fire gonger den allmenne prisauken i same tidsrommet.) For heile gruppa "consumer books" var prisoppgangen på knapt 8%. Prisen på alle slags bøker rauk i veret. Til og med på skolebøker og akademisk faglitteratur, som hadde hatt fri pris tidlegare også, blei det ein sterk prisauke. Dette

ser ikkje ut til å forbause økonomane Fishwick og Fitzsimons, som har eit litt anna syn enn det som er vanleg hos oss: "selective discounting tends to raise list prices." (s. 13) Også dei bøkene som blei selde med rabatt, hadde ein sterk auke i listeprisen, men denne fungerte mest som kulisse for den nedsette prisen, og rabattane gjorde berre eit knapt tusental bøker billegare enn før. Dei var dessutan å få kjøpt fleire stader. Engelske bokkjøparar betaler altså mindre enn tidlegare for eit relativt lite antal populære bøker, men meir for fullpris-bøkene, dvs. dei aller fleste titlane. Priskonkurransen førte til at det totale prisnivået steig i veret, og ikkje omvendt. I Norge heiter det i bransjen at bestseljarane trengst fordi dei kryss-subsidierer dei smale bøkene som nesten er utan kjøparar. (Litteratursosiologar vil vel seie at folk flest betaler meir for populære bøker for at ein litterær elite skal få sine favorittar til overkommeleg pris. Økonomar seier at dei som kjøper storopp-lag-bøker betaler meir enn nødvendig, og at det er sløseri å kryss-subsidiere ei vare som så få vil kjøpe.) Det som ser ut til å ha skjedd i England etter NBA, er det motsette: bokhandlane og forlaga betaler rabatten på eit mindre antal populære bøker med høgare avansar og prisar på bøker over lag. Devisen "books are different", gjeld visst også læra om bokøkonomi, og standardteoriane ser ut til å komme til kort når det gjeld å forklare følgjene av fri bokpris i England. (Ei del-årsak til den allmenne prisoppgangen kan vere at heile bransjesituasjonen var så usikker at både forlag og bokhandlar auka marginalane sine for å vere på den sikre sida.)

Nokre vil kanskje innvende at det engelske eksemplet aleine er for dårleg grunnlag å bygge på for å påstå at det allmenne prisnivået går opp med fri pris, og at berre bestseljarane blir billegare. Men dokumentasjonen frå England er solid, og dette ser ut til å vere ei erfaring frå også dei andre landa med fri pris.

Bokhandlane

Dei som helst ville halde på NBA, frykta altså at det ville bli færre bokhandlar, særleg av dei mindre og uavhengige. Dei som kom til å overlevde, trudde dei ville få eit dårlegare bokutval. Det gikk

ikkje så gale som frykta, sjølv om det var bokhandlane som mest merka det nye prissystemet. Men i løpet av dei første åra var det lite som tydde på at dei mest pessimistiske spådomane skulle slå til, og berre 2-3% av sortimentsbokhandlane bukka under. Dei to første åra gikk 239 firma ut av bokhandlarforeininga, men 195 nye medlemmar kom til, særleg etter nyetableringar i kjedene. Av dei ca. 1 300 uavhengige bokhandlane la 55 ned verksemda, og halvparten av desse sette avviklinga i samband med at NBA blei avskaffa. Nettet av sortimentbokhandlar var altså intakt etter dei første åra, og antalet titlar på lager blei ikkje særleg mindre. For fleirtalet blei avskaffinga av NBA ikkje den katastrofa som var spådd, og det gikk eigentleg langt betre enn mange bokhandlarar hadde frykta. Kvar åttande bokhandel meinte dei t.o.m. hadde hatt fordel av opphevinga, og kjedebokhandlane var meir optimistiske enn dei uavhengige. To av tre bokhandlar frykta likevel framtida, og meinte at dei ikkje hadde hatt fordelar av at NBA blei avskaffa. Fortenesta hadde gått ned hos halvparten av dei, men dei store klarte seg betre enn dei små. På den andre sida såg ein god del bokhandlarar nye mulegheiter. Ein god del av bokhandlane har likevel klart seg bra fordi dei er blitt meir effektive, og kanskje har dette skjedd på grunn av det presset dei blei utsett for då NBA blei avskaffa. Fleire nye bokgrossistar kan dessutan forsyne bokhandlane raskt med bøker, slik at dei slepp å ha sjeldne titlar på lager. Andre igjen har satsa på dei populære eller har spesialisert seg på anna vis. Servicen blei ikkje dårlegare verken hos kjedebokhandlane eller dei uavhengige, og dei kunne halde på kundane, som ikkje la så stor vekt på at dei kunne få ei bok billegare i ein supermarknad. (Etter at Fishwick gjorde si første undersøking, har fleire av dei uavhengige bokhandlane stengt dørene. Etter fem år utan NBA, er kvar tiande uavhengig bokhandel, nesten 200 i alt, lagt ned. Hovudgrunnen reknar ein med er at avtala er avskaffa.)

Ein verknad ingen ser ut til å ha forutsett, har vore at fripris-situasjonen har gjort det meir attraktivt for amerikanske musikk-, bok-, og media-kjeder (for eksempel Borders) å etablere seg i England. Sjølv om det ikkje er like mykje å hente i Norge og

resten av Norden av omsetning og fortjeneste, er dette ei form for internasjonalisering og kommersialisering som godt kan nå fram også til oss. Men den føreset fri priskonkurranse også på bøker, anten dei er av papir eller formidla elektronisk.

Forlag og utgiving

Det har vore vanskelegare for Fishwick og Fitzsimons å finne ut kva det har hatt å seie for forlaga at NBA blei avskaffa, bl.a. fordi dei ikkje har svara på spørreskjema. Når forskarane kallar holdninga til forlaga til det som har skjedd for "nøytral", inneber det vel at det ikkje har skjedd store endringar for dei, iallfall ikkje negative. Det første året heldt talet på utgitte titlar seg på same nivå som før. Men i 1997 kom det ein merkbar nedgang for første gong på 16 år. Nedgangen kan ha vore ein tilfeldig og kortvarig konjunktur, men den ramma alle kategoriar "consumer books", med størst nedskjering for innbunden skjønnlitteratur. Særleg små forlag gav ut færre bøker. I den usikre situasjonen etter at NBA blei oppheva, har dei ikkje kunna spreie den økonomiske risikoen på fleire titlar, men har minska den gjennom å stramme inn. Nedgangen i titteltal ser likevel ikkje ut til å ha ramma nye forfattarar. (Forlaga må heile tida sikre rekrutteringa ved å sleppe til debutantar.) Derimot ser nedgangen ut til å ha gjort det vanskelegare for forfattarar "mid list" å få gitt ut bøkene sine – dvs. dei vanlege og normalt gode som ikkje har slått gjennom hos eit større publikum. Også smale og nyskapande bøker blir truleg berørte. Men teknologiske endringar har gjort det mindre risikofylt å gi ut bøker i små opplag enn før, for små opplag slår ikkje lenger så sterkt ut i framstillingskostnadene, og dette kan dempe dei negative verknadene av at bøker har fått fri pris. (Den nye datateknikken gjør det muleg også for dei små å styre lagerhaldet og bokleveransane meir effektivt, og dette ser ut til å vere ein av grunnane til at dei trass alle dystre spådommar har klart seg ganske bra.) (PS: Etter at Fishwick laga rapporten, har utgivinga tatt seg opp igjen, og har auka ca. 5% i året.)

Positive og negative verknader

Dei allmenne konklusjonane til Fishwick og Fitzsimons er at bok-utgiving og boksal i England er blitt ein meir usikker geskjeft enn nokon gong før – forskarane kallar det ”the inevitable conclusion” – men at ulempene for bokkjøparane er mindre enn talsmennene for NBA rekna med. Omlegginga av prissystemet har hatt to positive verknader for publikum: Prisane har gått ned på eit visst utval populære bøker, og desse er å få tak i på langt fleire og utradisjonelle stader enn før. Men trass den nye priskonkurransen har det gjennomsnittlege prisnivået gått opp merkbart, særleg på skjønnlitteraturen, men også på bokslag som tidlegare allereie *hadde* fri pris. Oppgangen i listepreisane har vore uvanleg sterk nettopp på slike bøker som ein på førehand trudde var mest utsett. Søke-lyset er blitt meir retta mot bestseljarane, både gjennom prisnedslag og anna marknadsføring, og dei forfattarane som ikkje har slått gjennom hos eit større publikum, kan ha fått det vanskelegare både med å få gitt ut bøkene sine og få selt dei. Den samla bocomsetninga har gått litt tilbake, men ikkje mykje. Dei negative utslaga av friprissystemet ser ut til å ha gjort det vanskelegare for dei små – både forlag og bokhandel - mens dei store, som ein kunne vente, har greidd seg betre. (Etter at NBA forsvann har det komme stadig fleire såkalla mega-stores.) Eit par år etter systemskiftet var det likevel enno ei utbreidd usikkerheit i bokbransjen, og nedgangen i titteltalet i 1997 tolka Fishwick og Fitzimons som eit teikn på at dei uheldige (”adverse”) følgjene ville bli meir merkbare dei nærmaste åra. (PS: her ser det ut til at dei ikkje har fått eintydig rett.)

Ville då ein tilbakegang til faste bokprisar vere til fordel for dei britiske bokkjøparane? Bokøkonomane stiller spørsmålet direkte, og svarar indirekte ved å jamføre fordelar med ulemper. Og svaret var, som så ofte hos forskarar: ”More evidence is needed before a definitive answer”.

På det store europeiske bokbransjemøtet i Strasbourg hausten 2000 var Francis Fishwick ein av foredragshaldarane, og denne gongen

tok han færre atterhald. Konklusjonane var meir rettfram og bildet av framtida under friprisystemet langt mørkare enn i rapporten frå 1998: Dei ekstreme følgjene av heilt frie prisar har hittil ikkje inntruffe, men han frykta at situasjonen på den engelske bokmarknaden var "stille før stormen", og at ein kunne vente "jordskjelv" for sortimentsbokhandelen dei kommande åra, med dramatisk tilbakegang i talet på bokhandlar og nedgang i utgivingar frå forlaga. Dette ville i sin tur ha negative følgjer for danning og opplysning.

Francis Fishwick/Sharon Fitzsimons: *Report into the Effects of the Abandonment of the Net Book Agreement*, London 1998

The Bookseller, div. nummer.

The Net Book Agreement, London 1991

DANMARK 2001 – HALVFASTE ELLER HALVFRIE PRISAR?

63

Danmark er eit interessant og viktig land å halde eit auge med når det gjeld det som hender på bokområdet. Den norske bokbransjen har opp gjennom tida stått den danske nær, og har i etableringsperioden for norsk forlagsdrift og bokhandel på mange vis innretta seg etter forbilde frå denne. I dag er landa kulturelt like og folket har same utdanningsnivået. Vi er dessutan omtrent like mange, slik at bokmarknadene er like store. Både når det gjeld forlaga og bokhandlane, er det likskapar i sjølve grunnstrukturen, for også i Danmark er bransjen dominert av tre store forlagsgrupper (Gyldendal, Egmont og Bonnier) og tre bokhandelkjeder (med Bog & Idé som den største, med ein marknadsdel i bokhandelen på over 50%). Hittil har bokbransjane i Norge og Danmark vore sjølvregulerte etter detaljerte reglar som har likna mykje på kvarandre, men mens bokbransjen i dei fleste andre land har liberalisert avtalene sine dei siste tretti åra, har det meste vore uendra i Danmark. Det siste året har det likevel skjedd ting der som kan føre til vesentlege endringar, og som ein godt kan tenke seg vil påverke vår eigen bokbransje, som forbilde eller åtvaring.

Danmark er det landet som nest etter Tyskland – i over 100 år – lengst har følgt tradisjonen med fast bokpris. Fram til no har ein bransjeavtale – *Samhandelsregler* – mellom Den danske Forlæggerforening og Den danske Boghandlerforening regulert svært mykje, saman med reglar for godkjenning av bokhandlar fastsette av forleggarforeninga. Både bransjen og kulturpolitikarane frå høgre til venstre har vore einige om at avtala har vore i samsvar med kulturelle mål for utgiving og sal av bøker. Dei to regelsetta har fram til i dag fylt over førti sider med detaljerte vilkår for å drive handel med bøker. Som hos oss har dette ført til at konkurransestyresmaktene i lang tid har hatt innvendingar mot både prinsipp og detaljar i avtala som hindrar konkurransen. Men bransjeavtala har, som i Norge, fram til no fått dispensasjon frå konkurranselovgevinga på kulturpolitisk grunnlag fordi ein meiner at systemet sikrar eit mangfaldig og breitt utval bøker i et tett nett av bokhandlar. Samhandelsreglane fikk dispensasjon i 1990 etter at bransjeorganisasjonene hadde anka ei negativ avgjerd heilt til høgsteretten. Også i 1997 viste det seg at fastprissystemet hadde politisk oppslutning, då Folketinget behandla ei ny og strengare konkurranselov, og då vedtok at bøker skulle behandlast etter den gamle og mildare lova. Men konkurransestyresmaktene har ikkje mista interessa for bokbransjen, og hausten 1999 kom det eit nytt initiativ for å liberalisere samhandelsreglane.

”Bogbranchens Fællesråd ctr. Konkurrencerådet”

Hovudinnvendinga gjeld den faste bokprisen, som danske forlag fram til 2001 har hatt *plikt* til å bestemme, og som gjeld i alle salskanalar såframnt avtala ikkje gjør unntak. Som hos oss, skal prisen vere bunden i utgivingsåret og kalenderåret etter. I Danmark har bransjen (ulikt den norske) tolka reglane slik at fastprisperioden ikkje berre skal vare 1-2 år, men at den tar til på nytt når det blir trykt nytt opplag, slik at mange bøker derfor har hatt fast pris i mykje lengre tid. Også denne praksisen har konkurransestyresmaktene gått imot.

Ei anna vesentleg innvending gjeld at samhandelsreglane har gitt

dei godkjende bokhandlane noko nær monopol på å selje bøker, og at godkjenninga har vore gitt for eit avgrensa geografisk område. Bokhandlane har vore skjerma frå konkurranse både frå andre salskanalar og kollegaer. Det har, iallfall formelt, også blitt kravt dansk statsborgarskap for å bli bokhandlar. Berre godkjende bokhandlar har fått selje bøker med pris over "frisalsgrensa", som i år 2000 var på 160 kroner. Andre kan selje billegare bøker ("frisalsbøker") på vilkår av at dei respekterer den faste prisen. Dette har avskore alle andre og utradisjonelle salsstader frå å selje nesten alt forutan billegbøker. Berre dei forlaga som har slutta seg til samhandelsreglane, har dessutan fått levere bøker til bokhandlane, og forlaga har hatt leveringsplikt. Forlag som ikkje vil følge reglane, har bokhandlane sagt nei til. Til bokhandlar-eksklusiviteten har det altså hørt ein forlags-eksklusivitet, som konkurransestyresmaktene også har ønskt avskaffe. Reglane har sikra at alle aktørane er del av det same systemet, og Danmark er det einaste landet i Vest-Europa som har hatt reell einerett for bokhandlar og forlag heilt fram til våre dagar. Forleggarforeininga og bokhandlarforeininga har etablert og oppnemnt organ med rett til å straffe dei som bryt dei reglane som held ting på plass i bransjen, og det er berre desse organisasjonene som har hatt rett til å klage. Straffa kan vere bøter eller utelukking frå samhandelen, ei form for privat justis med røtter tilbake til laugstida. Også denne delen av bransjesystemet har vore ein torn i auget for konkurransestyresmaktene fordi den har vore diskriminerande.

Mens bokklubbar har tatt over femteparten av alt boksal i Norge, og er ein sterk og ekspansiv konkurrent til bokhandlane, har dei i Danmark stadig mista marknadsdelar til bokhandlane, mellom anna fordi dei gjennom samhandelsreglane i praksis er pålagde ein karantene på eit halvt år før dei kan sende ut nye bøker. Frå å ha hatt like mykje av boksalet som i Norge eit par tiår tilbake, har dei danske bokklubbane gått attende til berre 5%, og finst ikkje lenger med som ein særleg viktig faktor i bransjen. Kioskar og andre liknande salsstader (for frisalsbøker) har også ein marknadsdel på om lag fem prosent. Dei øvrige 90 prosentane har bokhandlane hatt, og dei har styrka stillinga si betydeleg i nittiåra,

med ein stor auke frå 75% til 90% mellom 1985 og 1997.

På nokre punkt har den norske bransjeavtala vore meir detaljert og regulerande enn den danske. Bl.a. har den danske ikkje spesifisert kva for rabattar og andre handelsvilkår bokhandlane skal ha frå forlaga for ulike bokgrupper, men berre pålagt at rabattane skal vere rimelege. Etter sedvane har bokhandlane typisk fått 25% på skolebøker, 35% på generell litteratur og 40% på skjønnlitteratur, altså som hos oss. Meir viktig prinsipielt har det vore at samhandelsreglane heller ikkje har spesifisert ei viss lagerplikt, verken i breidd eller tid. Omsynet til mangfald og breidd i utgiving og bokhandel – at ein ikkje skal satse einsidig på bestseljarar og populær mainstream, men også på smalare bøker – er i dag kronargumentet i alle land for å ha eit fastprissystem, og det har nok svekka legitimiteten til ordninga i Danmark at bokhandelen ikkje har hatt lagerplikt. Iallfall har konkurransestyresmaktene brukt det som eit argument imot handelsprivilegia.

Ein annan stor skilnad mellom Norge og Danmark er at det ikkje har vore fast pris på undervisningslitteratur og bøker til folkebiblioteka. Det har det heller ikkje vore på importerte bøker, som det er langt meir av i Danmark. Dessutan har bokhandlane lov til å gi 10% studierabatt. Når ein snakkar om prissystemet, er det lett å sjå bort frå at desse unntaka faktisk utgjør over halvparten av omsetninga i bokhandlane, og altså i praksis skjer med fri kunde-rabatt. Den faste bokprisen gjeld berre som "full pris" for privatkundar.

Trass i at samhandelsreglane har gitt bokhandlane ei eineståande sterk stilling, og trass i fastprisen, har mange av dei blitt lagde ned dei siste tretti åra. I 1970 var det 675 bokhandlar i Danmark, mens det i 1998 var 450 att, dvs. ein nedgang med 1/3. Det er ein atskilleg større reduksjon enn i friprislandet Sverige. Det er stort sett små, ikkje kjedetilknytte bokhandlar i småbyane det har gått ut over. Bokhandlane ligg framleis tett i Danmark (mykje tettare enn i Norge, sjølv om vi har nokre fleire), og det finst ein bokhandel i dei aller fleste kommunane. Men det er nok blitt vanskeleg-

are å få tak i bøker i Danmark, og dette strir mot dei offisielle kulturpolitiske måla (iallfall inntil internettet har gitt nye mulegheiter for postordresalet).

På eitt punkt er Danmark utypisk i heile Vest-Europa: Mens det har vore vekst i bokmarknadene over alt, har det samla boksalet i Danmark gått ned med så mykje som 1/3 i løpet av dei siste 15 åra. Grunnen er mest at det offentlege, dvs. folkebibliotek og skolar, har kjøpt færre bøker, men det har også vore ein nedgang av vanlege bokkjøparar. Og til dette bildet av "skrumpesygge" – som litteratursosiologen Hans Hertel har døypt tilstanden – hører også at folk har fått færre bøker for pengane, fordi bokprisane sidan 1980 har gått opp med vel 1/3 meir enn det allmenne prisnivået. I Danmark vil bransjen gjerne halde på mest muleg av den gamle ordninga, men den har sjølv på eit vis vore dårleg reklame for fastprissystemet. Det er altså ikkje merkeleg at konkurransestyresmaktene har interessert seg stadig meir for sjølve bransjesystemet for å sjå om dei kan finne årsakene til tilbakegangen der.

Titteltalet har derimot blitt tredobla dei siste tretti åra, frå fire tusen til over tretten tusen (NB: bok = minst 17 sider), og av desse er kanskje halvparten aktuelle som bokhandel-bøker. (Dette er langt meir enn i Norge.) Det er blitt stadig fleire bøker som stadig færre vil ha. Ei av årsakene er at den teknologiske utviklinga har gjort det billegare og mindre risikabelt å trykke bøker i små opplag, og gjennomsnittsoplaga er blitt omtrent halverte. Nokre ser positivt på den store tittelauken og at det er blitt lettare å gi ut bøker, andre snakkar om overproduksjon av likegyldig litteratur. For konkurransestyresmaktene har det vore eit tankekors og ei innvending mot systemet i bokbransjen at nedgangen i produksjonsutgiftene ikkje har komme bokkjøparane til gode i form av lågare prisar, men at innsparinga går til å trykke fleire bøker enn marknaden vil ha.

Sjølv om dei fleste statistikk-kurvane peikar feil veg, er "krise" likevel ikkje eit vanleg ord i den offentlege bokdebatten. Bransjen meiner at mykje vil bli annleis om den høge bokmomsen på 25%

blir avskaffa eller redusert. Her er vi ved eit anna viktig skilje mellom den danske og norske bokbransjen: statens rolle. I Norge har vi ein aktivare bokpolitikk med nullmoms, innkjøpsordningar og produksjonsstøtte for nokre veike bokkgrupper, mens det offentlege i Danmark ikkje berre legg avgift på bøker fullt ut, men heller ikkje støttar forlag eller bokhandel økonomisk på anna vis med ei einaste krone. I Danmark går heile støtta for det litterære livet (165 millionar danske kroner) til forfattarar som kunstnarpolitisk støtte, med eit høgt bibliotekvederlag (142 mill.) som det viktigaste. Dessutan går noko som litteraturstøtte til utsette skjønnlitterære sjangrar (9 mill.), og noko til å få omsett danske bøker (3,5 mill.). Resten blir overlatt til privat næringsdrift på vanlege vilkår og med rammer i ein bransjeavtale godkjend av styresmaktene. Danske bokfolk vil gjerne også ha avgiftslette, men direkte statsstøtte (som i Norge og Sverige) vil dei ikkje ha. Dei er altså imot både statsintervensjon og ein heilt liberalisert marknad, og ser ut til å helst ville ha ein laugsliknande tilstand. Heller ikkje politistarane vil at staten skal engasjere seg meir, både fordi dei då må skaffe meir pengar, og av prinsipielle årsaker.

Konkurrencestyrelsen reknar med at lova om tilbod og etterspørsel – ei oppheving av bokhandelens einerett og priskonkurranse i bokhandlar og andre salsstader – vil endre denne situasjonen til det betre. Slik det er vanleg blant økonomar, trur dei som overvåker konkurransen at dei handlande reknar seg for høg fortjeneste, at det fører til lite nytenking og stillstand og til ineffektiv utnytting av ressursane om det ikkje er priskonkurranse. Taparen, meiner dei, er den vanlege kunden, som må betale meir for boka enn eigentleg nødvendig. I 1999 analyserte Konkurrencestyrelsen om det var samsvar mellom dei kulturelle måla for bokpolitikken og dei midla som bokbransjen nytta, og det var mykje i samhandelsreglane som ikkje fann nåde. Før jul la styrelsen fram eit diskusjonsopplegg, som dei hevda var opent, men eigentleg styrte konklusjonane i høg grad: fastprissystemet og bokhandlar- og forlagsmonopolet må avviklast, og bransjen må endre også resten av samhandelsreglane i samsvar med dette. Resultatet, meiner dei, vil bli at folk får billegare bøker og at salet vil auke. Konkurransestyrel-

sen skisserer fire scenario for denne utviklinga, der det ikkje er spørsmål *om* bøker vil gå ned i pris og salet auke, men *kor mykje*. Prisen for nedgangen ville vere at ytterlegare 5-10% av bokhandlane ville forsvinne, trur dei. I debatten peikte motstandarane dessutan påpasseleg på at prisane hadde gått opp både i Sverige, Frankrike og England etter frisleppet, noko styrelsen ikkje hadde nemnt, trass i at opplegget elles er fullt av internasjonale jamføringer.

Frå plikt til rett

Bokhandlarane såg allereie før Konkurrencestyrelsens siste framstøyt at det ikkje fanst noko godt kulturpolitisk forsvar for ein retten til å selje bøker over frisalsgrensa, og gav frivillig opp den privilegerte forhandlarstillinga. Heretter skal kven som vil få selje bøker, og forlaga vil ikkje kunne nekte å levere. Den faste bokprisen slo bokhandlarane derimot framleis vakt om. Forleggarforeininga på si side foreslo som eit kompromiss, men utan at bokhandlane var tatt med på råd, at *plikta* til å sette fast pris skulle erstattast av ein *rett*. Fastprisregimet skulle ikkje innskrenkast, men tvert imot opnast for at også vanlege forbrukarar kunne få eit rabatttilbod på nye bøker. Forlaga skal få velje sjølve kva for bøker dei vil gi bokhandlane høve til å gi rabatt på. Nyordninga er ein hybrid som vil gi anten *halvaste* eller *halvfrie* prisar.

Blant politikarane i Folketinget var holdningane uklare då Konkurrencestyrelsen la fram opplegget sitt våren 2000. Nokre blei overtydde av analysen, endra seg og uttrykte støtte til eit systemskifte. Kulturministeren – Elsebeth Gerner Nielsen frå Radikale Venstre (= no. Venstre) – stod derimot fast på sitt tidlegare standpunkt om at den faste bokprisen var verd å forsvare av kulturelle årsaker. Grunngevinga frå departementet var pragmatisk og ikkje prinsipiell. Vi veit kva vi har, men ikkje kva vi kan få: ”I den nuværende situation finder Kulturministeriet ikke, at der er anledning at igangsætte yderligere omlægninger af organiseringen af bogmarkedet i Danmark. Vi har en ordning der kulturpolitisk fungerer, mens de kulturpolitiske konsekvenser af en omlægning til fri prisdannelse på et bogmarked under hastig forandring er

temmelig uoverskuelig.” Representantar for to venstresosialistiske parti gikk også ut med full støtte til fastprisen, og dei konservative og sosialdemokratane bestemte seg etter ei stund for det samme. Sosialistane foreslo til og med å legge fram ei lov om fast bokpris, og etter ei høring i Folketinget i februar 2000 såg det ut til å kunne vere eit fleirtal for dette. Men ei fastprislov er forleggarforeininga imot. Konkurrencerådet kom så denne kulturpolitiske opinionen til møtes ved å gå inn for prinsippet i forslaget frå forleggarforeininga: Fastprissystemet skal ikkje opphevast, men gjørast friare ved at plikta til å sette fast pris blir gjort om til ein *rett*, med andre ord slik det er i Tyskland og var i England med heilt ulikt resultat. Kompromisset til Konkurrencerådet – ei forsiktig liberalisering, kalla dei det – er eit forsøk på å foreine kulturpolitiske argument og konkurransemessige omsyn. Det er forlaga som skal bestemme om ei bok skal ha fast pris eller ikkje, men det er bokhandlane som bestemmer kva den frie prisen skal vere. Ville denne endringa berre bli ein rutsjebane mot heilt frie bokprisar, eller ville det meste bli som før? Om dette gikk det for seg ein hissig debatt i avisintervju, i avisinnlegg og på møte. Det er litt paradoksalt at Konkurrencestyrelsen også foreslo at ein skulle opprette eit statleg fond for å støtte produksjon av bøker som eventuelt blei ramma av ei ordning med halvfaste/halvfrie prisar. Konkurransestyresmaktene foreslo altså at statens rolle overfor bokbransjen skal bli ei anna og meir aktiv, dvs. *både* avregulering og statsintervensjon. Som i Sverige etter frisleppet i 1970, skal staten gjøre noko med imperfeksjonar og problem skapt av den frie marknaden. Kulturministeren såg ikkje korleis statsstøtta skulle finansierast, og støtteordningar som dei norske og svenske blei indirekte avviste av departementet på prinsipielt grunnlag. I Danmark har dei ikkje forståing verken for dei norske innkjøpsordningane eller den svenske støtta til produksjon og distribusjon.

”Mest mulig fast pris”

Bokhandlarane likte dårleg at forslaget til omlegging eigentleg kom frå forlaga, og var imot fordi dei fryktar at det er første steget mot

heilt frie prisar. Blant forlaga viste meiningane seg å vere sterkt delte, og ti av dei mindre medlemmane av forleggarforeininga har tatt avstand frå den nyordninga deira eigen organisasjon står bak. Også forfattarforeiningane ville helst ha den gamle ordninga. Litt seinare skulle det vise seg at også bokhandlarane er splitta, og at den største kjeda (Bog & Idé) helst vil ta steget ut til heilt frie prisar om ein først skal gjøre noko med sjølve systemet. Ved ei uravrøysting blant bokhandlarane var det likevel eit stort fleirtal for alternativet *"mest mulig fast pris"*. Politikarane på heile den politiske skalaen frå dei konservative til Socialistisk Folkeparti er snarast på linje med bokhandlarane, småforlaga og forfattarane. Men då kulturministeren fann at det ikkje var rett å ta strid med Konkurrencestyrelsen, og ikkje ville trumfe gjennom si prinsipielle tilslutning i form av ei eiga lov fordi grunnlaget for å lage ei slik var for dårleg, slutta politikarane opp om denne linja. Då dei fann at forslaget var eit akseptabelt kompromiss å prøve ut i tre år – frå 2001 til 2004 – blei tanken om ei fastprislov lagt til sides, og det blei oppnemnt eit vaktkorps av bransjefolk og kulturpolitikarar som skal overvake utviklinga nøye. Etter tre år skal ein så ta stilling til verknadene av vedtaket, og tanken om ein fastprislov kan eventuelt takast fram att.

Bokhandlarane og forleggarane fikk ein frist til 1. januar 2001 for å avvikle dei gamle samhandels- og godkjenningsreglane og til å utforme ei nynordning som opphevar einerettane til bokhandlar og forlag, og gjør det til ein *rett* og ikkje ei *plikt* for forlaga å bestemme ein fast pris. Dessutan måtte bransjen imøtekomme mange andre innvendingar frå konkurransestyresmaktene. Bokhandlarmonopolet har bransjen allereie gitt frå seg, så heretter skal ein kunne kjøpe alle slags bøker for eksempel i daglegvareforretningar. Fleire av dei store daglegvarekjedene helsar denne mulegheita velkommen og har sagt seg klare til å drive bokhandel. Nokre har kunngjort ambisjonar om å lagereføre 1 000 godt salbare titlar, mens andre vil nøye seg med eit smalt bestseljarutval som forlaga har slept til fri pris, og desse vil dei selje med stor rabatt. Konkurransestyresmaktene har presisert at bibliotekbøker og undervisningslitteratur, saman med importerte bøker, framleis skal ha fri

pris. Mest kontroversielt og drastisk, ja så omstridd at det straks blei anka av både forlaga og bokhandlane, var at konkurransestyresmaktene ville at den faste prisen heretter berre skulle gjelde for første opplag av nye bøker og ikkje for opptrykk og nye utgåver. Følgjen av dette ville bli at all backlist-utgiving skulle ha fri pris, for eksempel alle billegbøker. Saman med dei andre unntaka som er nemnde, ville dette utgjøre ein svært stor del av den danske bokmarknaden og vere heilt vesentlege avsteg frå fastpris-prinsippet. Spørsmålet var om ikkje dei aller fleste bøkene då kunne seljast til fri pris i Danmark frå 2001? Forleggarar og bokhandlarar var einige om at fri pris på all backlist ville vere ei altfor drastisk omlegging. Dei klagar over dette til ei ankenemnd, som gav dei medhald i at også nyutgivingar av backlist skal kunne ha fast pris.

Ei ny tid?

Kor vil utviklinga i Danmark gå? I retning av stadig fleire bøker til fri pris, slik mange fryktar, eller mest muleg av den faste, slik fleirtalet av bokhandlarane ønsker? Mange var i fjor haust redde for at det kanskje ville bli så lite att av fastprisbøker at ein ikkje ville ha noko fastprissystem lenger. Utviklinga vil særleg avhenge av kva sentrale aktørar på forlags- og forhandlarsida vil gjøre. Hittil har forlaga valt å satse på det kjente og trygge, så bokkundane har til no ikkje merka stort til nyordninga. Ingen forlag verd å nemne har hittil nytta høvet til å sette rettleiande prisar, bortsett frå at barnebokforlaget Carlsen har kunngjort at dei kjem til å gjøre det. Verken forlaga i Gyldendal-konsernet eller dei som hører heime hos dei andre store – Egmont eller Bonnier – kjem til å følgje etter i 2001, så nokon revolusjon av bokbransjen blir det ikkje på kort sikt. Øvste direktøren for Gyldendal ser for seg at særleg bøker med høg aktualitet og øyeblikkeleg salsappell i framtida kan komme til å få rettleiande pris, for eksempel for å kunne konkurrere med framstøytar frå det tyske forlaget Könnemann. Alle dei små kulturforlaga er imot nyordninga, og eit stort fleirtal blant bokhandlarane vil altså at det meste skal vere som før. Alt i alt ser endringane ut til å kunne bli svært små, iallfall på kort sikt. Hovu-

dargumentet mot å sette i gang priskrig, er som før at bøker av kulturpolitiske grunnar treng det vernet som ligg i fastprisen. Men heller ikkje utprega underhaldningslitteratur med bestseljarpotensial er blitt sleppt fri.

Den mest merkbare endringa har vore nye bokavdelingar i supermarknader og varehus. Dei tok skrittet mot å bli bokbutikker ved å selje frisalsbøker hausten 2000, og daglegvarekjedene er nøgde med den omsetninga dei hittil har hatt. Særleg kjedene i forbrukarsamvirket har satsa på bøker, og planlegg å ha nesten 400 bokavdelingar om ikkje så lenge, med eit utval på 250-500 titlar. Men det har helst gått i nytgåva av *Frøkens Jensens Kogebog* og Harry Potter-bøker, som allereie tidlegare blei selde på super'n fordi dei heldt seg innafor prisgrensa for billegbøker. Som ventelig var, ser det ut til å ha gått ut over bokhandlane, men dei nye har ikkje tatt så mykje sal som mange bokfolk frykta. Ein av grunnane må vere at forlaga ikkje har gitt varehusa og supermarknadene særleg mange bøker å drive priskrig mot bokhandlane med, for så lenge ei bok kostar det same overalt, går folk som før til ein bokhandel. Det skal nok meir til for å endre kjøpsmønstret for bøker enn å opprette nokre fleire utsal på utradisjonelle stader. Hittil har nykommarane mest øvd seg på å selje den nye vara, og den store prøven kjem kanskje om det skulle vise seg at det blir høve til å drive priskrig i julehandelen. Nyordninga har i alle høve ikkje vart lenge nok til at ein kan trekke sikre slutningar om verknadene. Bokhandlarforeininga har forsøkt å analysere situasjonen ved å jamføre boksalet i november 2000 og februar 2001. Så langt ser det ut til at endringane har vore svært små. Mens 67% av danskane i november kjøpte si siste bok i bokhandelen, gjorde 63% det i februar. Mens 2% kjøpte boka i varehuset i november 2000, gjorde 4% det i februar 2001. Av dette dreg bokhandarane den slutninga at dei nye salsstadene ikkje har fått folk til å kjøpe særleg mange fleire bøker, og at nye grupper ikkje er blitt bokkunder. Varehussjefane hevdar, derimot, at dei både har tatt marknadsdelar frå bokhandlane og at dei har fått folk som tidlegare ikkje kjøpte bøker i det heile, til å bli kundar og lesarar.

Ei av følgjene av nyordninga er kanskje særleg interessant for oss her i Norge, og den gjeld forfattarane si økonomiske stilling i ein bokmarknad med uregulerte prisar. På grunn av endringane i samhandelsreglane er det også blitt nødvendig å justere avtala mellom forleggarane og forfattarane. Det ser ut at partane kan bli einige om å forlate prinsippet i den nordiske normalkontrakten om å berekne royaltien av den faste bokhandelsprisen (brutto utsalspris). I staden vil dei fastsette honoraret på grunnlag av den nettoprisen forlaga får frå bokhandlane, slik tilfellet har vore i Sverige i over 25 år. (I Finland heldt dei fast lenger ved å berekne royalti av den utsalsprisen forlaga tilrådde.) Forlaga ser ut til å gå i spissen for å få gjennomført denne endringa. Eit alternativ, å ha to berekningsmåtar, ein for fastprisbøker og ein for bøker med fri pris, er både kronglete og tungvint. Eit anna kan vere at forfattaren og forlaget blir einige om ein rettleiande pris, som skal gjelde som berekningsgrunnlag også om bokprisen blir sett ned, noko som vil garantere forfattaren eit visst honorar same kva som skjer med prisen. Forhandlingane har endt med brott i mars 2001, fordi forfattarane ser ein fare for at dei må bere ein del av kostnadene for det nye prissystemet, mens dei har vore utan innverknad på dei nye samhandelsreglane som dei er blitt påført. Dei vil, rimeleg nok, som eit minimum ha same vilkår som til no. Opninga for å sleppe fri prisen på eit fåtal bøker, har så å seie tvinga partane på bokmarknaden inn i ein situasjon som om friprisen var gjennomført fullt ut.

Inntil i dag er det typiske honoraret 15% av den faste utsalsprisen både i Danmark og Norge. Av ei bok til 300 kroner i bokhandelen (i Danmark utan moms, som er berekningsgrunnlaget) har forfattaren 45 kroner i royalti. Bokhandelens andel av prisen for ein roman er vanlegvis 40% (av 300 = 120), og om dei andre framleis skal ha like mykje med ei nettoprisberekning, må forfattaren ha 25% av nettoprisen (180 kr) for å få det samme som i dag. Dette har dei danske forleggarane tilbode, men forfattarane viser til Sverige, der royaltien er sett til 27,5% av forlagets nettopris, fordi det har vist seg at rabattkonkurransen også har pressa nettoprisen (dvs. sjølve berekningsgrunnlaget for royaltien) ned-

over. Dei danske forfattarane fryktar altså at dei kan komme dårlegare ut økonomisk enn før, om dei ikkje får høgare royaltyprosent. Forfattarane krev dessutan å få vere med på å bestemme kva for titlar som kan seljast til fri pris, og kva tid bøkene eventuelt skal setjast ned, noko *forlaga* ikkje kan godta. Eit anna forslag frå forlaga vil senke det garanterte minstehonoraret, noko *forfattarane* ikkje går med på. Trass i at det ikkje har brote ut ein omfattande priskonkurranse på bøker i Danmark – det aller meste er snarare som før – har både forleggarane og forfattarane ut frå ei slags ”føre var”-holdning hamna i skyttargraver som om den danske bokmarknaden faktisk allereie hadde gjennomført fri pris. Begge partane vil gardere seg mot å bli taparen i den priskrigen som ligg der som ein latent trussel om å bryte ut.

Bogmarkedet, diverse nummer

”Den danske Forlæggerforenings regler vedrørende antagelse af boghandlere”, København u.å.

Fjeldstad, Anton: ”Bokbransjen i Danmark”, i ds. *Bakke-kontakt med bokbransjen i Sverige, Danmark og EU*, Oslo 1994

Konkurrencerådet: ”Bogbranchens Fællesråd ctr. Konkurrencerådet. Kendelse” [26/10-00]

Konkurrencestyrelsen: ”Konkurrenceredegørelse 2000. Kapitel 4: Bøger”, København 2000

Konkurrencestyrelsen: [Referat fra] Rådsmøtet den 26. april 2000. Bogbranchens samhandelsregler mv.”, København 2000

Konkurrencestyrelsen: ”Debatoplæg – Branchens erhvervsvilkår”, Kbh. 1999

”Samhandelsregler”, Den danske Forlæggerforening og Den danske Boghandlerforening, København 1992

”Samhandelsreglerne pr. 1. januar 2001”

Omtale 2000 og 2001 av saka om bokprissystemet i *Berlingske Tidende*, *Jyllandsposten* og *Politiken*.

TYSKLAND – FASTPRISSYSTEMETS OPPHAVSLAND

Om vi vil finne sjølve fastprissystemets opphav, må vi heilt tilbake til 1825 då dagens Börsenverein des deutschen Buchhandels blei stifta som ei fellesforeining for forlag og bokhandel, noko den framleis er. Frå slutten av 1800-talet var fast bokpris det normale, og ein reknar i Tyskland 1887 som det året ordninga blei sett allment i verk. Frå Tyskland breidde systemet seg via Danmark til Norge, og lenge var det ganske vanleg at danske og norske bokhandlarar drog til Tyskland for å lære faget. Den dag i dag er den norske og danske bokbransjen prega av ein ”tysk” mentalitet når det gjeld prissystemet.

Dagens tyske fastprissystem – ”Sammelrevers”-systemet (= ”Samla erklæring om forplikting”) – skriv seg frå 1966, og er i gjennomføringa ganske ulikt opphavet i forrige hundreåret. Dagens norske ”kusine” har det nesten berre sjølve grunnprinsippet felles med. Gjennom denne skriftlege standardavtala/-erklæringa blir bokseljarar og forlag gjensidig forplikta til å halde ein fast pris som forlaget har bestemt og kunngjort. Sammelrevers’en inneheld berre paragrafar om den faste bokprisen og om tillatte kundera-

battar og unntak frå systemet. Den inneheld ingenting om andre handelsvilkår, for eksempel om forhandlarrabattar, kredittar, returrett osv. (For desse tilhøva finst det eit eige sett omfattande konkurransereglar ("Wettbewerbsregeln".) Også andre forhold er dermed heller ikkje omtala i erklæringa, for eksempel vilkåra for bokklubbar, som likevel er regulerte på anna vis.

Også i Tyskland er det etter "Lov mot konkurranseinnskrenkingar" forbode for ein produsent å bestemme ein bindande pris som forbrukarane skal betale, og derfor har bokbransjen ein eigen dispensasjon for dette av kulturpolitiske grunnar. Men i Tyskland har bøker og andre forlagsprodukt ikkje berre ein *tidsbegrensa* dispensasjon, men eit *stående unntak* i ein paragraf i sjølve kartell-lova (§ 15, *Preisbindung bei Verlagserzeugnissen*/Prisbinding på forlagsprodukter). Dette gir den gjensidige erklæringa ei forankring i offentleg rett og dermed ein sterkare juridisk status enn ei reint privatrettsleg avtale kan ha. I Tyskland har dei altså sluppe å søke om unntak med jamne mellomrom, og dette er det brei politisk semje om. Alle politiske parti støttar fastprissystemet, som har stått urokka gjennom mange revisjonar av kartell-lova, seinast i 1998.

"Sammelrevers"-systemet er ein bransjeavtale i den meininga at det er bransjeomfattande, og ein reknar med at 80-90% av titlane har fast pris i Tyskland. Men avtala er ikkje, som i Norge, ei avtale mellom *foreiningane* til forleggarar og bokhandlarar som forpliktar alle medlemmane i organisasjonane. Formelt er det snakk om avtalar mellom einskildforlag og -bokhandlar, og også uorganiserte forlag og bokhandlar kan vere med på Sammelrevers-systemet. Organisasjonane kan på den andre sida ikkje pålegge medlemmane å vere med. Tyske forlag kan altså velje om dei vil delta i fastpris-systemet eller ikkje, men alle dei store og viktige forlaga er med, også dei som er del av kjempestore mediekonsern og ekspanderer utanlands. Dei som ønsker, kan la handelen gå til heilt frie prisar, men det er altså uvanleg. Skilnaden mellom det tyske og det tidlegare engelske systemet (NBA), er at når eit tysk forlag først er med, er det med alle bøkene sine. Ein kan ikkje gi ut

nokre bøker med fast og andre med fri pris. I Tyskland blir også bestseljarane selde til faste prisar, sjølv om forlaga altså berre har ein rett å sette fast pris, og inga plikt. Denne retten nyttar dei aller fleste seg av, og sjølve systemet står svært sterkt både blant bransjefolk og kulturpolitikarar. Om nokre store forlag skulle trekke seg, vil det neppe velte sjølve systemet, slik det hende i Storbritannia med Net Book Agreement. Dei seinaste åra har det vore ei viss uro rundt statusen til dette avtaleverket, men uroa har opphavet sitt i EU-kommisjonen og ikkje hos tyske styresmakter eller i bransjen sjølv, som stiller heilhjerta opp for bokbransjesystemet.

Kartell-lova *tillet* forlaga å bestemme utsalssprisen, men *pålegg* dei ikkje å gjøre det. Sjølve gjennomføringa av eit allment fastprissystem skjer gjennom ordninga med Sammelrevers, som er ein individuell standardavtale mellom kvart forlag og kvar bokseljar, der det er høve til å ta nokre atterhald og gjøre nokre justeringar. Kartell-lova *tillet* ikkje at forlaga favoriserer ein bestemt salskanal, og alle som vil selje bøker frå eit forlag som er med i systemet – anten det er ein tradisjonell bokhandel, eit varehus eller ein kiosk – må avgi ei erklæring. Dette er ein førsetnad for at systemet skal fungere privatrettsleg. Slike avtaler er inngått mellom dei aller fleste av dei over to tusen profesjonelle forlaga i Tyskland og dei nesten fem tusen bokhandlane og mange fleire mindre salsstader. (Kor sterkt systemet står, forstår vi av at til og med den amerikanske internetthandel-giganten Amazon verkar innafor systemet.) Systemet bind begge vegar, for forlaga må behandle alle bokhandlar (og liknande) likt i prisbindingsspørsmål, og når forlaga sel bøker direkte, må dei følgje dei same vilkåra som dei har forplikta andre bokseljarar å respektere. (Ved import gjeld fast pris berre om importøren har rett til å vidareføre prisbinding i forleggarens namn. Ved reimport for å omgå prisbindinga skal forlagets pris gjelde.) Det er sjølv sagt umuleg å ferde ut så mange erklæringar direkte, og dette blir gjort ved hjelp av ein avtale-meklar som er engasjert av alle forlaga. Kontrollen med at erklæringane blir haldne, er overlatt til agentar hos forlaga.

Også i Tyskland får visse institusjonar rabatt, men bokhandelen

kan (til skilnad frå det franske systemet) ikkje gi kontantrabatt på enkeltbøker (verken direkte eller indirekte) til vanlege bokkunder. Dei øvrige tillatne rabattane er nøye regulerte. Det viktigaste unntaket er skolebøker, der bokhandlarane kan gi avslag med opptil ca. 25% på store innkjøp (ordreverdi eller eksemplartal). Ein del skolebokforlag er ikkje med i systemet, slik at desse bøkene har heilt fri pris og gjerne blir selde direkte frå forlaga. Også folkebibliotek får 10% og offentlege vitskapelege bibliotek får 5%. Dessutan kan studentar få 20% på bøkene til forelesarane. I visse høve kan forlaga fastsette spesialprisar som også vanlege forbrukarar får (serie-, mengd- og abonnementsprisar). I tillegg får bokhandeltilsette billegare bøker, lærarar kan få prøveeksemplar av skolebøker og forfattarar får avslag på bøker frå sitt eige forlag. Visse avvik frå desse normalvilkåra kan finnast, for eksempel tillet visse forlag ein liten kontantrabatt også til vanlege forbrukarar. Men alt i alt er dei meir restriktive i Tyskland enn i dei landa som følgjer den franske modellen. Den faste prisen er i det heile tatt fastare, og systemet blir praktisert på einskapleg vis, sjølv om det er ganske fleksibelt og gir rom for individuelle tilpassingar og unntak. Sjølv om fastprisen står sterkt, gjør bl.a. mulegheitene til unntak sjølve systemet mindre kartell-lik.

I utgangspunktet er det inga fast prisbindingstid i Tyskland, og prisen skal i utgangspunktet vere fast så lenge boka er i handelen. Men det er vanleg at forlaga slepp prisen fri når salet går mykje tilbake eller heilt stoppar opp. Forlaga kan altså oppheve fastprisen når dei vil. Då har bokhandlarane full returrett eller dei får økonomisk vederlag. Det er også ganske vanleg å avtale returrett etter ei viss tid, for eksempel etter nokre månader. Derimot er det ikkje lenger vanleg lenger med kommisjonshandel.

Også i Tyskland er det mange bokklubbar, som har same rett som hos oss til å gi ut bøker med prisavslag til medlemmane. Reglane for utgiving i bokklubb ("Buchgemeinschaft") er på fleire punkt mykje strengare enn i Norge, men ganske typiske for bokklubbverksemd på Kontinentet. Dei tyske reglane finst formulerte i eit eige regelverk (den såkalla "Potsdamer Protokoll", som også blir

gjennomført i Østerrike), med vilkår for (1) *medlemskapsbinding*, (2) *tidsavstand*/karantene mellom originalutgåve og bokklubb-utgåve, (3) *skilnader i utsjånad* og (4) *prisskilnad*. Reglane er tydeleg utforma for at bokklubbane ikkje skal kunne undergrave fastpris-systemet, men også for at sortimentsbokhandlane skal få ein sjanse til å selje bøkene til full pris mens dei er aktuelle, og før bokklubbane slepp til med sine rabatt-tilbod.

For å få kjøpt bøker med bokklubbrabatt er det ein ufråvikeleg føresetnad at ein forpliktar seg til å vere medlem i minst eitt år, og at ein kvart år må kjøpe fleire bøker frå klubben. Det skal vere ein tidsavstand på *minst* seks månader mellom ei originalutgåve og ei bokklubb-utgåve, men det er ønskeleg og vanleg ("wünschenswert und üblich") at avstanden er mellom ni og tolv månader. (Det kan gjørast visse unntak, for eksempel for bøker med stor aktualitetsappell og kort salstid, for eksempel ei bok om VM i fotball, eller ein roman som ligg til grunn for ein TV-serie. Slike bøker kan komme samtidig i bokhandel og bokklubb.) Ei bokklubb-bok må i tillegg ha ei innbinding eller eit smussomslag som gir den vanlege bokkjøparen eit inntrykk av at det handlar om to ulike bøker. (Det rekk altså ikkje med eige ISBN-nummer og logo. Produksjonsteknisk kan utgåvene elles vere like.) Når det gjeld prisen, er grunnregelen at jo kortare tid det går mellom originalen og klubb-utgåva, jo mindre skal prisskilnaden vere. Med seks månaders karantene kan rabatten vere opptil 15%, kvar ekstra månad gir ein ekstra prosent i rabatt, og for ei bokklubb-utgåve som kjem eit år etter originalen, kan den høgst bli 20%. Ytterlegare, indirekte rabattar i form av billeg velkomstbøker eller bonuskjøp er utenkelege i Tyskland.

Reglane er mange og detaljerte i den tyske bokbransjen, og den norske bransjeavtala har aldri vore så regulerande som den tyske. Det er etablert god kontroll med at Sammelrevers-systemet blir gjennomført, og respekten for ordningane er stor. Når reglane blir brotne, kan Börsenverein idømme bøter til eit sosialt fond i bransjen og innføre leveringsstopp. I tillegg kan det offentlege illegge straff om unntaksparagrafen i kartell-lova ikkje blir halden.

Kartellgesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen. Kommentar von Dr. Rainer Bechtold, München 1999

§ 15 av *Kartellgesetz*, Preisbindung bei Verlagserzeugnissen

“Sammelrevers 1993 für den Verkauf preisgebundener Verlagserzeugnisse in Deutschland“

„Potsdamer Protokoll“, Preisbindungsrechtliche Kriterien für Buchgemeinschaftsausgaben.

Börsenblatt, diverse nummer

ØSTERRIKE – TYSKE BØKER OVER GRENSENE

Det tyske Sammelrevers-systemet har ikkje berre vore praktisert i Forbundsrepublikken, men sia 1993 også på det øvrige tyske språkområdet, dvs. i Østerrike og Sveits, som har hatt egne avtaler med nesten same ordlyd som den tyske. Det tyske språkområdet har i praksis vore éin felles bokmarknad under eitt felles regelverk, sjølv om dei ulike landa formelt har hatt sitt eige, nasjonale system. Innafor EU har det vore rådande bokpolitikk å la kvart land få ha det bokbransjesystemet dei ønsker på sitt eige landområde (jf. subsidiaritetsprinsippet), men ikkje å la slike ordningar gå over landegrensene, især ikkje om dei har vore sett på som eit hinder for den frie handelen. At eit privatrettsleg fastprissystem for alle tyskspråklege bøker har hindra all priskonkurranse ved handelen med bøker mellom Tyskland og Østerrike, har derfor ikkje vore ukontroversielt. (Sveits er ikkje medlem verken av EU eller EØS, så EU-styresmaktene har ikkje noko dei skulle sagt der.)

For ein del år tilbake melde den østerrikske kjeda LIBRO heile dette systemet til EU-kommisjonen fordi ordninga hindra dei i å selje tyske bestseljarar til lågare pris i Østerrike. Det tok lang tid å

få saka avgjort fordi kommisjonæren for konkurransespørsmål ikkje berre ville ha slutt på det grenseoverskridande prissystemet på det tyskspråklege området, men også såg ut til å ha på ein uuttalt dagsorden å ville drive gjennom ei allmenn liberalisering av bokhandelen i heile EU-området. Dette er stikk i strid med politikken i dei fleste medlemslanda, til andre organ i fellesskapen og kommisjonæren for kultur. Særleg hadde tyskarane grunn til å kjenne *sitt* system truga, fordi det ikkje er slått fast i ei eiga lov, men i ei bransjeavtale. Men konkurranse-kommisjonæren lykkast ikkje heilt med framstøyten, og saka blei avgjort i februar 2000 med eit kompromiss som gjorde det tyske Sammelrevers-systemet ugyldig i Østerrike, men elles blei alt ved det gamle. Avgjerda liknar ein seier for bransjen og kulturpolitikarane: Tyskland og Østerrike fikk behalde fastprisen både nasjonalt og seg imellom, dvs. med to skilde nasjonale system, og ikkje under ei felles privatrettsleg samordning. Det heile blei ordna formelt ved at Østerrike vedtok ei eiga lov om prisbinding på bøker frå 1. juli 2000, der også import av tyskspråklege bøker blei tatt med. Formelt sett er rettsstillinga for fast bokpris dermed blitt sterkare i Østerrike enn i Sammelrevers'ens dagar. I Tyskland greidde dei seg med å sette inn ei betre sikring mot å omgå systemet gjennom proforma eksport og reimport. Når ein i Østerrike valde å innføre fast pris gjennom ei ny lov, var det for å få "ei prisfastsetting som tar omsyn til den stillinga bøker har som kulturgode, til forbrukarane si interesse av passande bokprisar og til bokhandelens bedriftsøkonomiske forhold", slik det står i føremålsparagrafen (§ 1).

Den østerrikske fastpris-lova blei i all hast vedtatt einstemmig av parlamentet for å kunne gjelde frå EU-kommisjonens frist. Det vekte stor merksemd at kulturkomitéen like før saka skulle opp i Nasjonalrådet, innstilte på at den innanlandske internett-handelen ikkje skulle høre inn under lova, dvs. at bøker skulle ha fri pris om bestillingane blei registrerte elektronisk via bokkundane sin PC. Dette brakte bokhandlarane og andre bokseljarar i harnisk, fordi dette ville favorisere ei salsform framfor alle andre, sjølv om det berre var snakk om moderne postordesal. Dette ville sett særleg små bokhandlar i ei vanskeleg stilling. Etter massivt trykk frå bran-

sjen gikk Nasjonalrådet tilbake på forslaget om å unnta e-handelen, som etter den nye lova må respektere fastprisen på linje med alle andre som sel bøker. Utanlandske nettbutikkar får derimot selje til fri pris.

Vi kan sjå at også østerrikarane har lese den franske Lang-lova grundig før dei laga sitt eige system, der dei også har tatt med seg reglar frå den tidlegare Sammelrevers'en. Som i dei andre lovene, konsentrerer ein seg om fastprisen og unntaka frå denne, og lar alle handelsvilkår ligge uomtalde. Som overalt elles der ein har fast pris, er det forleggarane som fastset denne, og i Østerrike skal prisen kunngjørast i ein ny internett-stad. Offentleggjøringa skal både vere til opplysning for kundane og for å kunne halde kontroll med at lova blir halden.

Prislova skal gjelde berre tyskspråklege bøker, ikkje for eksempel bøker på engelsk eller fransk. Den gjeld likevel også import av tyskspråklege bøker, og forpliktar importøren til å bestemme ein fast pris som ikkje skal vere lågare enn i det landet der forlaget ligg. (At også importøren har plikt til å sette fast pris, er noko nytt.) Slik kan dei i praksis behalde fastprisen også på bøker frå Tyskland, som utgjør ein svært høg andel av dei som blir selde i Østerrike. Formelt er den prisen forleggarane bestemmer, ein minstepris. Det er altså tillatt for bokhandlarane å ta meir for ei bok enn den prisen som er kunngjort, men ikkje mindre. Slik kan ein få ein slags "negativ" priskonkurranse om forleggarane set utsalsprisen svært lågt, og nokre bokhandlarar finn å ville ta litt meir. Den faste prisen gjeld i prinsippet heilt til forlaget endrar den. Men to år etter utgivinga kan også bokhandlaren endre prisen på bokeksemplar som har vore på lager i eit halvt år. (Bokhandlaren kan altså ikkje bestille ei ny sending etter to år for å selje dei til lågare pris.) I praksis betyr dette at prisbindinga for mange bøker vil bli oppheva etter to år.

Som i alle andre land inneheld prislova unntak, og dei er regulerte. Det viktigaste er at skolebøker også i Østerrike er heilt unntatt frå lova, slik at dei har fri pris. (Slik er det ikkje i Tyskland.) Som

vanleg får også folke- og skolebibliotek avslag, inntil 10%. Og studentar kan få kjøpt forelesarane sine bøker inntil 20% billigare. Som i dei andre landa med bokprislov, skal det også vere muleg også for heilt vanlege kundar å få ein liten rabatt, inntil 5%. Dette var forbode i Sammelrevers'ens dagar, og sjølv om det er tillatt i dag, ser det ut til at det hittil ikkje er bokhandlar som nyttar denne retten.

Konkurrentar eller bransjeorganisasjonar kan melde forleggarar, importørar, bokhandlarar eller bökkundar til det offentlege retts-systemet (handelsrettane) om dei bryt prisbindingslova eller ikkje held seg til reglane i ei lov mot uærleg konkurranse. Straffa kan bli å betale skadebot.

Den østerrikske fastprislova kom i ein situasjon der internetthandel og andre følgjer av IKT for alvor hadde tatt til å gjøre seg gjeldande. Forslaget i siste stund om å unnta innanlands internetthandel frå fastprisen viser at det er usikkert kva følgjene av den nye teknologien kan bli. Også netthandelen kan komme til å endre systema for fastare bokpris og andre marknadsreguleringar. I ein slik samanheng var det vel naturleg at den nye lova ikkje er vedtatt for ubestemd tid, men at den skal gå ut 30. juni 2005, dvs. etter å ha verka i fem år. Dette kan vi rekne med betyr at lova er på prøve, at den for å bli forlengd må vise seg å vere ein tenleg reiskap også i ei omskiftande tid, og at den faste bokprisen også må vise at den har ei framtid i eit nytt hundreår. Hittil har dei vore nøgde i Østerrike med måten lova har verka.

45. Bundesgesetz über die Preisbindung bei Büchern

TYSKLAND II, etterskrift i juni 2001

Etter at siste punktum egentleg var sett for heile denne rapporten, er det blitt kjent at dei førebur ei lov om fast bokpris også i Tyskland. Dette er ei så viktig hending at avsnittet om Tyskland må få ei etterskrift til den tidlegare framstillinga av forhold som snart vil vere historie. Samtidig er det klart at dei fleste særdraga frå Sammelreverssystemet vil bli ført vidare også når ein går over frå privatrettslege avtaler til offentleg rett og lov som grunnlag for det gamle prinsippet om fast bokpris. Den gamle ordninga med avtaler kjem truleg å stå ved lag enno eit års tid, mens Börsenverein, regjeringa og Forbundsdagen førebur den nye lova i samarbeid. Eigentleg handlar nyordninga om å lage eit nytt juridisk grunnlag for prinsipp som i praksis er godt over hundre år, men alle er einige om at lova er nødvendig og den vil gå gjennom utan forseinkingar. Mens det tidlegare har vore mogleg å halde seg utanfor Sammelreverssystemet, *må* alle forlag og bokhandlar praktisere den nye lova når den kjem. Jurisdiksjonen vil både bli meir omfattande og strammare enn før.

Bakgrunnen for at det no vil komme ei eiga lov, er den konflikten

som pågikk fleire år mellom EU-kommisjonen og Tyskland/Østerrike i spørsmålet om det tyske Sammelrevers-systemet og den faste bokprisen skulle kunne gjelde også for tyske bøker i Østerrike. Som vi har sett, enda saka etter lange forhandlingar mellom Kommisjonen og bransjeorganisasjonene i 2000 med eit kompromiss som liknar ein siger for dei nasjonale fastprissystema. Men same dag som nyordningane tok til å gjelde, provoserte LIBRO-kjeda ved legge ut for sal over internett 80 tyske titlar, bl.a. fleire bestseljarar, med 20 prosent rabatt på den faste prisen. Dei tyske forlaga svara med å nekte å levere bøkene, og denne nekten blei funnen rettmessig av ein domstol i Berlin. LIBRO har på si side gått til rettsleg motsøksmål mot eitt av forlaga for å få prøvd saka prinsipielt. Månaden etter gjennomførte tenestemenn frå EU og dei tyske konkurransestyresmaktene ei ransaking i kontora til Börsenverein des deutschen Buchhandels og i fleire forlag, ein aksjon Börsenverein med eit understatement kalla "upassande". EU-kommisjonen slo kontra med å nekte å skrive ut ein "Negativattest" på at den tyske Sammelrevers'en ikkje er i strid med EUs kartellrett, med grunngivinga at den tyske bokhandelen ikkje ville oppfylle kompromissløyvinga frå februar 2000. I den tyske bokbransjen reknar ein no med at Kommisjonen ikkje vil la dei vere i fred før Sammelrevers-systemet har falle, og vil med ei ny lov komme konkurransekommisjonæren i Bryssel i forkjøpet. Ei lov som er i samsvar med både EU-retten og den franske lovmodellen, vil EUs byråkratar og juristar måtte respektere, for i EUs rettssystem finst det no mange avgjerder som stadfester at den franske "Lang-lova" kan tene som mønster for å harmonisere all bokprislovgiving i fellesskapen. Privatrettslege bransjeavtalar ser derimot ut til å ha ei usikker framtid i dei EU-landa som enno har dette, dvs. Danmark og Nederland. (Det bør må vurderast juridisk i lys av EØS-avtala om dette i tilfelle også kan få følgjer for den norske bransjeavtala.) Om ein vil regulere bokprisen slik at den blir mest muleg fast også på lengre sikt, ser ei lov ut til å vere det einaste realistiske alternativet.

Frå i vår (2001) har den tyske bokbransjen hatt samtalar med regjeringa og dei store politiske partia om ei slik lov. Forbunds-

kanslar Schröder og kulturministeren har gitt signal om at dei vil bifalle ei lov. Slik det også har vore i dei latinske landa, stiller partia seg einstemmig bak lov-alternativet, og heile prosessen har gått så fort at ein reknar med at lova vil kunne tre i kraft i midten av 2002.

Tidlegare har dei store tyske forlaga vore imot ei eiga prislov, ikkje fordi dei er imot den faste bokprisen, men fordi dei meiner ei lov kan bli ein for stivbeint reiskap til kunne å verke godt under nye og raskt skiftande marknadstilhøve. I staden har dei gått inn for Sammelrevers-systemet. Etter hendingane i fjor, går dei fleste no inn for planen om ei prislov, og den tyske bokbransjen er som før einig om å forsvare den faste bokprisen i slutta flokk. Börsenverein har tatt på seg å utforme den nye lova i samarbeid med regjeringa, og det ligg allereie (juni 2001) føre eit omfattande og grunn-gitt forslag, "Gesetz zur Preisbindung für Bücher und Musikalien". Forslaget tar for seg meir prinsipielle tilhøve, og det skal kompletterast med forskrifter og praktiske reglar ("Wettbewerbsregeln") for sjølve handelen. Hovudsaka i lovforslaget er sjølve prisprinsippet, som heretter vil pålegge forlaga ei *plikt* til å bestemme ein fast pris, mens det tidlegare var ein *rett* dei hadde. Der nest presiserer det tillatte rabattar og reine unntak frå lova, det gir mykje merksemd til handelen over grensen, presiserer korleis lova skal overvakast og korleis brott skal straffast. Det nærmaste mønstret for det tyske utkastet er den østerrikske lova, og dermed indirekte den franske. Men i utkastet har dei også tatt med seg mange detaljar frå Sammelrevers'en, noe som likevel gir lova eit sterkt "tysk" preg, og på enkelte punkt avvik utkastet ein god del frå lovene i dei latinske landa. (Sjå dei seinare avsnitta om Frankrike, Hellas, Italia, Portugal, Spania.)

Dei viktigaste avvika frå "Lois Lang"-tradisjonen (sjå avsnittet om Frankrike) gjeld dei tillatte rabattane, som kan bli mykje lågare i Tyskland. Dei reine unntaka frå lova er også færre. Reglane i lovforslaget er til og med på nokre punkt meir restriktive enn praksis er i dag. Det ser for eksempel ut til at både bibliotek og skolar vil få lågare prisavslag enn det som er vanleg i dei andre landa med

prislov. Den viktigaste skillnaden är vel likevel at lovutkastet enno *ikkje* opnar for å gi ein mindre, allmenn rabatt (5%-10%) til vanlege bokhandelkunder, slik det er muleg i alle dei andre landa med bokprislov. Det tyske lovutkastet stadfester med dette at den faste bokprisen er fastare i Tyskland enn i noko anna land, anten grunnlaget for den er avtale eller lov.

Börsenverein des deutschen Buchhandels: "Gesetz zur Preisbindung für Bücher und Musikalien. Entwurf mit Begründung", 2001

FRANKRIKE – DEN FØRSTE BOKPRISLOVA

Det normale i Vest-Europa var tidlegare at den faste bokprisen var slått fast i individuelle, men standardiserte avtaler mellom enkeltforlag og enkeltbokhandlar (for eksempel i Tyskland) eller i kollektive avtaler mellom forleggar- og bokhandlarorganisasjonar (for eksempel i Norge). I Frankrike valde dei ein annan veg i 1981 då dei, som første land i Europa, vedtok ei eigentleg bokprislov og dermed skaffa seg eit system for regulert bokprising på offentleg-rettsleg grunnlag. Ei privat avtale kan nok vere like bindande som ei lov, men den kan seiast opp med ein avtalt frist og ikkje alle land godtar privat sanksjonsjustis. Ei lov ikkje er like lett å endre eller oppheve, og gir dermed eit langsiktig svar på prisspørsmålet. Den franske lova tok til å verke frå 1. januar 1982, og sikra den dynamiske kulturministeren Jack Lang ein plass i europeisk bokhistorie fordi den har fått hans namn, "Loi Lang", Lang-lova. Overalt der ein diskuterer om ein skal innføre fastare bokpris, refererer ein til den franske lova, og det er ingen som lagar ei slik lov utan å gjøre seg kjend med den. I alle dei bokprislovene som er komne etter den franske, finst det tydelege forbilde derifrå. Frankrike har til og med arbeidd for ei felleslov for EU med

utgangspunkt i prinsippa for si eiga.

Inntil 1979 hadde Frankrike eit system med rettleiande pris, som verka som ein relativt fast pris fordi det berre var tillatt for bokhandlarane å gi inntil 10% rabatt til særskilde kundegrupper. Dette systemet blei utfordra og uthola av den store bok- og mediekjeda FNAC, som satsa mykje på bestseljarar, og som tok til å gi inntil 20% rabatt til kven som helst. Varehus følgde opp priskrigen ved å senke prisane på enkelte titlar med opptil 40%. Det blei etter kvart umuleg for mange mindre fagbokhandlar å konkurrere utan å bryte med ordninga med rettleiande prisar og rabatt-tak, og dei kravde at prissystemet måtte endrast også for dei. I 1979 fikk bokhandlarane sjølve bestemme kva bøkene skulle koste, dvs. at Frankrike fikk frie bokprisar.

Allereie året etter hadde bokhandlarane skifta standpunkt, då dei såg at dei tradisjonelle bokhandlane ikkje klarte å konkurrere med kjedebutikkar og varehus, verken i Paris eller i provinsen. Merkesmda hos kjøparane blei dessutan særleg retta mot bestseljarar med stort prisavslag, det var ein tendens til at titteltalet gikk tilbake, og til at opplaga for dei smalare bøkene gikk same veg. (Med andre ord som seinare i England då NBA forsvann.) Dermed fikk bokhandlarforeininga med seg forleggarane på eit krav om at det måtte innførast eit system med relativt faste prisar, noko som eigentleg var eit steg lenger i regulering enn det systemet som hadde vore før 1979. I valkampen fikk bokbransjen sosialistpartiets presidentkandidat Mitterand til å love å innføre fast bokpris, og då han vann, tok Jack Lang initiativet til å lage ei eiga lov. Den blei vedtatt einstemmig i 1981 både i Nasjonalforsamlinga og Senatet, trass i at opposisjonen elles var ute etter å ta den nyvalde presidenten. Det er i det heile tatt typisk for også dei andre bokprislovene at dei er vedtatt med tverrpolitisk semje mellom politikarar som kan vere svært ueinige i det meste elles.

Dei argumenta og måla kulturministeren hadde for å gripe inn med ei lov, kjenner vi igjen frå Norge og resten av Vest-Europa:

Denne unntaksloven er basert på at man ikke betrakter boken som en vanleg vare, og på viljen til å påvirke markedsmekanisme-
ne for å sikre at man tar i betraktning at boken er et kulturgode
som ikke utelukkende kan underlegges kravene til øyeblikkelig
lønnsomhet. Fastpris på bøker skal gjøre det mulig:

- at alle borgere skal ha lik tilgang til bøker, som skal selges
til samme pris innenfor landets grenser,
- å opprettholde et tett og desentralisert distribusjonsnett,
særlig i utkantstrøk,
- å opprettholde et mangfold når det gjelder å skape og utgi
bøker, særlig når det gjelder krevende verker.

Sjølvsagt om lova bl.a. også skulle vende ei negativ utvikling for det
tradisjonelle bokhandelnettet, er ikkje bokhandlane nemnde di-
rekte i lova, som nyttar ord som "detaljist" og "distribusjonsnett",
noko som avspeglar at kven som helst kan selje bøker i Frankrike
berre dei held seg til prislova. Lova innfører regulert bokpris med
fri etableringsrett. Ingen bokgrupper er heller reservert for ein
særleg spreingskanal eller heilt unntatt frå lova. Bokhandelen har
for eksempel ingen einersrett til skolebøker, som forlaga også sel
direkte. Det er eit hovudprinsipp i lova at den er konkurranse-
nøytral og skal gjelde likt for alle spreingskanalar.

Første artikkelen i lova slår fast at både forlag og importørar er
forplikta til å fastsette ein utsalpris på bøker som blir utgitt eller
innført. Denne plikta gjeld alle bøker, og prisen skal kunngjørast
for publikum og til vanleg vere trykt på boka. Det er berre lov til
å reklamere inne i butikken med nokon form for rabatt.

Ein importør kan ikkje sette ein bokpris som er lågare enn i utgi-
varlandet. For at ikkje fastpris-prinsippet skal bli undergravd og
omgått, skal importøren også for bøker som er utgitt i Frankrike,
deretter utført til eit anna land og så innført til Frankrike igjen,
fastsette ein pris som er minst like høg som den franske forlegga-
ren opphavleg sette. Det er høve for forlaga å sette ein lanserings-
pris som gjeld ei viss tid, men dette kan ikkje framstillast som ein

rabatt i forhold til den fastprisen som skal gjelde seinare. Det er også høve til å sette ein lågare pris ved subskripsjon, men denne opphører når boka kjem i bokhandelen. Også vanlege kundar kan etter lova få rabatt på inntil 5% av fastprisen. Rabatten kan følgje boka og givast til kven som helst, eller den kan givast til visse kundar utan at boka har rabatt-prislapp. FNAC-kjeda ser f.eks. ut til å ha som prinsipp å gi 5% rabatt på alle bøkene dei har på lager. I røynda er FNAC-butikkane nesten dei einaste som gir denne rabatten, og det er ikkje vanleg at ordinære bokhandlar slår av på prisen. Trass i at dette rabatt-prinsippet betyr at normalprisen *kan* bli ned til 95% av den faste, blir lova omtala som ei fastprislov, men den heiter eigentleg "Lov om bokprisar".

Det er også høve til å fråvike den faste bokprisen/bokhandelsprisen med *meir* enn 5% når foreiningar (for eksempel foreldre- og elevorganisasjonar) kjøper skolebøker for medlemmane, og i praksis har skolebøker fri pris utan formelt å vere heilt unntatt frå lova. Også for bøker som blir kjøpt av staten, kommunane, skolar, forskingsinstitusjonar, fagforeiningar og offentlege bibliotek, treng ein ikkje å halde seg til normalrabatten. Ein god del av bokalet går dermed med uregulert rabatt.

Lova pålegg også at dei som vil gi ut bøker for å selje dei i "agentur, abonnement og postordre før det har gått ni månader, skal fastsette ein pris som er minst like høg som prisen for førsteutgåva." (Art. 4. Bokklubbar er ikkje nemnde særskilt, men dei høyrer heime her.) Bokklubbane kan altså berre gi den vanlege 5%-rabatten dei første ni månedene etter at førsteutgåva kom. Aktualitetsbokklubbar av det slag vi har i Norge kan ikkje få ein konkurransefordel av å halde lågare pris på nye bøker enn andre detaljistar, for eksempel dei tradisjonelle bokhandlane. Ni månader etter førsteutgåva kan det seljast egne bokklubbutgåver til enda lågare pris. På grunn av restriksjonane på bokklubbsal, spelar dei franske bokklubbane ei langt mindre rolle i bokalet enn vi er vant til hos oss.

Einkvar detaljist skal tilby gratis service, for eksempel å skaffe bø-

ker som ikkje er på lager, men kan auke den faste prisen om han har ytt tilleggstenester som kjøparen har bede om, og som har ført til kostnader som er avtalt på førehand.

Lova inneheld, med eitt unntak, ingenting konkret om handelsvilkår, for eksempel om rabattar frå forlaget til detaljisten. Unntaket handlar om at det skal lønne seg å yte god service: "De salgsbetingelser som fastsettes av forlegger eller importør [...] skal ta hensyn til kvaliteten på den service detaljisten yter med hensyn til omsetning av boken, ved at de innrømmer visse marginer på utsalgsprisen til publikum [...]. De tilsvarende rabatter skal være høyere enn de som innrømmes i tilknytning til størrelsen på detaljistens innkjøp." (Art. 2) Å gi god service skal altså lønne seg enda meir enn å kjøpe inn bøker i stort. Sidan salsleddet ikkje lenger konkurrerer med prisen, blir ein med denne paragrafen oppmuntra til å konkurrere med god service. Eigentleg er dette ein paragraf som kan favorisere fagbokhandelen framfor andre bokseljarar.

I prinsippet kan den faste prisen gjelde heile bokas livstid, men i praksis er den bunden i to år etter utgivinga. Etter denne tid kan detaljistane slå ned prisen på alle bøker som dessutan blei innkjøpt for minst eit halvår sidan. Forlaget kan oppheve fastprisen, men må då trekke tittelen tilbake før boka leggst ut for rabattsal. Poenget her er at alle seljarane skal behandlast likt, slik at ingen skal sitte med ei bok til full pris, som andre kan selje med avslag.

Dei som bryt Lang-lova, kan bli møtt med krav om at forholdet skal opphøre, dei kan til og med få krav om erstatning, eller dei kan bli ilagt bot. Krav om erstatning kan settast fram for rettsvesenet for eksempel av konkurrentar, forbrukarorganisasjonar, bransjeforeiningar og forfattarforeiningar. FNAC-kjeda prøvde midt i 80-åra å omgå lova ved å reimportere for rabattsal i Frankrike bøker som først var utførde til Belgia. Ein fransk domstol fann at dette var i strid med fastprislova. EU-domstolen bad likevel om at lova blei modifisert slik at ein importør sjølv kan bestemme prisen, om det då ikkje handlar om proforma eksport og import for

å omgå lova.

Hovuddraga i det som ofte blir kalla "den franske modellen", er dermed at

- Forlaget/importøren har plikt til å sette ein fast bokhandelspris,
- som normalt er bunden i to års tid
- det er tillate for bokhandelen å gi ein mindre rabatt til vanlege kundar
- skolebøker og bøker til offentlege bibliotek har fri pris eller blir selde med høg rabatt
- det er karantene på minst eit halvt år før ei bok kan komme i bokklubb

Noko av bakgrunnen for Lang-lova var å bevare bokhandlarnettet. I løpet av tre år, 1981-1983, eitt år med fri og to med fast bokpris, forsvann likevel fjerdeparten av dei franske fagbokhandlane. Nokre måtte legge ned og andre blei ikkje lenger rekna som bokhandlar fordi dei hadde mindre enn halvparten av omsetninga frå bøker. Ein kan ikkje forklare heile nedgangen med at fripris-systemet hadde verka ifrå 1979 og tre år framover, for den heldt fram også etter at fastprissystemet var innført frå 1982. Franske forskarar meiner at nedgangen truleg var ei strukturtilpassing, som ville blitt enda meir omfattande om Lang-lova ikkje hadde komme.

Trass i prislova har boksalet blitt sterkt omfordelt dei tjue åra som har gått sia den blei innført. Fagbokhandlane i Frankrike har i dag ein så liten marknadsdel av boksalet som ca. 25%. (Den franske bokhandlarforeiniga har forresten berre ca. 450 medlemmar) Postordre og bokklubbar har 20%, supermarknader og varehus har også 20%, bokavdelingar i kjøpesenter 15%, kioskar 10% og andre salskanalar 10%. Dei tradisjonelle bokhandlane har heile tida vore på vikande front, også etter at den faste bokprisen bli gjennomført, mens dei nye, utradisjonelle salsstadene har vunne marknadsdelar. FNAC-butikkane har aleine ca. 15% av boksalet. Taparane i marknadsdelar har, trass i relativt faste prisar og liten

priskonkurranse, vore bokhandlane, som har minska frå 35% til 25% dei tjue åra som har gått, og er på europeisk botnnivå.

Midt i 70-åra hadde bokprisane i Frankrike auka meir enn prisane på andre varer. I 1977-1980, som var ei tid med både rettleiande og fri pris, auka dei mindre. I det siste året med fri pris, 1981, auka dei meir igjen. Dette gjør det vanskeleg å seie noko om kva prissystemet har hatt å seie for prisutviklinga. Dei første åra etter at lova kom i 1982 gikk bokprisane ned i Frankrike, trass i at det ikkje var tillatt å gi høge kunderabattar. Ein moderat auke – på 7% - var det likevel mellom 1981 og 1988, men prisane har vore relativt stabile under det nye fastprissystemet. Dei seinare åra har ikkje bokprisane stige meir enn inflasjonen, dei siste par åra til og med mindre enn inflasjonen, og det også er ganske uvanleg i Europa. Franskmennene er godt nøgde med verknaden av Langlova, og i dag blir den fullt ut akseptert også av dei som i 80-åra forsøkte å omgå lova og kjempe mot den. Også mediekjeda FNAC sa ifrå for eit par år sidan at dei slutta opp om den. Ei forskargruppe frå Paris har hevda at boka i økonomisk forstand er så ulik andre varer, og at bokhandelens lager- og skaffeplikt i seg sjølv er eit så spesielt tilhøve for bokmarknaden, at fastprissystemet eigentleg ikkje er i strid med vanlege marknadsøkonomiske prinsipp. Dette ser ut til å vere fullt ut godtatt i Frankrike i dag.

Franskmennene meiner dei har så gode erfaringar med Langlova at dei gjerne vil at andre skal ta etter. Då handlar det ikkje berre om at land enkeltvis innfører lover som liknar den franske, men om at heile EU-området skal få eitt fastprissystem, som også skal verke på tvers av landegrensene. Det blei spekulert om Frankrike ville nytte høvet då dei hausten 2000 hadde formannskapet i EU til å foreslå eit slags alleuropeisk prissystem for bøker. Det verkar som om franskmennene har tenkt seg at dette også skal omfatte også EU-land der ein har valt frie bokpriser, dvs. i Sverige, Finland, Storbritannia og Irland. Dette vil å så fall bli eit brott med EUs linje til no, som har gått ut på å tillate kvart enkelt land å bestemme bokprissystemet sjølv, men ikkje å godta ordningar som er til hinder for konkurransen når bokhandelen går over lande-

grensene. Europaparlamentet og Rådet støttar den franske linja, mens Kommisjonen nok vil gå imot ei transnasjonal ordning fordi denne vil påverke konkurransen og den frie flyten av varer inn- afor fellesskapen. Frankrike tok imidlertid ikkje beinveges opp idéen om ei felles bokprislov i 2000, men sette debatten på dagorden ved å arrangere ein stor europeisk konferanse i Strasbourg om faste og frie bokprisar, og franskmennene har neppe gitt opp tanken trass i at dei ikkje nytta høvet i fjor haust.

”La lois sur le prix du livre” [Norsk omsetjing: ”Lov nr. 81-776 av 10. august 1981 om bokpriser”]

Prix du Livre Mode d’Emploi, Paris 1990

I FRANKRIKES SPOR

Spania

Spania var egentleg aller først ute med å sikre den faste bokprisen gjennom lovverket, då dei i 1975 tok med ein paragraf i ei meir omfattande bok-lov, som kort slo fast at "sal i detalj av bøker til publikum skal vere til ein fast pris." (Det var altså egentleg Frankrike som følgde i Spanias spor, og ikkje omvendt.) I 1990 kom det eit Kongeleg Dekret om det same – "precio de venta al público de libros" – som utformar ei ordning med prisregulering meir i detalj, og grunngir den med dei same argumenta som blir nytta elles i Sør- og Vest-Europa. Etter at sjølve prinsippet er slått fast, presiserer dekretet ei rad unntak, og det heile liknar mykje på den franske lova.

Den spanske prislova gjeld ikkje berre for spanske bøker, men også for importerte. Utgivarane fastset prisen på innanlandske bøker, importørane på dei utanlandske, og denne prisen gjeld same kor salet foregår og kva for salsmetodar som blir nytta. I visse høve kan forlaga sette spesialprisar, for eksempel på samla verk og

seriar, som kan vere billegare enn summen av prisen på enkeltbøkene.

Ein del bøker er unntatt frå fastprisordninga (biblioﬁluttgåver, bøker med kunst, antikvariske bøker, brukt-bøker, bøker i subskripsjon). Når ei bok blir tatt ut av forlagskatalogane, kan den også seljast fritt, og når det er gått to år sia siste utgåve av ei bok, og den har vore minst eit halvt år i hylla hos bokhandlararen, kan den gå til fri pris. Elles er det inga grense for kor lenge den faste prisen skal stå ved lag. Lova pålegg salsstadene å skilje fastprisbøker og friprisbøker i utstillingane, og skilnaden skal også komme fram i marknadsføringa. Det finst elles detaljerte reglar for korleis ein skal oppgi prisane til kundane.

Som i Frankrike og dei andre landa med prislov, kan kven som helst få inntil 5% rabatt. Bibliotek, museum, arkiv og forskingsinstitusjonar kan få høgst 15%. (Ved særlege høve – på Bokas Dag, på bokmesser, kongressar og bokutstillingar – kan vanlege bokkjøparar få inntil 15%.) I 2000 avgjorde regjeringa at skolebøker kan seljast med inntil 25% avslag, og dette fikk supermarknader og bokhandelkjeder til å gi seg inn i ein rabattkrig som andre bokhandlar tapte stort på. Elles har også Spania eit stort utsal, ein "mammut", der bransjeorganisasjonane blir einige om sams nedsette prisar. Spania er elles eit av dei få landa i Europa der bokklubbar kan selje nye bøker samtidig som originalutgåva kjem i bokhandelen, men prisen er den same i begge salskanalane. (På eigne bokklubbuttgåver, med eige ISBN-nummer og utsjånad, bestemmer klubbane prisen sjølv.)

Prislova inneheld ingen paragraf om sanksjonar, men om ein bokseljar oppnår eit konkurransefortrinn ved å bryte lova, kan han få søksmål imot seg etter ei lov om illojal konkurranse.

Codigo de legislacion sobre el libro, [Madrid] 1997

"REAL DECRETO" 484/1990, de 30 de marzo, sobre precio de venta al publico de libros" [Norsk omsetjing av § 13: "Kongelig dekret nr. 484/1990 av 30. mars om salspris av bøker til publikum"]

Portugal

Portugal har regulert bokprisane i ei lov frå 1996. Også den liknar på mange punkt den franske lova. Men mens franskmennene ikkje nemner bokhandlane direkte, fordi lova formelt likestiller alle salskanalar, er det eit klart mål for den portugisiske lova å oppretthalde eit finmaska og variert nett av bokhandlar for "å sikre enkelt tilgjenge for publikum i alle delar av landet". I dei seinare åra er mange bokhandlar lagde ned "som ei følgje av økonomiske fluktuasjonar og marknadskrefter som påverkar boksalet", og Kulturdepartementet reknar fast pris på bøker for å vere "ein grunnleggende metode for å korrigere dei uregelrette tilhøva som finst i bokmarknaden. Ein metode som vi etter ei tid kan vente vil skape vilkår for å revitalisere sektoren". (I Norge kunne det siste sitatet vore brukt av dei som vil ha fri bokpris.)

Både forlag og importørar "må fastsette ein pris for sal til publikum". Prisen skal oppgivast synleg for å sikre forbrukaren greitt tilgjengeleg informasjon. Også i Portugal garderer dei seg mot indirekte omgåing av denne faste prisen. ("Når ein fastset prisen på en bok som skal seljast samen med eit anna produkt eller ei anna teneste som blir selt for seg, skal det samla objektet avspegle summen av den fastsette prisen på boka og salsprisen til publikum på det andre produktet eller tenesta.")

Gjenimporterte bøker skal ikkje ha lågare pris enn kva den portugisiske utgivaren opphavleg har fastsett. Slik vil ein hindre omgåing av fastpris-påbodet, for eksempel ved først å eksportere bøker til Spania for deretter å ta dei tilbake til Portugal for å selje dei med rabatt. Plikta til å gi importerte bøker fast pris gjeld også for slike som blir tatt inn frå andre EU-land, men ikkje frå land utanfrå.

Til den faste prisen kan seljaren legge kostnader for tilleggstenester som er avtalt med kjøparen. Og slik det ofte er: ingen pris er heilt fast. Det finst ein rabatt som kan vere heilt allmenn både for bokgrupper, enkelttitlar og vanlege kundar, og det finst rabattar til særlege kundar. Felles for desse rabattane er at dei er spesifiserte

og har ei øvre grense. Seljaren kan slå ned prisen inntil 10% til vanlege bokkundar, som er den nest høgaste allmenne rabatten i noko land med regulerte bokprisar. (Berre den nye italienske lova tillet meir, inntil 15%.) Offentlege bibliotek, skolebibliotek og høgskolebibliotek samt sosiale institusjonar kan få inntil 20%. Eit anna særleg unntak som kan gi inntil 20% avslag til publikum, gjeld når ein i samband med bokmesser, bokutstillingar og kongressar vil gjennomføre tiltak som tar sikte på å motivere til og fremje lesing. Også i Portugal er lærebøker både for grunnskolen og for vidaregåande utdanning heilt fritatt frå pålegget om å sette faste prisar. Portugisarane går med andre ord eit steg lenger enn franskmennene for denne bokgruppa. Frie prisar gjeld også for bøker som er fjerna frå lagerkatalogane, noko som kan skje først 18 månader etter dei blei utgitt eller importert. Forlaga må med andre ord kunne levere bøker i eitt og eit halvt år etter at dei er utgitte. Den faste prisen skal stå ved lag minst 18 månader, og først då kan detaljisten sette den ned. Før det har gått ni månader sia førsteutgåva, må også bokklubbar og andre salsformer enn detaljsal halde seg til fastpris-reglane.

”Lei do Preco Fixo”, [Portugal; Norsk omsetjing ”Lov om fast pris” ved dekret 176/96 av 12. september]

Hellas

Også Hellas har i hovudsak bygd på den franske modellen, og har gjennom ein paragraf (§5) i ei meir omfattande kulturlov frå 1997 pålagt forleggarar å sette ein fast bokpris og kunngjøre denne for publikum. Systemet med fast pris gjeld berre for bøker utgitt i Hellas og for bøker produsert i utlandet av greske forleggarar for import og sal til eit gresk publikum. Andre importerte bøker er ikkje ein del av systemet. Den faste prisen skal gjelde i to år, og etter den tid bestemmer bokhandlarane prisen fritt. Forleggarar kan likevel i fastprisperioden endre prisen både opp og ned. Endringa må kunngjorast med femten dagars frist, og bokhandlarane må resepktere den nye prisen som ein fast pris.

Fastprisen er ein maksimumspris, og som vanleg er det mange unntak. Det minste unntaket er ei påplussing: om bokseljaren held til meir enn femti kilometer frå forlaget, kan han legge på fem prosent. Han kan også ta betalt for tilleggstjenester.

Dei øvrige fritaka og unntaka er omfattande. Som elles i dei landa som har prislov, kan bøker også seljast til kven som helst med ein mindre rabatt. I Hellas er den på inntil 10%. Heilt fritatt frå begrensingane i lova er ei rad enkeltkundar, offentlege institusjonar og organisasjonar: Den regulerte prisen gjeld heller ikkje ved sal til forfattarar av eigne bøker, ved sal til offentlege styresmakter og andre som utfører offentlege tenesteoppgåver, ved sal til organisasjonar som utfører vitskaplege oppgåver eller utdanningsoppgåver, samt til organisasjonane til forfattarar, forleggarar og bokhandlarar. Dette vil seie at skolar og bibliotek får kjøpe bøker med fri rabatt. (Staten har forresten, som i Luxemburg, monopol på å gi ut skolebøker.) Det er føresetnaden at desse ikkje sel bøkene vidare. Det mest uvante unntaket, som er eineståande for Hellas, er at det i ein periode på høgst femten dagar i året (fastsett av handelsministeren og kulturministeren) kan haldast sal av alle slags bøker til frie prisar, også bøker som normalt skulle hatt fast pris. Den greske lova omtalar ikkje bokklubb-utgiving, og etter kva den greske forleggarforeininga opplyser, finst ingen slike.

Ved brott på lova kan einkvar som gir ut eller handlar med bøker, og organisasjonane deira, kreve at lovbrytaren held opp og avstår frå å gjenta det. Dei kan også kreve erstatning. Med tanke på kor mange og store fritak og unntak lova har, er straffa ikkje snau: Den strengaste sanksjonen er fengsel i inntil eitt år og bøter på inntil ein million drakmer!

”Lov nr. 2585/24.12.1997, § 5: Fastsetting av utsalspris på bøker til publikum.” [Hellas, norsk omsetjing]

Italia

Den italienske bokindustrien og -marknaden er av dei største i

Europa, særleg når det gjeld produksjonen. Fram til 1996 blei marknaden regulert av reglar avtalte mellom bransjens organisasjonar. Dei kravde bl.a. respekt for den prisen forlaga trykte på omslaget, som altså var ein rettleiande pris med ubestemd varigheit. Supermarknader og varehus kunne gi rabatt, men den var begrensa til 10%, og bokhandlane kunne gi 5%. Slik det er vanleg i heile Europa, kunne bibliotek kjøpe bøker billegare, og skolebøker hadde fri pris, men det var ikkje vanleg med store rabattar. Eigne bokklubbutgåver kunne seljast først ni månader etter førsteutgåva, og prisen låg vanlegvis 20% under prisen for bokhandelutgåva. I 1996 bestemde konkurransestyresmaktene at bokmarknaden skulle liberaliserast. Det blei allment tillatt å gi rabattar på den påtrykte prisen, og dessutan måtte ei rad reglar om boksal i bransjeavtala opphevast. (No har for eksempel avis- og bladkioskar fått lov til å selje bøker, noko dei tidlegare ikkje kunne, og bokhandlar får selje aviser og blad, som kioskane hadde einerett på.) Det var likevel vanleg at forlagas listeprisar blei følgde. I 1997 tok nokre supermarknader til å selje skolebøker med 10% rabatt og populære romanar med 20% eller meir. Frå den tid gikk det i retning av friare bokprisar i Italia. Dette var ei utvikling som både bransjefolk og kulturpolitikarar ville stoppe, og såvel forleggarforeininga som bokhandlarforeininga kravde at bokprisen skulle reguleras ved lov. Allereie før avgjerda om å sette til side bransjeavtala med den relativt faste bokprisen, blei det lagt fram fleire forslag for nasjonalforsamlinga til ei lov om regulert bokpris med den franske som forbilde. Seinare foreslo kulturdepartementet ei større lov om forlagsverksemd og tiltak for å stimulere til meir boklesing, der reglar for å fastsette utsalsprisen er eitt av punkta. I mars-april 2001 vedtok så Senatet ei omfattande lov med nye reglar for forlagsdrift og forlagsprodukt ("nouvo norme sull'editoria e sui prodotti editoriali"), der eitt av tiltaka er å opprette eit støttefond for utgiving og spreining av bøker. Dette skal særleg gå til slikt som kan utvikle små forlag og medieføretak, såvel som elektroniske forlagsprodukt og e-handel.

I denne lova handlar artikkel 11 om regulering av bokprisane ("disciplina del prezzi dei libri"). Denne regelen går fleire steg tilbake i

høve til den liberaliseringa konkurransestyresmaktene ville gjennomføre i den italienske bokbransjen for fem år sidan. Den italienske lova er stort sett bygd på prinsippa i den franske. Uttrykket "fast pris" finst i lova, men også i Italia handlar det om reglar for *fastsetting av pris*, og som elles er det utgivaren og importøren som har plikt til å sette ein utgangspris som ulike unntak skal ta utgangspunkt i ("il prezzo al consumatore finale [...] è liberamente fissato dall'editore o dall'importatore"). Unntaka er mange, og ein kan like gjerne kalle den prisen forlaga skal sette for rettleiande. Indirekte går det også fram at plikta til å bestemme prisen berre gjeld for sal over bokhandeldisken, og at den gjeld for importerte bøker så vel som for bøker på italiensk. Den fastsette prisen er heller ikkje ein fast pris for alle salskanalar. Det ser for eksempel ut til at den heilt unntar e-handel med bøker ("libri venduti nell'ambito di attività di commercio elettronico"). Bøker på postordre – dermed også i bokklubb – kan ha inntil 20% rabatt. Det ser dermed ut til at aktualitetsbokklubbar i Italia skal kunne verke om lag som hos oss, for det står ingenting i lova om karantenetid, noko som finst i øvrige land som har følgd i franske spor (unntatt Spania). Det er på den andre sida berre to bokklubbar i Italia, eigde av gigantforlaga Montadori og Bertelsmann, og andelen av den totale bokomsetninga er 3%, noko som er svært lågt i europeisk samanheng.

Den allmenne kunderabatten blei i den italienske lova opphavleg fastsett til inntil 10% av prisen på omslaget, først og fremst fordi ein ville hindre varehusa frå å konkurrere ut dei små bokhandlane. Dette ville ikkje antitrust-styresmaktene godta, fordi dei meinte at ein såvidt låg rabatt som 10% ville innskrenke konkurransen. Dermed måtte ein til slutt gjennom eit lovdekret heve den allmenne rabatten til 15%. Bøker til blibliotek har fri pris. Høgaste rabatt – som kan gå til ei rad institusjonar og organisasjonar som driv med undervising, forskning og kultur etc. – er ellers 20%. Også kunderabatten for skolebøker ("libri di testo scolastici") kan høgst vere 20%. Unntaka frå den prisen forleggaren har bestemt er i det heile såvidt mange og omfattande at det heller ikkje i Italia er snakk om fast bokpris i særleg streng meining, men om reguler-

te prisar med rom for ganske store, men ikkje frie rabattar.

Den fastsette prisen skal i prinsippet stå ved lag så lenge boka finst i bokhandlane. Men tjue månader etter utgivinga kan bokhandlarer også i Italia sette den ned om det dessutan har gått eit halvt år sidan han sist selde eit eksemplar. Dette kan vel innebere at den normale prisbindinga vil vare rundt to år, slik det er vanleg over det meste av Kontinentet.

Lova pålegg kommunane å halde oppsyn med at reglane blir følgde, og å gjennomføre sanksjonar (med heimel i andre lover) om dei blir brotne.

Italienarane er nok ikkje heilt sikre på om dei nye reglane i detalj er dei beste, for lova gir kulturministeren fullmakt til å avgjøre etter eitt års prøvetid om det høgste rabattnivået og reglane for dei ulike salskanalane er rette, og til å sende ut dekret om endringar. Det ser derimot ikkje ut til at det er aktuelt å prøve lovparagrafen heilt frå grunnen, og heller ikkje at det kan vere aktuelt å oppheve den.

Nuove norme sull'editoria e sui prodotti editoriale e modifiche alla legge 5 agosto 1981, n. 416

[Eng. omsetjing: "New rules on publishing and on publishing products and modifications to Law 5.08. 1981 no. 416"]

"Report on Italian Publishing" 1998, 1999, 2000, Milano

Fleire får bokprislov?

Det er to land innafor EU – Belgia og Luxemburg – med ustabil bokpris, men som tar sikte på å innføre fastare prisar. Her må dei (som i Østerrike) legge særleg vekt på å fastsette reglar for prisen på importerte bøker, fordi dette er fleirspråklege land som innfører svært mykje frå grannelanda Tyskland, Frankrike og Nederland.

Som i dei andre EU-landa med prislov, er det den franske som også er forbildet for eit lovforslag ganske nyleg lagt fram av regje-

ringa i Belgia. Den viktigaste praktiske skilnaden frå den franske lova er at ein i Belgia vil tillate detaljistane å gi vanlege bokkunder ein rabatt på inntil 10% av den fastsette bokhandelsprisen. Offentlege bibliotek skal kunne få inntil 20%, og samanslutningar inntil 20% på undervisningsbøker. Med så store allmenne rabatt-unntak vil kanskje ikkje skilnaden mot fripris-land bli så stor, bortsett frå at *heilt* fri priskonkurranse ikkje vil bli tillatt. Også bokklubbar skal ha same vilkår som i Frankrike, dvs. ni månaders karantenetid og ein maksimumsrabatt. Det belgiske lovforslaget legg også stor vekt på å sikre fastprisen på innførte bøker, noko som er naturleg i eit land utan eige nasjonalspråk og der mykje av bøkene derfor kjem frå Frankrike og Nederland, og der det utan reglar om forbod ville vere lett å omgå lova ved proforma eksport og import. Også i Belgia tenker ein seg at dei som bryt lova, skal straffast av det offentlege rettssystemet, for eksempel med bøter.

Også i Luxemburg er fast bokpris tillatt som unntak i ei lov som forbyr denne typen prissetting reint allment, men det finst ikkje ei avtale eller ein standardkontrakt om fast pris (for eksempel som den tyske Sammelrevers'en). Den faste prisen gjeld dessutan berre bøker utgitte i Luxemburg, dvs. for berre ca. 1/5 av boksalet i landet. Forlaga blir einig med bokhandlane om ein fast utsalspris, som stort sett blir respektert, men dette kan ikkje hindre bokhandlane i å selje bøkene billegare, for eksempel ved å tilby mengderabatt. Hovudproblemet for å få gjennomført eit omfattande fastprissystem i Luxemburg, er at heile 80% av bøkene blir importerte. Desse blir i utgangspunktet kalkulerte ved å rekne om den utanlandske prisen til ein fast Luxemburgpris med ein eigen gunstig vekslingskurs for bøker som også dekkjer toll og frakt. Men også importerte bøker kan dei som vil, selje billegare. Eigne rabattbutikkar ser ut til å etablere seg i fyrstedømmet, og bokhandlarforeininga og forleggarforeininga arbeider no med eit forslag til ei eiga lov som skal sørge for stabile prisforhold også for bokimporten.

Note d'orientation en vue de l'élaboration d'une réglementation sur le pris du livre

[Forslag til lovtekst om bokprislov lagt fram av den belgiske ministeren for

økonomiske saker.]

Om Luxemburg: opplysingar frå Romain Jeblick, Confederation du Commerce Luxembourgais

BOKPOLITIKK I EUs ORGAN

Kultur og bøker på EUs dagsorden

Eit hovudprinsipp attom politikken for produksjon og handel i EU er at den mest muleg skal foregå på marknadsmessige vilkår og utan statleg innblanding og støtte, framfor alt slik som kan gi ulike konkurransevilkår og hindre handelen. Kulturen spela lenge inga viktig rolle i EU-samarbeidet, og sjølve EUs første grunnlov – “Romatraktaten” – hadde ingen artikkel om kultur. Det kan ha samanheng med at EEC i si første tid mest var opptatt av materiell produksjon og handel, og at kultur – målt i kroner og øre – ikkje spela så stor rolle, og særleg ikkje handelen med kulturvarer over grensene. Ingen av EU-statane har overlatt det nasjonale kulturlivet heilt til marknaden, sjølv om modellane for den offentlege støtta er svært ulike. I praksis har statsstøtte til kulturlivet vore fullt tillatt i EU så lenge den ikkje har forstyrra konkurransen og den frie handelen på den felles indre marknaden. Dei som steller med kultur i EU ønsker også å “understreke at kulturen er så forskjellig frå andre varer, at den så langt råd må unndras EUs generelle prinsipper, og at den må være en sak for de nasjonale myndigheter.”

Den nye “grunnlova” – Maastricht-avtala om Den europeiske unionen – har tatt opp kulturens rolle i EU i fleire av artikkelane – m.a. i målsettingsartikkelen (nr. 3) og i ein eigen artikkel som for alvor set kulturen på dagsorden for samarbeidet. Eit underpunkt – 128.4 – pålegg dessutan fellesskapen å ta kulturelle omsyn ved andre tiltak under avtala: “The Community shall take cultural aspects into account in its action under other provisions of this Treaty.” Denne artikkelen har ein mange gonger vist til både i EU-domstolen og i dei politiske organa som grunnlag for å særbehandle bøker og unnta dei frå ein overordna frikonkurranse-ideologi. Det har etter kvart komme så mange rettsavgjerder, resolusjonar og vedtak på bokområdet som støttar seg til 128.4 at unntak for fastprisen etter kvart har fått ei svært sterk stilling også innafor EU-systemet, trass i at konkurransekommisjonen heilt tydeleg ikkje likar den.

Frihandelsideologi og bokpolitikk

Det uvanlege med produksjon og handel med bøker er at organa i EU ser ut til å vere villige til å gå med på særordningar og unntak for ein heil bransje i alle medlemslanda på kulturpolitisk grunnlag. Alle dei viktigaste politiske og utøvande organa i EU – kommisjonen, Europaparlamentet og Rådet (iallfall dei to siste) – ser ut til å ha godtatt det synet at bøker er ei annleis vare (“books are a special item”). Bøker er både ei handelsvare og eit kulturelt produkt som ikkje berre er produsert for å tene pengar, og kan derfor ikkje overlatast til ein heilt fri marknad utan kulturelle skadeverknader. Sjølv medlemsstatar med store bokmarknader som Tyskland, England, Frankrike, Spania og Italia kan ikkje gi tilfredsstillande vilkår for “smalare”, men kulturelt viktige bøker. Nasjonale særordningar og støtteordningar som bryt med marknadsøkonomiske prinsipp, får derfor stå ved lag, og den indirekte subsidie-støtta (f.eks. låg eller ingen moms på bøker) tenker ein seg snarare kan aukast enn minskast for alle slags bøker. Det er nettopp spørsmåla om fast/fri bokpris og låg/ingen moms som har stått i brennpunktet for EU-organa si interesse for handelen med bøker.

I dei førti åra EU har eksistert har fellesskapen ikkje kravt avskaffa aller endra nasjonale fastprisordningar for bøker. Ein har godtatt at desse marknadsreguleringane ikkje berre er til økonomisk fordel for bransjen, men også til beste for publikum. Dette synet rår også i land der marknadsliberalismen elles står sterkt, for eksempel var det godtatt i England under Thatcher. Den faste/regulerte bokprisen har eigentleg styrka stillinga si nasjonalt gjennom at stadig fleire land har gått over frå bransjeavtale til å slå den fast i lov, eller frå fri pris til fastare pris ved lov. Alle dei landa som dei siste tjue åra har fått prisregulerande lover (Frankrike, Spania, Portugal, Hellas, Østerrike og Italia; lovforslag i Tyskland, lovførebuing i Belgia og Luxemburg) er medlemmar i EU. EU-domstolen har fleire gonger prøvd saker med klagar med påstand om at den franske Lang-lova og andre prisbindingar ikkje kan sameinast med prinsippa bak den indre marknaden. Klagane er blitt avviste alle som ein, og seinast i oktober 2000 avsa EU-domstolen ein dom som slo fast at Lang-lova og andre bokprislover ikkje er i strid med EU-retten.

Fastprisordningar for bokhandel over landegrenser er derimot blitt avskaffa av Kommisjonen og Domstolen, og det er ikkje lenger fast pris i dei felles bokmarknadene mellom Nederland og det flamsktalande Belgia eller mellom England og Irland. Den løysinga som Østerrike og Tyskland fann fram til i 2000, opnar for at også andre homogene språkområde som er delt av landegrenser, kan gjennomføre prisregulering på tvers av desse grensene. Særleg Frankrike har peikt på at hinder og forbod snarare splittar unionen enn å samle den, og har ved fleire høve uttrykt at også bokhandelen over landegrensene i EU bør ha fast pris for å fremme integrasjonen. Dette spørsmålet har Kommisjonen ikkje tatt opp, sjølv om Europaparlamentet har vedtatt dette og fått støtte av EUs kulturrådgivarkomite og EUs kulturministrar. Kommisjonens rolle har vore å gi unntak frå konkurransereglane, ikkje å vere pådrivar for å styrke fastprisen si stilling, og konkurransekommissæren har mykje større makt enn kulturkommissæren, som er på linje med Parlamentet i denne saka når det gjeld å ta omsyn til kulturen der den kjem i konflikt med tyngre, økonomiske omsyn.

Men også konkurransekommisjonøren har vore tvungen til å ta omsyn til artikkel 128.4.

Meiningsskilnaden mellom ulike EU-organ kom tydeleg fram i saka om Tyskland og Østerrike skulle få vere éin bokmarknad med eitt prissystem fastsett gjennom ein privatrettsleg avtale som gjaldt for begge landa. Konkurransekommisjonøren uttrykte seg slik at ein i Tyskland og Østerrike var redd for at han ville underkjenne sjølve systemet med fast pris og Sammelrevers, og at det eigentleg handla om å liberalisere heile den europeiske bokmarknaden. Parlamentet og Rådet har på *si* side gått langt i å slutte seg til kritikken av friprissystemet, støtte fastprissystemet i prinsipp og praksis, og å be Kommisjonen om å godta det også på tvers av landegrensene:

Europa-Parlamentet konstaterer, at opgivelsen af faste bogpriser i visse lande har resulteret i en væsentlig forhøjelse af bogpriserne og lukning af talrige boghandler og små forlag, og det frygter, at man muligvis vil ophæve ordningen med den grænseoverskridende bogprisfastsættelse. Det anmoder Kommissionen om at tilpasse sin EU-politik vedrørende aftalen om bogpriser til de kulturelle krav inden for denne sektor, navnlig i de grænseoverskridende sprogområder, og muliggøre fortsættelsen af de eksisterende ordninger med faste bogpriser, navnlig i de samme sprogområder. Det kræver, at der bliver indført en lignende ordning, som ved siden af de nationale bogprisfastsættelsesordninger erkender retmæssigheden af bilaterale aftaler om bogprisfastsættelse inden for identiske sprogområder, uden at dette kan føre til forvridning af konkurrencereglerne.

Dette synet slutta Rådet seg seinare til:

EUROPEISKA UNIONENS RÅD

SOM BEAKTAR fördraget om upprättande av Europeiska gemenskapen, SOM INSER bokens dubbla karaktär både som bärare av kulturella värden och som handelsvara och med skärpa understryker betydelsen av balanserad bedömning av bokens kulturella och ekonomiska aspekter,

SOM BEAKTAR den stora vikt som vissa medlemsstater fäster vid de nuvarande systemen med fasta bokpriser i homogena gränsöverskridande språkområden,

SOM BEAKTAR kommissionens förklaring om att den inom ramen för konkurrensreglerna endast vill pröva sådana avtal mellan ekonomiska deltagare som vill vara till hinder för handeln inom gemenskapen,

SOM BEAKTAR att kommissionen för närvarande prövar frågan om huruvida gränsöverskridande avtal genom vilka fasta bokpriser införs är förenliga med gemenskapsrättens regler och om de kan undantas enligt artikel 85.3 i fördraget,

SOM ERINRAR OM Europaparlamentets senaste resolution av den 20. november 1998 där kommissionen uppmanas anpassa gemenskapspolitiken till de kulturella kraven när det gäller internationella bokprissystem och göra det möjligt att behålla de nuvarande systemen med fasta bokpriser,

SOM BEAKTAR att alla medlemsstater vill främja en omfattande bokutgivning, framför allt när det gäller litterära och vetenskapliga verk men även sådana verk som riktar sig till en begränsad och specifik läsekrets, samt främja kulturell utveckling och mångfald i Europa och även ge konsumenten kulturella fördelar,

SOM ERKÄNNER att de gränsöverskridande systemen för bokpriser i gemensamma språkområden enligt vissa medlemsstaters åsikt utgör ett effektivt medel för att nå dessa mål, oavsett om de regleras på rättslig eller kontraktssenlig grund,

SOM ERKÄNNER att system för fasta bokpriser fullständigt måste följa gemenskapslagstiftningen och

SOM BEAKTAR rådets beslut av den 22. september om gränsöverskridande fasta bokpriser inom europeiska språkområden (1) samt kommissionens rättigheter,

UPPMANAR KOMMISSIONEN

att vid tillämpningen av de europeiska konkurrensreglerna på de avtal som gäller i de gränsöverskridande språkområdena ta hänsyn till bestämmelserna i och konsekvenserna av artikel 128.4 i fördraget, bokmarknadens särskilda betydelse för kulturen, det särskilda värde som boken har som kulturföremål samt relevant nationell kulturpolitik, och

att i enlighet därmed pröva de lämpligaste lösningarna för att förverkliga dessa mål nu och i framtiden.

I sluttfasen av behandlinga i Kommisjonen av Tyskland – Østerrike-saka oppfordra Parlamentet Kommisjonen nok ein gong om ikkje å røre dei faste bokprisane, og dei gikk så langt som å foreslå ei harmonisering av ordningane for fast bokpris i heile EU etter

mønster frå den franske lova:

Parlamentet oppfordrede Kommissjonen til at anerkende og ikke røre ved nationale og regionale foranstaltninger til fremme af bøger, inkl. faste bogpriser, som bedre end nogen anden ordning forbedrer produktionen og distributionen af litterære værker uden at udelukke konkurrence. Parlamentet henviste til, at det vil være ønskeligt at harmonisere bestemmelseerne for faste bogpriser på grundlag af den franske lovgivning i form af et direktiv, og det opfordrede Kommissjonen til i tilfældet LIBRO at træffe afgørelse på grundlag af principperne i den franske lovgivning og til at give den tyske og østrigske boghandel tilstrækkelig tid til at tilpasse de faste bogpriser til disse principper. Endvidere opfordrede Parlamentet Rådet og Kommissjonen til inden for rammerne af direktivet om elektronisk handel at medvirke til løsninger, der forhindrer, at faste bogpriser saboteres af den elektroniske handel. I de fælles sprogområder på tværs af grænserne skal der også indføres bestemmelser for at forhindre, at de faste bogpriser saboteres.

Den 12. februar 2001 gjentok Rådet denne argumentasjonen i ein resolusjon "om tillämpningen av nationella system för fastställande av bokpriser", der dei oppfordra Kommissjonen til særleg å ta omsyn til riskane for at nasjonale fastprissystem skal bli omgått ved reimport. Og – for første gang – blir Kommissjonen også beden om å vere særleg merksam på konsekvensane av utviklinga av e-handelen med bøker, som på fleire punkt kan truge det fastprissystemet som gjeld for papirbøker i den vanlege bokhandelen. EU-parlamentet og Rådet har i det heile handla og uttalt seg på bokområdet på eit så tydeleg vis at det er lite truleg at konkurransekommissjonæren tar nye initiativ på bokområdet med det første.

Synspunkta i Parlamentet og Rådet er heilt i pakt med det interesseorganisasjonen for forleggarar i EU og Norge (The Federation of European Publishers), den europeiske bokhandlarorganisasjonen (The European Booksellers Federation) og den europeiske forfattarorganisasjonen (European Writers Congress) arbeider for:

The need to make a wide range of titles (including works published in other member states) readily available to consumers through many local bookselling outlets in each country means that it is essential to give clear support to expert booksellers willing to invest in stocking a wide range of

titles, and offering full professional services for book buyers: the public at large, libraries, the educational and academic community, researchers. The various national systems permitting fixed or minimum prices for books encourage booksellers to undertake these vital services by giving a level of protection of the value of stock against price cutting by other retailers not providing the same services of wide stocking and choice. They also allow the book trade to maintain a lower level of prices for the vast majority of books which have modest sales. [...] The European Booksellers Federation and the European Writers Congress support FEP in pressing for the implementation of this policy.

Resolusjonane i EU-organa er nok prega av det lobbyarbeidet som bok- og forfattarorganisasjonane har drive i Bryssel. På arbeidsprogrammet til forleggarføderasjonen er faste bokprisar eit sentralt punkt, og dette har også forleggarforeiningane i friprislanda England, Finland og Irland stilt seg bak. Men ikkje den svenske, som har det bra som det er.

Anton Fjeldstad: "Bokpolitikk i EU", i ds. *Bakke-kontakt med bokbransjen i Sverige, Danmark og EU*, Oslo 1994
Div. EU-dokument

PÅ VEG TIL ROMA

I denne gjennomgangen av avtaler og lover avteiknar det seg tydelig ein del forhold og mønster som gjør det problematisk å nytte nøkkelorda *fast* og *fri* om eitt konsistent system. Det mest overraskande var å finne at "fast pris" mest er eit prinsipp og ein idealtype, som på langt nær er innført konsekvent, sjølv ikkje i dei landa som har fått lover for å stabilisere prisane. Fast pris betyr "full pris", men ikkje at denne prisen imperativt *skal* haldast. Vi kan godt seie at fast bokpris berre finst for enkeltbøker, som den "bokladepris" forlaget har bestemt som "full pris", men at den ikkje er gjennomført på systemnivået. Den "*frie* bokprisen" er i jamføring friare, men også der finst det klart stabiliserande og regulerande innslag med utspring enten i bransjen sjølv eller i kulturpolitikken (jf. Sverige). Det er for eksempel eit paradoks at friprislandet framfor noko, Sverige, der all allmennlitteraturen kan seljast med rabatt, også er eit av dei landa i Vest-Europa som i praksis har fastast pris på skolebøker, ein nettoppris fastsett av forlaget. I alle land er det snakk om ei *pragmatisk blanding* av fast og fri pris, om gradsforskjellar snarare enn vesensforskjellar, og denne blandinga finn vi anten prisane har grunnlaget sitt i ei lov eller

ei avtale. Tyskland er nok det landet som har den fasteste bokprisen, trass i at den hittil berre har basert seg på ein privatrettsleg avtale med *rett* for forlaga til å sette fast pris, og ikkje på ei eiga lov med *plikt*. Elles er det snakk om ulike blandingssystem som er *overvegande* faste eller *overvegande* frie.

Vi har i Vest-Europa prinsipielt to ulike måtar å regulere bokprisane på: med *frivilleg bransjeavtale* og Tyskland som (historisk) forbilde, eller med *lov*, som har den franske som utgangspunkt. (Då Østerrike sommaren 2000 gikk frå avtale til lov, bytta dei også frå tysk til fransk mønster.) Vi kallar gjerne den franske Lang-lova og dei andre lovene som er utforma etter fransk forbilde for *fastprislover*, men bortsett frå den portugisiske er det ingen som har orda "faste priser på bøker" i tittelen. I Frankrike heiter den "lov om bokprisar", i Spania "dekret om utsalspris på bøker", i Hellas "fastsetting av utsalspris på bøker", i Østerrike "lov om prisbinding på bøker" og i Italia "lov om bokprisar". Det handlar altså om *bokprislover* og ikkje fastprislover i presis og streng meining, og meir om å sette grenser for rabattkonkurransen enn om å innføre eit regime med heilt faste prisar. Uttrykket "fast bokpris" førekjem i nokre av lovtekstane, men det er ikkje vanleg. Når *vi* kallar dei fastprislover, les vi nok inn eit føremål som ikkje alltid har vore lovgivarane sitt. Lovene handlar altså ikkje om å gi eit grunnlag for å gjennomføre konsekvent eit prinsipp om fast pris, men om å regulere bokprisane for å gi stabilare og meir forutseielege rammevilkår på bokmarknaden, særleg for fagbokhandelen. Føremålet med lovene, og det pragmatiske grunnlaget for dei, er *mest muleg fast pris* og ikkje heilt fast. I praksis er alle dei ordningane som er lovfesta, ei blanding av heilt fast, begrensa rabattar og heilt fri pris. Hovudmønstret er fransk, men detaljane tar omsyn til nasjonale forhold. Kvart land forsøker å finne *sin* veg til Roma, og det er fleire av dei, men dei går i same hovudretninga.

Lovene har i nokre land så omfattande unntak og dei tillet så store regulerte rabattar (Italia, for eksempel) at vi nok kan rekne med at meir enn halvparten av bokeksemplara kan gå til lågare pris enn den som er fastsett av forlaget som den faste. Unntaka kan gjelde

heile bokgrupper, for heile kundegrupper, for importerte framandspråklege bøker eller for salskanalar. Det er for eksempel vanleg at *skolebøker* er unntatt frå lova og altså har heilt fri pris (Frankrike, Hellas, Portugal, Østerrike og dessutan fastprislandet Danmark), og *offentlege bibliotek* i alle landa får anten store rabattar eller dei kan kjøpe bøker til fri pris (alle landa). I alle land med lov er det også tillatt å sette ned prisane med frå 5% til 15% til vanlege bokkundar. I dag er det berre ein del land med fast pris gjennom avtale (Danmark, Nederland, Norge og Tyskland) der bokhandlaren ikkje kan gi ein viss allmenn rabatt. (Det er kanskje derfor ein i både Norge og Danmark diskuterer som om landa faktisk har fullt gjennomført fastpris?) *I desse landa betyr fast pris den prisen alle vanlege bokkundar betaler i bokhandelen*, men som vi veit, er dette langtifrå heile bokomsetninga. Når unntaka og rabattane er så mange og store at det kanskje er vanlegare med rabatt enn utan, forstår vi at det er problematisk å snakke om eit fastprissystem i det heile. Den praktiske skilnaden – i kroner og prosentar – frå eit friprissystem treng heller ikkje vere stor. Det må i røynda vere rettare å snakke om *regulerte* bokprisar enn om faste, og å omtale lovene som lover for prisregulering av bokmarknaden og ikkje som fastprislover. Reguleringa består for det meste i å sette tak på rabattane på den prisen forlaget har bestemt som den faste, som gjennom lovene får modifisert statusen sin til å bli i hovudsak *retteleande*. Skilnaden mot eit friprissystem er at kunderabattane ikkje kan sleppast *heilt* fri, slik at forhandlarane ikkje kan drive regelrett priskrig, sjølv om rabattane i røynda kan ligge nesten på same nivå som i friprisland.

I den norske diskusjonen om fast eller fri pris argumenterer ein som om det var snakk om ein svart-kvitt-motsetnad og eit gjensidig utelukkande anten-eller. Du er *for* eller *imot*. Ein diskuterer også som om vi i dag faktisk *har* eit gjennomført fastprissystem, som det gjeld å forsvare eller avskaffe. Det blir for eksempel hevda at den nye skjønnlitteraturen treng det vernet som fast pris kan gi, men likevel går i røynda minst tre firedelar av eksemplara av ein årgang ny skjønnlitteratur frå forlag og bokklubb til sluttkunden (dvs. til bokklubbmedlemmar, Kulturrådet, biblioteka m.fl.) til

ein pris langt under den faste. Vi har verken fast eller fri pris på desse bøkene, men ei blanding. Vanlege kundar i bokhandelen betaler full pris, dei andre ikkje. Det er berre salet av ny skjønnlitteratur og allmenn sakprosa over disk til privatkundar i bokhandelen som går til full pris. Av dei andre boktypane er det berre billegbøker, bøker for vidaregåande skole og utdanning, samt spesialisert faglitteratur som konsekvent blir selt til den faste bokhandelsprisen. I den vidare diskusjonen om fast eller fri pris her i Norge kan vi med fordel merke oss at det i utlandet ikkje handlar om å gjennomføre anten det eine eller det andre prinsippet, men om å finne fram til ein balanse eller ei blanding, for eksempel etter formelen "mest muleg" av det eine eller andre. Målet må vere at bokproduksjonen og boksalet som heilskap tilfredsstiller dei ønska vi har om kvalitet, mangfald, breidd, tilgjenge og rimeleg pris.

Sjølv om dei lovene ein har fått i mange land ikkje er fastprislover verken av føremål eller verknad, er dei vedtatt fordi ein meiner ei regulering best kan oppfylle visse kulturpolitiske mål, iblant i strid med den rådande økonomiske rasjonaliteten i samfunnet og med ein liberalistisk tenkemåte som står ofte sterkt. Så vidt vi kan sjå, har lovene vore ukontroversielle, og dei er vedtatt med tilslutning frå alle partar i bransjen og alle politiske parti. Dette kan synast merkeleg i og med at den tunge trenden i både bedrifts- og samfunnsøkonomien eit par tiår har vore å bygge ned reguleringar både i den offentlege og private sektoren. Vi har aldri heller sett nemnt at konkurransestyresmaktene har forsøkt å hindre at lovene blei vedtatt eller at EU-styresmaktene har forsøkt å gripe inn i reint nasjonale tilhøve. Ute i Europa er altså dette ei langt mindre omstridd sak enn hos oss. Det finst også eit tydeleg geografisk mønster her, ein motsetnad mellom mentalitetar vi kan kalle "sørlege" og "nordlege". Dei landa som har fått *lover*, ligg nesten alle i Sør-Europa/middelhavsområdet. I dei nordeuropeiske landa er bokprisen eventuelt regulert gjennom *avtale*. Det er også i desse "nordlege" landa (i dag Danmark, Nederland, Norge, Sveits) at konkurransestyresmaktene har vore aktive for å avskaffe bransjens unntak frå dei allmenne konkurranselovene. I Nord-Europa har

også landa med fri bokpris (England, Finland, Irland og Sverige) fremst fått den med økonomisk og ikkje kulturpolitisk motive-
ring. Kanskje er det eit samantreff at dei "nordlege" landa også er
protestantiske og dei "sørlege" katolske, men det kan like gjerne
vere ein samanheng. Etter Max Webers bok om *Protestantismens
etikk og kapitalismens ånd* er det liten tvil om at det finst samband
mellom gudstru og økonomi, og det kan i dette høvet vere at det
er lettare å vinne gehør for argument om kultur og åndsliv i det
katolske sør enn i det protestantiske nord. I sør står det som We-
ber kalla *verdirasjonaliteten* sterkt, i nord dominerer *føremålsra-
sjonaliteten*. I nord står derfor den økonomisk tankegangen sterk-
are og kulturverdiane veikare. Følgja blir at bokbransjen her nord
må gå sine regelmessige rundar med næringspolitikkenes byråkra-
tar og med kulturpolitikarane for å få gjennomslag for noko ein
lenger sør ser på som sjølvsgt.

Skilnaden mellom dei ulike prissystema er altså meir prinsipiell
enn reell. Gjør det da ingen større forskjell om ein går inn for det
eine eller det andre? Det gjør det nok. Prissystema avlar også ten-
kemåtar og mentalitetar som styrer vala våre langt ut over spørs-
mål som har med prosentrekning å gjøre. I eit system med fri pris
vil ein tendere mot å velje dei løysingane som *lønner seg best*, mens
tilhengarar av fast bokpris oftare vil vise ein vilje til å ta eit *kultu-
relt ansvar* sjølv om det skulle koste litt å ikkje følgje hovudstrau-
men. Spørsmålet om kva ein tener mest på i kroner og øre, blir
ikkje alltid det viktigaste å få svar på. I ein slik samanheng blir det
ikkje likegyldig kva for bokprissystem ein går inn for, for valet
mellom "mest muleg fast" eller "mest muleg fri" kan ha følgjer
langt ut over spørsmålet om ei bok skal seljast med rabatt eller til
full og fast pris. Fri pris treng ikkje innebere at interessa for kul-
turpolitikk forduftar, men at det kan bli vanskelegare å hindre
reint kommersielle verdier i å vinne overtak.

Verd prisen?

Å jamføre bokprisar på ein forsvarleg måte er ikkje enkelt, særleg
ikkje mellom fleire land, fordi det alltid vil vere avgjørande fak-

torar som er ulike. (Eit eksempel: I Danmark er det vanleg i gi ut nye romanar hefta, i Norge skal det vere innbinding.) Om ein jamfører prisane på ulike tidspunkt i same land, er ein derimot på tryggare grunn. Dei landa som har valt å gå reguleringsvegen, har helst gjort dette av andre grunnar enn å ville halde prisane nede, men etter erfaringane i Sverige og England (og delvis i Frankrike) har forkjemparane fått eit nytt argument: det ser ut til at fast pris også gir det lågaste allmenne prisenivået på breidda av boksorimentet. Dei landa som har heilt fri bokpris, har fått det av ulike grunnar og med ulike motiveringar. For Irlands del avgjorde EU-juristane at The Net Book Agreement ikkje kunne gjelde også der, og dermed var prisane formelt frie trass i at irane sjølve var imot det. I England tok nokre store forlag og bokhandlar i bruk prisen som våpen i ein aggressiv konkurranse, ikkje for å gjøre bøker billigare i og for seg, men for å tene meir. Og i Sverige og Finland greip konkurransestyresmaktene inn for å snu ei utvikling mot stadig høgare prisar. Bakgrunnen er ulik, men hovudargumentet til fripristilhengarane mot fastprisend er likevel at den er økonomisk anakronistisk og urasjonell, og det kulturpolitiske kjem i andre rekka. Sjølv om hovudmålet med den frie prisen er å få billigare bøker reint allment, ser dette likevel ikkje ut til å ha blitt resultatet i nokre av dei landa som har forsøkt. Tvert om.

Som det har gått fram av oversikten over utviklinga i Sverige, fører dei frie prisane til avslag på bestseljarar-romanar og annan kommersiell allmennlitteratur, mens mindre populære bøker ved å bli dyrare får vere med på å betale det priskonkurransen kostar. Det allmenne prisenivået på bøker stig meir enn på andre varer, bl.a. fordi bokhandlane må auke avansane sine for å klare seg i konkurransen. Ei anna side av denne utviklinga er at marknadsføringa av bestseljarane rettar søkelyset på dei relativt få titlane som bokklubbar og varehus konkurrerer med bokhandlarane om å selje billig, og at dette nok går ut over dei som kjem i skuggen, dvs. breidda og mangfaldet. Dei store klarar seg betre enn dei små i denne konkurransen, som er blitt ei av drivkreftene attom djuptgåande strukturendringar. Noko av det same gjentok seg tjuefem år etter i England, der også *utgivinga* gikk tilbake, iallfall til å be-

gynne med. Her er utviklinga dokumentert og analysert vitenskapleg av bokøkonomen Francis Fishwick. I England hadde ein ein gunstig situasjon for prisjamføringar i og med at undersøkingane kom i gang straks friprisen blei innført, for det gikk dermed an å legge dei opp med før-og-no som variabel. Erfaringane frå Sverige og England aleine er kanskje eit tynt grunnlag for generaliserande spådomar om kva som kan hende i Norge i ein liknande situasjon, men dei peikar begge i same lei: bestseljarane blir billegare og andre bøker dyrare. Det er hittil ingenting som tyder på at frie prisar vil gjøre bøker reint *allment* billegare, slik konkurransestyresmaktene hevdar. Vi får i staden vere førebudd på at dei som vaktar konkurransen, kan ta feil, og heller drøfte om billegare bestseljarar er ei nyordning av heile bokprissystemet verd.

Nordisk meister, eller?

Trond Andreassen har gjort eit forsøk i *Bok-Norge* på ei ganske brei jamføring av bokbransjane i fastlands-Norden. Eg bygger på opplysningane der, men går vidare i jamføringane med ein del nye faktorar. Dei fire landa er også så vidt like som samfunn (for eksempel når det gjeld utdanningsnivået), og dei har ein grunnleggende kulturpoltikk som liknar så mykje at vi har eit rimeleg godt utgangspunkt for å jamføre også bokbransjane. (Sverige har sjølsagt om lag dobbelt så mykje folk som dei andre, og det må vi ta omsyn til.) I vår samanheng er ei jamføring ekstra interessant fordi bransjane både har like og ulike vilkår. Jamføringar må for eksempel ta omsyn til at bøker er favorisert med nullmoms i Norge, har 8% i Finland og 25% både i Danmark og Sverige. To av landa har fast bokpris og to har fri, Norge, Finland og Sverige har omfattande støtteordningar og Danmark ingenting. Norge har både støtteordningar og fast pris, dei to andre støtteordningar og fri pris, mens danskane verken har fast pris eller pengestøtte. Trass i at forholda er så ulike, er bransjane i Finland, Norge og Sverige sjølve ganske nøgde med tilstanden, mens fleire kurver i Danmark peikar gale vegen. (Ikkje desto mindre kom Danmark nyleg aller øvst i ei EU-utgreiing om konkurransekrafta til forlaga, fremst fordi talet på utgitte titlar er så høgt pr. millionar innbyggjarar. At

Danmark også reknar småskrifter som bøker, ser ikkje utgreiarane til å ha vore klare over.)

Bokomsetninga (i pengar) har auka jamt i tre nordiske land med ulike prissystem (Finland, Norge og Sverige), mens fastprislandet Danmark har hatt ein stor nedgang. Oppgangen har vore størst i Norge. Talet på *selde eksemplar* har derimot vore relativt konstant i dei tre første landa, mens det har gått kraftig ned i Danmark (ca. 30 millionar eksemplar i Sverige utan skolebøker og rein kiosklitteratur, 30 millionar i alt i Finland, 27 i Danmark og 25 i Norge.) Omsetningsauken kjem altså av *prisstiging*, anten prisane er faste eller frie. I fastprislandet Danmark har bokalet gått tilbake med 1/3 etter 1985 og prisane har auka 1/3 meir enn andre varer. Ein rimeleg konklusjon av desse tala er at ein skal vere litt forsiktig med påstandar om at fast pris fører til éi utvikling og fri til den motsette. Den eine ordninga peikar seg ikkje ut i forhold til den andre, og for å forklare kvifor utviklinga har vore så forskjellig i fastprislanda Danmark og Norge, må ein iallfall trekke inn fleire forhold, for eksempel momssatsane og annan bokpolitikk.

Som det er å vente, har Sverige langt fleire forlag og det blir utgitt langt fleire bøker der enn i dei tre andre landa. I 1999 kom det i Sverige 12 500 titlar totalt. Danmark kjem på andreplass med ca. 9 000 titlar, mens Finland er på tredje med knapt 7 000 titlar, og Norge ligg sist med 5 000 titlar. (Tala gjeld kommersielle utgivningar.) Vi har også langt færre profesjonelle forlag enn i nabolanda, og mange og uavhengige forlag brukar ein å oppfatte som eit uttrykk for mangfald. Friprislandet Sverige er altså fremst, og fastprislandet Norge ligg etter. Også når det gjeld heilt *nye* titlar, er vi etter dei andre nordiske landa. Talet har auka kraftig hos alle, og auken er størst i Danmark. Deretter kjem Sverige og Finland, og i Norge er auken berre vel halvparten så mange titlar som i friprislanda. Som vi forstår, gir ikkje tal som desse støtte til påstanden om at fast bokpris fører til størst breidd i utgivinga, og fri pris har iallfall ikkje ført til mindre breidd. (Ikkje alle oppfattar tittelauken som eit positivt drag, for det kjem naturlegvis ut haugevis av bøker som både er dårlege og likegyldige.)

Det er også overraskande for oss nordmenn at Finland har ein god del fleire titlar ny skjønnlitteratur enn vi, trass i at dei ikkje har særlege støtteordningar for desse bøkene (bortsett frå finlands-svensk litteratur), mens Norge har innkjøpsordningane. Titteltala går også klart i finsk favør når det gjeld generell litteratur, der ingen av dei to landa gir støtte. Ei av forklaringane til dette kan vere at det finske systemet med prøvelager fører til at sortimentet i bokhandelen blir godt, og at dette fører til større sal. Dessutan har finske bibliotek hatt langt meir pengar til bokkjøp enn dei norske, noko som særleg kan ha komme barne- og ungdomslitteraturen til gode. Vi har vent oss til å tru at vi er Nordens beste på det skjønnlitterære området, men dette er altså ikkje rett, trass i både fast pris, momsfratak og innkjøpsordningar. Det landet der det blir selt relativt sett mest skjønnlitteratur er nok likevel Sverige.

Det argumentet som betyr mest for tilhengarane av fast pris, er at den fører til fleire og betre bokhandlar, og at desse blir spreidd vidare ut over landet. Tilgjenge til bøker blir dermed betre og breiare. I denne samanlikninga står Norge seg svært godt, for talet på bokhandlar har stadig auka, og det kan sjå ut til at fastpristilhengarane har rett her. Talet på bokhandlar i Norge nærmar seg no 600 butikkar, med ein marknadsdel på 60% av totalsalet. I det andre fastprislandet, Danmark, har det derimot blitt langt færre bokhandlar – i dag er dei ca. 450 mot over 600 for tretti år sidan – og salet har gått sterkt tilbake. I lys av hypotesen om at fast pris er gunstig for bokhandelnettet, er den omvendte utviklinga i Danmark vanskeleg å forklare, særleg fordi landet også er det einaste i Norden der bokhandelen nesten har hatt einerett til boksalet (90% av omsetninga) og liten konkurranse frå bokklubbane. Men det har vore fri pris på skolebøker og bøker til biblioteka, og følgjeleg lite å tene der, og full moms på 25% har heller ikkje vore gunstig. Innkjøpa frå folkebiblioteka har dessutan gått mykje tilbake, og det verkar inn på både forlag og bokhandlar. *Kanskje utviklinga ville vore den same i Norge som i Danmark om bokhandlane ikkje hadde hatt fast pris og einerett på skolebøker, og vi dessutan hadde*

hatt full moms? Er svaret ja, er fast bokpris berre ei av fleire årsaker til at det går såvidt bra med norske bokhandlar, og heller ikkje den viktigaste. Den største forskjellen mellom bokhandlane i dei nordiske landa, er at dei norske har hatt mykje gunstigare vilkår for salet av skolebøker, og vi finn kanskje hovudårsaka til den sær-eigne norske utviklinga her. Eksemplet Danmark viser at fast bokpris ikkje gir ei positiv utvikling aleine, men at det også trengst andre favoriserande og regulerande tiltak, iallfall i land med kulturpolitikk av nordisk type.

I Sverige har det vore ein ganske stor tilbakegang i talet på allmennbokhandlar (den tidlegare "fackbokhandeln" så vel som den mindre "servicebokhandeln") etter at den frie bokprisen blei innført (frå ca. 400 i 1970 til 330 i 2000, vel 200 av gammel fagbokhandelstandard), og marknadsdelen har gått ned frå over 50% til ca. 40%. For publikum er dette til ein viss grad oppvege av nye spreingsformer og salsstader. I Sverige blei kvaliteten på fullassorterte og godt assorterte bokhandlar halden oppe gjennom fackbokhandelsavtalet, som verka i tjue år etter liberaliseringa, og av direkte statleg pengestøtte til bokhandelen. Etter denne avtala rauk, og marknads vilkår og den frie prisen meir har rådd aleine, har det blitt færre gode bokhandlar og den geografiske spreinga er også dårlegare. Ei sortimentsstøtte til små bokhandlar har halde i sjakk noko av den negative utviklinga. Men av det svenske eksemplet ser vi at fri pris *utan* kulturpolitiske motdrag og komplette-ringar kan vere med på å føre til færre gode bokhandlar. I fastprislanda Norge og Danmark har utviklinga vore så ulik både for bokhandeltalet og bokhandelnettet, at tala ikkje utan vidare støttar ein påstand om at den faste prisen i seg sjølv har mykje å seie for ei god bokhandeldekking. Ting kan tyder på at skolebokmonopolet og moms fritaket har spela ei minst like viktig rolle for den gunstige utviklinga i Norge.

I Finland har talet på bokhandlar blitt halvert etter liberaliseringa for tretti år sidan, frå over 700 i 1971 til ca. 350 i 2000. Dei som er att, har eit godt sortiment gjennom ordninga med prøvelager i kommisjon, som bransjen sjølv held fast ved for at ikkje markna-

den og den frie bokprisen aleine skal bestemme graden av mangfald og breidd. I Finland er dei trass alt godt nøgde med bokhandelnettet (jf. *The Book Trade in Finland*). Dette strir eigentleg med logikken bak friprissystemet at det skal føreskrivast ei viss lagerbreidd, og eit slik krav finst ikkje eingang i nokre av dei lovene som er vedtatte på kontinentet. Avtala om prøvelagret viser at fri bokpris ikkje nødvendigvis svekkar det kulturpolitiske ansvaret i bransjen, og lagerbreidda er meir omfattande i Finland enn kva dei frivillige abonnementsordningane etter 1998 fører til i Norge. Sjølv om konkurransen om bokkundane er mindre frå bokklubbane enn i Sverige og Norge, har bokhandelens marknadsdel komme ned i ca. 40%, bl.a. fordi skolar og bibliotek i stor grad kjøper bøker av andre leverandørar.

Vi har tidlegare vore inne på at det ikkje er rett å beinveges gi fast eller fri bokpris "skylda" for bransjeutviklinga på makro strukturnivå. Utviklinga av dei svenske bokklubbane i 70-åra har nok eit direkte samband med at *friprisen* blei innført. Men *fastprisen* kan ikkje ligge bak utviklinga av dei *norske* bokklubbane, som i dag er blitt forholdsviss enda større og mektigare enn dei svenske. Konsentrasjon horisonalt og vertikalt har vi i alle dei fire landa, og den ser ut til å vere aller sterkast i fastprislandet Norge og minst i friprislandet Finland. Der har ein også langt færre og mindre mektige bokklubbar enn vi, (7 klubbar med 600 000 medlemskap og 13% av totalomsetninga, mot våre 50 klubbar med 1,2 millionar medlemskap og 20% marknadsdel), færre kjeder og fleire uavhengige bokhandlar, og forlagskonserna er ikkje så store. Når forlag og bokhandlar bli store og mektige og tett fletta saman gjennom eigarskap og styring, er det ikkje utan grunn at ein er redd for mangfaldet. Når store bokhandelkjeder driv sentralt innkjøp for medlemmane sine for å få best muleg økonomiske vilkår, kan mangfaldet vere i fare, iallfall om dette skulle bli det normale. Tidlegare var dette noko dei heldt på med i friprislandet Sverige, no er det like vanleg hos oss. Fast eller fri pris gjør ingen stor og praktisk skilnad, og den norske bransjen er etter kvart blitt ganske så lik den svenske, på nokre punkt til og med "svenskare". På strukturnivået ser det ut til at trendane er internasjonale. Noko av

det ein kan sjå av å jamføre dei nordiske landa, er at det er ganske lite som kan forklarast av fast pris/fri pris aleine. For eksempel har bransjen i Norge klare likskapar med friprislanda Sverige og Finland, mens dei er mindre med Danmark, trass i at både Norge og Danmark fram til i dag har hatt fast bokpris med grunnlag i bransjeavtaler som har vore veldig like. Den danske har til og med vore enda meir til bokhandelens fordel enn den norske. Den store skilnaden mellom Danmark og dei tre andre landa, er et den danske bransjen ikkje har hatt støtteordningar; ja, ikkje eingong *vil* ha støtteordningar bortsett frå nedsetting av momsen.

Valet mellom fast og fri bokpris er eit vegval, men kanskje ikkje så avgjerande i dag som for tretti år sidan, fordi andre og mektigare krefter på mange vis omformar bransjen i *sitt* bilde nesten uansett. Men eksempla frå Norge, Sverige og Finland viser også at det nyttar med litteraturpolitikk både når ein har fri og fast bokpris.

Om det finst eit samband mellom prissystem og strukturendringar, skulle det i så fall vere at dei som går inn for fri bokpris også er for å gi marknaden kommersielle aktørar enda friare armslag, og at dei legg mindre vekt på litteraturpolitiske forpliktingar. Dei som vil ha fast pris, vil by dei kommersielle kreftene motstand og føre vidare det kulturpolitiske ansvaret som er ein føresetnad for at såvidt mykje skattepengar blir brukt til å støtte bransjen.

Problemet er å finne ein modell for korleis bokbransjen skal fungere i praxis, som kan sameine kultur- og litteraturpolitiske mål for både enkelte bokgrupper og bokverda som heilskap, med ein økonomi som fungerer for alle partar i det boklege livet, og gir publikum så billege bøker som muleg for publikum. Bokbransjen skal både tene kulturen og kunne bere seg økonomisk. Då kan ein nok lære av løysingar dei har valt i utlandet, men vi kan ikkje kopiere utanlandske forbilde slavisk, for det finst heile tida sær-eigne nasjonale omsyn å ta. For eksempel har vi i Norge omsynet til distriktsbokhandelen, som iallfall enno har ei viktig oppgave å fylle. Resultatet, anten det skal skriftfestast i avtale eller lov, vil vel måtte bli ei blanding av fast pris og fri pris, med mest muleg fast

pris som eit mål, slik det er elles i Vest- og Sør-Europa?

Også frå Norden går det fleire vegar til Roma; minst ein frå kvart land.

A. Fri bokpris, eller regulert bokpris ved lov eller avtale i ein del land i Vest- og Sør-Europa

<i>Land</i>	<i>Fast pris ved lov</i>	<i>Regulert pris/fast ved avtale</i>	<i>Fri pris</i>	<i>Merknad</i>
Belgia			Fri	Lov om regulert pris undervegs
Finland			Fri	
Irland			Fri	
Storbritannia			Fri	
Sverige			Fri	Relativt fast pris på lærebøker
Danmark		Fast/fri	(Fri)	(Fri pris på skolebøker)
Frankrike	Fast (1981)		(Fri)	(Fri pris på skolebøker)
Hellas	Fast (1997)		(Fri)	(Fri pris på skolebøker)
Italia	Fast (2001)			Fri pris til bibliotek. Inntil 20% rabatt for bokklubbmedlemmar og ved postordresal. Inntil 20% på skolebøker og annan undervisningslitteratur
Luxemburg	(Fast)	Fast	Fri	(Unntak frå konkurranse-lova) Friare pris for bokimport
Nederland		Fast		
Norge		Fast		
Portugal	Fast (1996)		(Fri)	(Fri pris på skolebøker)
Spania	Fast (1975/1990)			
Sveits		Fast	(Fri)	For bøker på tysk (For bøker på fransk)
Tyskland, til 2001	(Fast)	Fast		(Ståande unntak frå konkurranse-lova.) Bokprislov foreslått
Tyskland frå 2002	Fast			
Østerrike	Fast (2000)		(Fri)	Berre for bøker på tysk. (Fri pris på skolebøker)

B. Alle land med prislov pålegg forlag/evt. importør ei plikt til å bestemme ein fast pris. Blant dei landa som har fast pris gjennom avtale, har nokre ein rett til å sette fast pris, og andre ei plikt:

<i>Land</i>	<i>Fast pris som plikt</i>	<i>Fast pris som rett</i>
Danmark (fom. 2001)		Rett
Luxemburg		Rett
Nederland	Plikt	
Norge	Plikt	
Sveits		Rett
Tyskland t.o.m. 2001	(2001: plikt)	Rett

C. Lengda på prisreguleringa

<i>Land</i>	<i>Fastpristid</i>
Danmark	Utgivingsåret og eitt kalenderår etter
Frankrike	Ubestemd, (i praksis ca. to år)
Hellas	To år
Italia	Ubestemd (i praksis tjue månader)
Norge	Utgivingsåret og eitt kalenderår etter
Portugal	Eitt og eit halvt år
Spania	Ubestemd, (i praksis ca. to år)
Sveits	Ubestemd
Tyskland	Ubestemd
Østerrike	Ubestemd, (i praksis ca. to år)

D. Regulert eller fri pris på importerte bøker

<i>Land</i>	<i>Regulert eller fri pris</i>	<i>Merknader</i>
Danmark	Fri pris	
Frankrike	Fast pris	
Hellas	Regulert pris/fri pris	Regulert pris/Fast pris for bøker på gresk
Italia	Fast pris	
Luxemburg	Fri pris	Lov om regulert pris foreslått
Norge	Fri pris	
Portugal	Fast pris	På bøker på portugisisk
Spania	Fast pris	
Sveits	Fast pris	På bøker på tysk
Tyskland	Fast pris	Importøren kan sette fast pris på vegner av forlaget
Østerrike	Regulert pris/fast pris/fri pris	Fast pris berre for importerte bøker på tysk

E. Prisane på skolebøker og bøker til bibliotek i land med prisregulering

<i>Land</i>	<i>Skolebøker</i>	<i>Bøker til bibliotek</i>
Danmark	Fri pris	Fri pris
Frankrike	Fri pris	Fri pris
Hellas	Fri pris	Fri pris
Italia	Inntil 20% rabatt	Fri pris
Norge	Inntil 7% rabatt på grunnskolebøker	Inntil 20% rabatt
Portugal	Fri pris	Inntil 20% rabatt
Spania	Inntil 25% rabatt	Inntil 15% rabatt
Sveits	Inntil 25% rabatt	Inntil 10% rabatt
Tyskland, t.o.m. 2001	Inntil 25% rabatt	Inntil 10% rabatt
Tyskland frå 2002	Tillatt med mengdrabatt	Inntil 10% rabatt
Østerrike	Fri pris	Inntil 10% rabatt

F. Rabatt til vanlege bokkundar i land med prisregulering

<i>Land</i>	<i>Satsar</i>
Danmark	Forlaga kan sette fri pris på enkelte titlar fom. 2001
Frankrike	Inntil 5%
Hellas	Inntil 10%
Italia	Inntil 15%
Luxemburg	Fri rabatt førekjem
Norge	Nei
Portugal	Inntil 10%
Spania	Inntil 5%
Sveits	Nei
Tyskland t.o.m. 2001	Nei
Tyskland frå 2002	Lovforslaget tillet ikkje slik rabatt
Østerrike	Inntil 5%

G. Bokklubbar i land med prisregulering – samtidig utgiving el. karantene

<i>Land</i>	<i>Karantene/Samtidig</i>
Danmark	6 månader karantene
Frankrike	9 månader karantene
Hellas	Ingen bokklubbar
Italia	Samtidig
Norge	Samtidig
Portugal	9 månader karantene
Spania	Samtidig sal, men same pris som i bokhandel
Tyskland	Minst 6 månader karantene, helst 9 - 12
Østerrike	Minst 6 månader karantene, helst 9 - 12

Land	Lov - Av- tale	Fast pris Rett -Plikt	Fastpris- tid	Import	Allmenn kunde- rabatt	Skole- bøker	Sal til bibliotek	Bokklubb karanten
Danmark	Avtale	Rett	1 – 2 år	Fri	Delvis fri	Fri	Fri	6 mndr.
Frankrike	Lov	Plikt	Ubestemd	Fast	Inntil 5%	Fri	Fri	9 mndr.
Hellas	Lov	Plikt	To år	Fast/Fri	Inntil 10%	Fri	Fri	-
Italia	Lov	Plikt	Ubestemd	Fast	Inntil 15%	Inntil 20%	Fri	Samtidig
Norge	Avtale	Plikt	1 – 2 år	Fri	Nei	Inntil 7%	Inntil 20%	Samtidig
Portugal	Lov	Plikt	18 mndr.	Fast/Fri	Inntil 10%	Fri	Inntil 20%	9 mndr.
Spania	Lov	Plikt	Ubestemd	Fast	Inntil 5%	Inntil 25%	Inntil 12%	Samtidig
Tyskland T.o.m. 2001	Avtale	Rett	Ubestemd	Fast	Nei	Inntil 15%	Inntil 10%	Minst 6 mndr.
Tyskland frå 2002	Lov	Plikt	Ubestemd	Fast	ikkje fo- reslått	Inntil 15%	Inntil 10%	Minst 6 mndr.
Østerrike	Lov	Plikt	Ubestemd	Fast/Fri	Inntil 5%	Fri	Inntil 10%	Minst 6 mndr.

Lovtekstar etc.

Spesielt interesserte kan vende seg til forfattaren om dei ønsker å gå sjå dei europeiske bokprislovene som ligg til grunn for denne framstillinga. Lovene i Frankrike, Hellas, Portugal, Italia og Østerrike ligg føre både i original og i (delvis) omsetjing. Lovutkasta frå Belgia og Tyskland er ikkje omsette. Det er heller ikkje den tyske Sammelreversen og kartell-lova.

Om forfattaren

Anton Fjeldstad (f. 1943) er cand. philol med norsk hovudfag. Førsteamanuensis ved Universitetet i Tromsø 1973-1985. Lektor i norsk ved Universiteta i Uppsala, Umeå, Stockholm, Göteborg og Århus. Prosjektleder for LITINOR (Den litterære institusjon i Noreg 1960-1990) ved Universitetet i Oslo 1991-1995. Rådgivar og utgreiar ved Norsk kulturråd sia 1998.

Utredninger fra Norsk kulturråd

Norsk kulturråd utgir utredninger i to skriftserier:

Rapporter: Her utgis hovedsakelig sluttrapporter fra utrednings- eller evalueringsprosjekter av et visst omfang, og som har potensielt bred interesse for norsk kulturliv.

Notater: Her utgis arbeider av mindre omfang eller av mer foreløpig karakter.

Noen utgivelser er ikke lenger å få tak i.

Rapportserien

Rapport nr. 23: Nils Asle Bergsgard og Sigrid Røyseng: *Ny støtteordning – gamle skillelinjer.*

Evaluering av ordningen med tilskudd til fri scenekunst, 2001, 139 sider.

Rapport nr. 22: Christian Lund, Per Mangset, Ane Aamodt: *Kunst, kvalitet og politikk.* Rapport fra Kulturrådets årskonferanse 2000.

Rapport nr. 21: Cecilie Wright Lund: *Kritikkens rom – rom for kritikk?* Kulturstoffets rolle i dagspressen, 2000, 139 sider.

Rapport nr. 20: Pernille Haugen: *Litterær mediedebatt 1998,* 2000, 187 sider.

Rapport nr. 19: Jorid Vaagland, Halvor Fauske, Hilde Lidén, Roel Puijk og Hanne Riese:

Kulturpolitikken og de unge, 2000, 344 sider

Rapport nr. 18: Ellen K. Aslaksen og Christian Lund: *Grenseløst utkant?* Norsk kulturliv mellom sentrum og periferi, 2000, 129 sider.

Rapport nr. 17: Sigrid Røyseng: *Operadebatten.* Kampen om kulturpolitisk legitimitet, 2000, 147 sider

Rapport nr. 16: Ellen K. Aslaksen: *Teater ut til bygd og by?* Scenekunstformidling på 90-tallet - to forsøksprosjekt og to tenkemåter, 2000, 106 sider.

Rapport nr. 15: Tom Eldegard: *Kunstnere og trygd.* Om konsekvenser av kunstnernes arbeids- og lønnsvilkår

- for de pensjons- og trygdeytelser de oppnår, 1999, 84 sider.
- Rapport nr. 14: Jørgen Langdalen, Christian Lund og Per Mangset (red.): *Institusjon eller prosjekt – organisering av kunstnerisk virksomhet*. Rapport fra kulturrådets årskonferanse 1998, 1999, 128 sider.
- Rapport nr. 13: Anne-Britt Gran: *uLike barn leker best*. En evaluering av prosjektet "Teater for alle", 1999, 111 sider.
- Rapport nr. 12: Svein Bjørkås: *Det muliges kunst. Arbeidsvilkår blant utøvende frilanskunstnere*, 1998, 148 sider.
- Rapport nr. 11: Per Mangset: *Kunstnerne i sentrum*. Om sentraliseringsprosesser og desentraliseringspolitikk innen kunstfeltet, 1998, 280 sider.
- Rapport nr. 10: Knut Løyland: *Produksjon av nynorsk litteratur*. En vurdering av noen statlige virkemidler, 1997, 75 sider.
- Rapport nr. 9: Per Mangset: *Kulturskiller i kultursamarbeid*. Om norsk kultursamarbeid med utlandet, 1997, 362 sider.
- Rapport nr. 8: Ellen Aslaksen: *Ung og lovende*. 90-tallets unge kunstnere - erfaringer og arbeidsvilkår, 1997, 167 sider.
- Rapport nr. 7: Odd Skaarberg: *Evaluering av prosjektet «Aktiv musikk for alle»*, 1996, 109 sider.
- Rapport nr. 6: Georg Arnestad & Per Mangset (red.): *Kulturfeltet i storbyene*. Rapport fra en konferanse i Trondheim 19.-20. juni 1995, 1996, 111 sider.
- Rapport nr. 5: Einar Harboe, Advokatfirmaet Bugge, Arentz-Hansen & Rasmussen: *Kunstneres skatte- og trygdeforhold*, 1996, 90 sider.
- Rapport nr. 4: *Improvisasjon sett i system - om etablering av Norsk jazzforum*. Utgreiing frå ei arbeidsgruppe oppnemnd av Norsk kulturråd, 1995, 62 sider.
- Rapport nr. 3: Lidvin M. Osland og Per Mangset: *Norwegian Cultural Policy. Characteristics and Trends*, 1995, 21 sider.

- Rapport nr. 2: Gunnar Danbolt og Åse Enerstvedt: *Når voksenkultur og barns kultur møte*. En evalueringsrapport om de kulturformidlingsprosjekter for barn som Barnas Hus, Bergen, har satt i gang, 1995, 134 sider.
- Rapport nr. 1: Mie Berg Simonsen: *Evaluering av Landsdelsmusikerordningen i Nord-Norge*, 1995, 90 sider.

Notatserien

- Arbeidsnotat nr. 45: Rikke Gürgens: *Tegn i tiden – minoritetskultur eller ren kunst?* Evaluering av Det norske Tegnspråkteater, 2001.
- Arbeidsnotat nr. 44: Shanti Brachamachari (ed.): *New Stages*. Conference at Norsk kulturråd, February 2001.
- Arbeidsnotat nr. 43: Jorunn Spord Borgen: *Møter med publikum*. Formidling av nyskapende scenekunst til barn og unge med prosjektet LilleBox som eksempel. 2001
- Arbeidsnotat nr. 42: Odd Are Berkaak: *Seriøs og beskyttet*. En evaluering av Norsk musikkinformasjon, 2001, 85 sider
- Arbeidsnotat nr. 41: Anne-Britt Gran: *Produksjon og formidling av opera og ballett i Norge*. Rapport fra konferanse i Haugesund mars 2000, 2000, 96 sider.
- Arbeidsnotat nr. 40: Jöran Lindvall: *Utredning om norsk arkitekturmuseums utveckling*, 2000, 116 sider.
- Arbeidsnotat nr. 39: Eivind Smith: *Inhabil eller inkompetent?* Om kravene til habilitet i Norsk kulturråd. 2000, 40 sider.
- Arbeidsnotat nr. 38: Lars Marius Ulfrstad: *Evaluering av Kritikerakademiet*. 2000, 61 sider.
- Arbeidsnotat nr.37: Odd Are Berkaak: *Evaluering av Norsk Kassetavgiftsfonds internasjonale lanseringsstipend for musikere/artister 1998 - 1998*, 2000, 84 sider

- Arbeidsnotat nr.36: Ellen Os: *Klangfugl - kulturformidling med de minste*. Rapport fra et forprosjekt i regi av Norsk kulturråd, 2000.
- Arbeidsnotat nr.35: Kristin Ellefsen, Christian Lund, Ane Aamodt (red.): *Rom for kunst*. Rapport fra dagsseminar i regi Norsk kulturråd, 2000.
- Arbeidsnotat nr.34: Svein Bjørkås: *Danse med ulver*. En analyse av virksomheten ved Nye Carte Blanche Danseteater AS 1996-1999. 1999, 29 sider.
- Arbeidsnotat nr.33: Jørgen Langdalen og Per Mangset (red.): *Kultursektor i endring*. Rapport fra etforskningsseminar om kommunal kultursektor, 1999, 66 sider.
- Arbeidsnotat nr.32: Halvor Fauske og Roel Pujik: *Ungdommens kulturmønstring og andre kulturtiltak for barn og unge – et kommuneperspektiv*, 1999, 95 sider.
- Arbeidsnotat nr.31: Anne Wiland: *Skjønnheten og utstyret. Produksjonsnettverk for elektronisk basert billedkunst*. Innstilling fra arbeidsgruppe oppnevnt av Norsk kulturråd 1997, 1999, 54 sider.
- Arbeidsnotat nr.30: Anton Fjeldstad: *Norsk kulturråds innkjøpsordning for ny norsk faglitteratur for barn og ungdom 1996–1998 – ei evaluering*, 1999, 45 sider.
- Arbeidsnotat nr.29: Dag Grønnestad: *Distribusjon og markedsføring av norske fonogrammer i de smale genrene*, 1999, 79 sider.
- Arbeidsnotat nr.28: Anton Fjelstad: *På ramneveigar til utlandet? MUNIN og faglitteraturen 1996-1998*, 1998, 36 sider
- Arbeidsnotat nr.27: Halvard Vike og Erik Henningsen: *Evaluering av "Nasjonalt nettverk for dokumentasjon av barns kultur*, 1998, 31 sider.
- Arbeidsnotat nr.26: Jorid Vaagland: *Norsk kulturråds innkjøpsordning for samtidskunst og kunsthåndverk*, 1998, 68 sider.

- Arbeidsnotat nr.25: Nils Asle Bergsgard, Erik Henningsen og Joar Sannes: *En evaluering av prøveprosjektet "Alternativ musikkundervisning" ved Dissimilis Kultur- og Kompetansesenter*, 1998, 60 sider.
- Arbeidsnotat nr.24: Hilde Rudlang: *Barn og unges boklesing - en kunnskapsoversikt*, 1998, 44 sider.
- Arbeidsnotat nr.23: Einar Økland: *Lynnesvågar - ein tøddel kystkultur*, 1998, 14 sider.
- Arbeidsnotat nr.22: Sigurd Allern, Nils Asle Bergsgard og Brynjulv Eika: *Evaluering av tidsskriftet Kulturnytt*, 1997, 48 sider.
- Arbeidsnotat nr.21: Arnfinn Åslund: *Bjørnstjerne Bjørnson og norsk kulturpolitikk*, 1997, 15 sider.
- Arbeidsnotat nr.20: Øivind Danielsen: *Kommunale og fylkeskommunale utgifter til kulturformål 1991-95*, 1997, 48 sider.
- Arbeidsnotat nr.19: Ellen Aslaksen: *Flerkulturelle tiltak i kultursektoren*, 1997, 46 sider.
- Arbeidsnotat nr.18: Mie Berg Simonsen: *Musikkdilla*. Evaluering av et samarbeidsprosjekt mellom Norsk kulturråd, NRK og Rikskonsertene, 1997, 36 sider.
- Arbeidsnotat nr.17: Aslaksen, Bjørkås, Mangset, Rønning: *Om St meld nr 47 (1996-97) "Kunstnarane"*, 1997, 30 sider.
- Arbeidsnotat nr.16: Erling E. Guldbrandsen: *Evaluering av Oslo Sinfonietta*, 1997, 89 sider.
- Arbeidsnotat nr.15: Georg Arnestad og Ove Osland: *Fritidskulturlivet i Norge - ein forstudie*, 1997, 63 sider.
- Arbeidsnotat nr.14: Nils Asle Bergsgard: *Kunstskeleforsøket for barn og unge, 1994-96*. En oppsummering av erfaringer, 1997, 30 sider.
- Arbeidsnotat nr.13: Ellen K. Aslaksen: *Evaluering av Kulturdepartementets utstillingstipend for billedkunstnere, kunsthåndverkere og frie fotografer*, og

- Norsk kulturråds debutant- og utyrstøtse, 1997, 43 sider.*
- Arbeidsnotat nr.12: Jon Bing: *Rettslige aspekter ved elektronisk formidling av materiale fra arkiv, museum, bibliotek, universitet og visse andre institusjoner*, 1996, 24 sider.
- Arbeidsnotat nr.11: Georg Arnestad og Lidvin M. Osland: *Norsk kulturråd og det frivillige kulturlivet*, 1996, 10 sider.
- Arbeidsnotat nr.10: Ellen Aslaksen, Svein Bjørkås og Per Mangset: *Kunstnerkår og kunstnerpolitikk*. Tre prosjektbeskrivelser, 1996, 43 sider.
- Arbeidsnotat nr. 9: Viggo Vestel: *Evaluering av «Oslo Groove Company»*, 1996, 38 sider. Arbeidsnotat nr. 8: Jon Bing: *Gjenbruk av Norsk rikskringkastings arkivmateriale*, 1996, 11 sider.
- Arbeidsnotat nr. 7: Arvid O. Vollsnæs: *Fonogramproduksjon og -distribusjon i Norge*, 1996, 54 sider.
- Arbeidsnotat nr. 6: Geir O. Rønning: *Evaluering av opplæringsprogrammet KULTUR OG REISELIV*, 1995, 37 sider.
- Arbeidsnotat nr. 5: Knut-Arne Futsæther: *Kartlegging av programinnholdet i P4*, 1995, 21 sider.
- Arbeidsnotat nr. 4: Knut-Arne Futsæther: *Kartlegging av programinnholdet i nærradioer*, 1995, 78 sider.
- Arbeidsnotat nr. 3: Geir H. Moshuus: *Kulturentreprenører i det flerkulturelle Norge*. En evaluering av Internasjonalt Kultursenter og Museum, 1995, 47 sider.
- Arbeidsnotat nr. 2: Geir R. Johansen: *Evaluering av BIT 20 Ensemble*, 1995, 34 sider.
- Arbeidsnotat nr. 1: Geir O. Rønning (red.): *Evaluering av prosjekter i Norsk kulturråd*, 1995, 27 sider.